

SZABÓ DEZSŐ:

PANASZ

ÚJABB TANULMÁNYOK.

1923
FERRUM KIADÁSA.

*. . . Eltemette rögtön, a nótát:
Káromkodott vagy fütyörészett.*

ADY.

Vádlók és vádlottak.

(Előszó gyanánt)

Miért és kiknek írom ezt a könyvet? Miért próbálkozom megint süket és vak szíveken dörömbözni? Miért teszem ki megint annak magam, hogy új zúzódásokban érezzem idegennek az embereket?

Miért, miért? Az anyatejjel belém rontott átok ez: a tisztaság, az emberi igazság végtelen szomjúhozása. Miért, miért? Az anyatejjel belém ígézett ölhetetlen szerelem ez az öngyilkos faj iránt, mely megöli azokat, akik nagyon s a géniusz szent elhivatásával szeretik őt.

Nemzet, állam: súlyos, költséges nagy szép szavak ezek. És nekem, a későn jött fiúnak, már üres a bugyelárisom, már nem tudok lukszusra költeni Nekem már csak a faj sajog, ez a kis árva töredék faj: ezt szeretném holnapra spórolni, mint a pislogó gyertyát, ezt szeretném feléleszteni, mint a hamuba rejtett parázst. Olyan botor, olyan pazar, úgy tudja gyűlölni önmagát. De mégis sajátos gazdag humus, különös arc, csak itt hangzó emberdala a Világnak. Oh nem, nem szabad megölni, mert akkor szegényebb jiesz az emberiség! És én, aki születtem, hogy széles tengerek párosza legyek: vagyok itt gyenge mécs, hogy ő meglássa magát, hogy ő megszánja magát. És mégis, mégis öklöt emel rám. És mégis el akar tiporni.

Az utolsó húsz év irodalmi életének némely jelenségéről beszél ez a könyv. Nem sajátos arcokat: nem egyéneket keresek. Az egyén utálatos és megvetendő betegség. Nem az írók fontosak lelőttem nekik szabott egyéniségükkel és életbibijükkel. Hanem az egység, a fájdalmas közösség, melynek megmondó szavai voltak.

Az irodalmi skolasztika, az esztétikai analízis ártatlan örömeit lem ígérhetem. A külön és csak irodalom hitvány kis monomania, a bélyeg vagy gyufásskatulya gyűjtésnél alacsonyabb bolondéria. Szavakban és formákban hullámveréseit kémlelem a fájdalommal és örömmel végtelen embernek.

Objektív leszek? Ezt így szoktam megkérdezni. És valószínű, hogy a gyermek, mikor születik, a kő, mikor hull, a sas, mikor eledelére lecsap, megkérdik szerényre csavart hangon: Objektíve élek, hullok és vagyok? Tiszteletreméltó, tudományos és lelkiismeretes szó ez az Objektív szó. Mikor leírom, olyanformán érzem magam mint a paraszt, ki kalapot emel az előtte elkocsikázó zsidó bérlőnek s aztán köpik egy nagyot. Drága jó kiadás kis szó ez az Objektív szó. Ha a doktor urat úgy ültetik le, hogy az egyik fele egy kamcsatkai jégdarabon, a másik egy izzó vason van, a doktor úr szól, mondván: — Enyhe ülökém van. — Az élet két harapós vad valóságából csinál egy arany középúton álló Buridan-hazugságot. És erre a doktor urnák tudós képe lesz. És ez a doktor úr köré szolidaritást teremt s úgy gurul be az Akadémiába, az irodalmi társaságokba, mint fájáról lerothadt alma az árokba. Gonosz és szajha szó ez az Objektív szó. A szellemi gyávaságot, a hazugságot, a tehetség és a szép gyűlöletét ezen a címen teszik hivatalos ideológiává az egyetemi atmoszféra képtelenéi. Mit jelent ez, hogy Objektív? Azt jelenti: tárgyyszerű. Azt kérdezik tőlem: milyen idő van? Én közömbös — nyugodtan felelem: kissé borús, 12 fok Réomur a nulla fölött. Ekkor is Objektív vagyok. De ha éjjel rám gyűjtják a házat, hol feleségem és gyermekeim alusznak: és én nyugodtan kivesszem az órám és mondom: öt perc alatt hites nőm és törvényes magzataim tízezer kalóriás hőben fognak a kémiai változás azon állapotába jutni, melyet a köznyelv sültnek jelez. A sül, süt igék megfelelői több finn-ugor nyelvben megtalálhatók, lásd: Szinnyi Nyelvhasználatának 819-ik kiadását 57-ik lap, felülről a 8-ik sor. — Akkor én nem Objektív vagyok, hanem vagy örült vagy gazember. Mert akkor berohanok a lángokba, kitépem testem-vérem darabjait a halál kezéből, segítségért üvöltök. És ebben a túlhabzó jajgató élet-frenézisben vagyok objektív. Objektív leszek ebben a könyvben, mint a vérét védő szeretet gyűlölete, mint a magzatát ápoló anya. Objektív leszek, mint az elvetett mag, a kihúzott kard, a forró csók; mint az élet mélygökerű erős valóságai.

Az az írói nemzedék, mely Ady földindulásos megmozdulásával kezdte pályáját, súlyos vádak özönével terhelhetett. E vádak a következőkben összegezhetem: Az új irodalom hazafiatlan, sőt hazaellenes. Magyaratlan: idegen eszmékkal, idegen témákkal idegen formákkal megrontja a magyar Ízlést. Erkölcstelen: a nyugati túlérett kultúrák dekadenciáját, perverzításait hozza y magyar lélekbe. Istentelen és romboló: nincs hite, nincs ideálja Zavaros, érthetetlen, misztifikáló: akart homályosságokkal, szimbolikus grimaszokkal ad semmit a közönségnek. Nem tud magyarul:

idegen nyelvszokásokkal, szándékos torzításokkal rontja meg a magyar nyelvet.

Ezeket a vádakát nem magyarázza meg egészen a vádaskodók túlnyomó részének elfogultsága, korlátoltsága, gonoszsága vagy irigysége. Hiszen nyílteszű, szélesen jó akaratú, tiszta emberek szájában is hallottuk e vádakát. Nem magyarázza meg egészen az sem, hogy ezek a vádak tényleg teljes igazolást találtak azoknak a szélhámosoknak, betegeknek, vagy nyomtatással koldulóknak műveiben, kik mint éhes bogarak követték az új irodalom csapását. Ilyen kellemetlen sáskaserege megvan minden új mozgalomnak, megvolt Petőfiéknek is. Aki csak egy hajszálnyi ismeri a történelmi változásokat, az ilyen kísérő jelenségeket nem téveszti össze a változások lényegével. Egy harmadik okot is kell keresnünk, a léleknek valami akarattól néni függő mély hatóját, mely az Ítéletet, a szívet és az öklöt a jobbakban is felmozdította az új irodalom ellen.

Többen észrevették, hogy ezt az új nemzedéket pesszimista látása választotta el az előző nemzedékektől. De ennek a pesszimizmusnak forrásait, összetevő elemeit, ezt a pesszimizmust: mint a minden különbség gyökerén ható egyetemes okot, még nem vizsgálták tüzetesebben.

A magyar optimista: hallottuk ezerszer, dicsekedve, hálaistenes zengzetekben. Mi a tartalma itt az optimista szónak, mit jelent ez az optimizmus a magyarság életépítésében? Keleti fatalizmusa, melyet oly könnyedén és ostobán tulajdonítottak a kálvinista praedestinatio hatásának, tette-e optimistává? Ez a fatalizmus egyaránt lehet egy egyetemes optimizmus vagy pesszimizmus gyökere. Ha minden, ami történik, egy megmásíthatatlan, titokzatos akarat előre mondott parancsa: legjobb megnyugodni a jövőben és hinni a legjobbat. Hogy jó ez az akarat és minden rosszban javunkat űzi. Vagy pedig: ha minden egy emberfölötti idegen akarat vaskényszere, mely nem ismeri az emberi szenvedést, hiábavaló dolog külön egyéni akaratot hadonázni: mint a botjára hajló pásztor, hagyjuk magunkra szakadni a végzet sötét záporát. Mert minden rossz és minden rossz kikerülhetetlen. Ez a keleti fatalizmus kétségtelenül alkalmassá tette a magyart egy lusta és öngyilkos optimizmus befogadására. De ezekben a friss vérű ázsiai népekben — bármily végzetes erejűnek is láthatták a világ történetét, — megvolt a vadállatok vérszerű, harcosszorongása, örök csatakézsége a világ ellenséges erőivel szemben. A folytonos vigyázás, a holnap felé kémlelés, a lebírhatatlan védő akarat. A szolgálai barmokká puhított súlyos vegetatív háziállatoknak az az optimizmusa, mely az égő istállóban is nyugodtan várja a gondviselő gazda jóakarátát s mely annyira hasonlít különösen a

magyar középosztály optimizmusához, más okokban találja magyarázatát. Két főokban látom ennek a magyar optimizmusnak az eredetét: 1. a puha szláv és az émelgyősen keresztény germán psziché túlságos felszívásában, 2. abban az élődsi uralomban, mely alatt a magyarság nagy zöme oligarchák, törökök, Habsburgok s a „demokrácia és népfenség” súlya alatt egyaránt senyvedett.

Az idegen, szláv-germán*), végül zsidó psziché túlságos beömlése, mely a hivatalos ideológiában egy bűnös és örült asszimilációs teóriává ódáztatott, szétoldotta a faji öntudatot, a faji szolidaritás vérben gyökerező, szinte állati erejét, a faji lélek sok és mély gyökerű misztikumát. Pedig ebben a misztikus faji öntudatban vannak a nagy egyéni elhivatások gyökerei, a jövő szimatja. Ebben vannak a szükséges megrettenések és aggódások, a hősi akaratra hajtó megijedések. A magyarságnak, mint fajnak nagy történelmi szimbóluma nem a germán asszony férjének, Szent Istvánnak a jobbja: tragikus, örökké vérző szimbóluma a négyfelé hasított Koppány.

A történelmet csináló érdekszövetségeknek az az uralma, mely a magyar nép nagy zömében s a későn fejlődő középosztályban minden szervezethez, az egymást védő szolidaritásoknak, a kezdeményezésnek, a felelősség elvállalásának minden csiráját megölte, volt a másik ok, mely kifejlesztette ezt a házikutya-optimizmust. Ezért a magyar életerő felszabadulási vágyának sugárzó szimbóluma nem a későbbi vallási és politikai harcok különben nagyszerű hőroszai: hanem az izzó vastrónon meggyilkolt Dózsa György.

Kutya-optimizmust mondtam, mert fájdalmas kereséseim közepeztette újból meg újból megdöbentett az a hasonlóság, mely a házikutya és különösen a magyar középosztály pszichéje közt van. Ennek az optimizmusnak tartalma nagy vonásokban a következő: Az engem környező világ gazdáim uralma alatt van velem együtt. Változhatatlan törvény akarja, hogy övék legyen a hatalom, a gondviselés, hogy ők csinálják a szép időt és a záporosót. Igaz, hogy övék a termés, mienk a munka; de naponként dobnak egy pár falatot. Ükapám is így élt, ükunokám is így fog élni. Nálunk

*) Minden félreértés kikerülésére: az itt bekezdésnek nem az az értelme, hogy én ellensége vagyok Magyarországnak szláv és germán eredetű lakosságának. Sőt: tudora, hogy csak a közös munka teremthet meg egy termékeny és szabad jövőt. De: sehol máshol fel nem található örült politika az, hogy egy faj úgy próbáljon történelmi egységet formálni, hogy az élet minden hatalmi pontját, jövőt adó életforrását idegenek közt szétosztogassa. De: semmi emberi, állami és vallási ok nem mond ellent annak, hogy a magyarságot mint sajátos fajt külön is, minden betolakodótól mentesen szervezzük, hogy sajátos értékeit kitermelhesse az emberi kultúra számára. Magyarországon minden fajnak van ilyen külön sajátos szervezete, csak a magyarnak nincs.

felesleges a külön akarat, a gondolat, a jövő vigyázása. Úgy is az ők akarata a mi jövőnk, célunk és elfogadott tervünk. Minek hát gondokkal, aggodalmakkal, akaratokkal bántani a lelkünk pocakját? Minden jól van, ahogy van. Az élet érdekességeit legjobb megnyugvással párnázni körül. Úgysem változtathatunk rajtuk. Így is megvan minden napnak a maga strapája. Ha a holnapot rossznak félném, elrontanám a mai falat ízét. A jövő tehát mindig jó: mert ez a hit a legkényelmesebb. A végén mégis csak a legjobb élet: meghúzódni egy kuckóban s abban a hiedelemben robotolni, emésztetni és aludni, hogy védve vagyok és minden jól van, amint van.

Ez az optimizmus, melyet úgy cirógattak, töltöttek, muzsikáltak, rúgtak belénk germán és szláv kereszténységgel,*) asszimilációs ódákkal, lojalitással s a politikai csalafintaság minden huncutságával: ez tette a magyarságot saját asztala koldusává, saját honja hontalanjává, saját ereje rabszolgájává, saját vére ellenségévé, minden idegen érdek könnyen uszítható kutyájává: a történelem legnagyobb balekjévé. Más „destruktív” fajok gyermeke: egy francia, egy zsidó vagy egy olasz, ha rászolgál száz pofontra és csak egyet kap: üt, harap, üvölt, szolidaritásra jajgatja össze faja összes vértestvéreit, nehogy a többi kilencvenkilenc pofont is megkapja. Az optimista magyar, ha teljesen ártatlan, ha jutalmazásra szerzett érdemeket és kilencvenkilenc pofont kap: szelíden megcsóválja fejét és mondja: — Nem helles, nem helles, de még jó, hogy nem százat kaptam. — És végig az országban: sajtóban, tószóban, regényben, versben és kájerzserkabátban a germán, a szláv, a zsidó életakarát magyar álarcos katonái, a grófok, a bárók, a lovagok, kegyes germán és szláv püspökök kórusban zengik a magyar optimizmus dicséretét. Oh hányszor és hányszor lehet újból fontra mérni a négyfelé vágott Koppány tápláló húsát. Ez a gyilkos, hülye, perverz optimizmus volt szuronyig, börtönig, akasztófaig kötelező a háború első üvöltő napjaiban Akkor, amikor angol, francia, olasz, szerb, oláh, mind, mind kitűzött céllal, kiszemelt zsákmánnyal, megálmódott jövővel ment a nagy megpróbáltatásba: ment életöszöne, életérdekei parancsai szerint. Csak a magyar nem kívánt semmit. Csak a magyar nem látott semmit. Vitte vére kincsét, vitte jövőjét, vitte szent földje biztonságát, hogy jó fiu legyen, hogy megveregessék a vállát. Vitte saját érdekei, múltja nagy tanítása, élete minden szentsége ellenére. És még az sem fáj neki, ha idegen nyelven heccelték a halálba, ha közben idegenek megrugdosták, éhezették és itthon jól védett idegen rablók rabolták ki családját és jövője minden lehetőségét.

Ez a fertelmes optimizmus volt az infámis generáció hazafias

*) Kell magyaráznom, hogy ez nem támadás a kereszténység ellen?

álarca, bő kasszája és védő kutyája. Infámis generációnak nevezem az 1867-1914. évek alatt közéletet élő nemzedékeket. Pontosabban: ide tartoznak azok, akik 1867-ben legalább 28-30 évesek, 1914-ben legalább már ötvenévesek voltak. 1867. a magyar történelem legvégzetesebb dátuma s az infámis generáció a Habsburg destrukció munkáját egészen a megásott sírig tetőzte be. Az elérendő célok a következők voltak: 1. A magyarságot teljesen odadresszirozni a Habsburg monarchia szekérrúdja mellé. 2. Egy lehetőleg minél többet jövedelmező modern államot rögtönözni Magyarországból a Monarchia számára. 3. Ebben a modernné és demokrációssá kendőzött államban továbbra is biztosítani a „történelmi” osztályok uralmát, ha másként nem lehet: új szövetségben a pénz új győzedelmeseivel.

Ha abban az érdekszövetségben, mely a Tiszák alatt egybebélelte a modern Magyarországot, a faji öntudatnak egy szemerkéje is lett volna: nem a fejlődés menetét hajszolta volna minden áron minél gyorsabbá, hanem kulturális, kereskedelmi, ipari fejlődésünk úgy építette volna fel, hogy az a magyarságnak új és új képességek megszerzését, az életversenyben megizmosodást jelentsen és a magyar élet összes sztratégiai pontját magyar kezekbe juttassa. Egy századokra szóló, végtelen horizontú nagyszerű politika lehetősége állott 1867 emberei előtt, mely a magyarságnak a legtöbb életet, Európának a leggyümölcsözőbb magyarságot adta volna. De ki gondolt erre? Kinek volt erre elég messzelátó szeme és széles ölelésű szíve? A fő dolog ez volt: a dinasztíának bizonyítani, hogy az az érdekszövetség, mely az ország kormányát viszi, a legkiadósabban alkalmas az ország gyarmatosítására. És ugyanakkor a napi politika apró huncutságait úgy intézni, hogy ez az érdekszövetség mindenik másnap reggelre megmaradjon a kormányzás bőven csorduló forrásainál. Ezért kellett bábeli fővárost, nagy városokat, túltengő sajtót, ipart, kereskedelmet, tornyos palotákat összepotemkinezni. A földkerekség mindenvérű desperadója idejöhett szabad zsákmányra, csak ennek a kormánynak segítsen modern és jövedelmező államot összeharcsolni. És jött az arisztokrata, a zsidó, jött a német, a tót, a cseh és ezek a modern gurkák vad iramban fedezékeztek maguknak sajtót, ipart, kereskedelmet. És milyen hazafias zengéssel lehetett rámutatni az óriási haladásra, Budapest szörnyeteges fellendülésére, a füstfölgő gyárakra, a hemzsegő lapokra, Es senkisé akarta észrevenni, hogy minden üzlet, vállalat, újság: egy-egy bástya, hol az idegen megvetette lábát a magyarság ellen folytatott honfoglalásban. Hogy minden palota, minden gyár, bank egy-egy roppant kő az épülő magyar sírbolt számára.

De nem vett észre senki semmit. Arisztokráciánk, a világ

legsilányabb, legnemzetközibb, leglelkiismeretlenebb arisztokráciája, mohóbban idegen, volt a magyarság számára mint a zsidó, a germán, a szláv: a magyar halálnak ez az irtózatoss trinitása. Mindenünnen összeverődött hitvány középosztályunk szolgálta, farkcsóvált, apportírozott, ugatott és kuncogott sorsintézői füttye szerint. A nép pedig? A jobbagység alól tegnap felszabadult szerencsétlen nép kellő szervezettség, szellemi horizont és faji öntudat híján szabad zsákmánya volt minden ügyes zsványoknak. Rengeteg nyomorúsága és elhagyatottsága közepett minden öt évben egyszer: a választáskor urnák érezhette magát egy pár napra a beléje töltött pálinka és hazugságok mámorától.

Három szuggesztív szóval maszturbálta az infámis régime a szerencsétlen fajt oda, hogy szívesen teremjen és ne arasson, hogy fejős tehene, védőpajzsa és heccelt kutyája legyen minden idegen étvágyának. Napról-napra renegát zsidók, németek, tótok, oláhok, rácok ezrei duzzadtak magyarrá, rikító, harsogó magyarrá s ez a neki-magyarulás hatalmi helyzetet, összeköttetést, szabad vadászterületet, pénzt, jövőt jelentett nekik. A magyar, annak nem volt mivé duzzadnia. Semmi érdek nem diktálta a kormányzó cimboraságnak, hogy neki osztogassák az élet javait. Ha Schwarc Ábrahám üres batyujával és hétezer bogarával átlépte Vereckét: ölelő kar és száz titkosan kijárt kedvezmény várta, mert másnap lapjával, bankjával, gyárával és főrendiházi szavazatával támogathatta a kormányt. Ha Anca Juhon lenyíratta haját, eldobta tüszőjét és elrikkantotta: — Hej Attila apám, csuhaj Bendegúz bátyám, jaj Rákóczi, Bercsényi! — Juhon egyetemi tanár, miniszteri tanácsos, képviselő, életet irányító és helyeket osztó hatalom lehetett: mert benne láttuk a bűvös Rattenfängert, ki magyarrá sípolja Erdély összes mótát. Ha Répák Janó letette a fazék-szolidaritás ősz drótját s belepiszkolt a magyar politikába vagy irodalomba: már hallottuk az ország összes szláv-jából kizúgni az Isten áld meg a magyart. Így állás, hatalom, pénz, dicsőség, befolyás szétszódott idegen fajok söpredék renegátjai közt. A magyarnak maradt az éhhalálos latajner és tisztviselői munka, a földtelenek nehéz földrobotja és a hősi halál bő lehetősége. Mintha örült orvosok úgy gyógyítanak meg az éhes embert, hogy zsidó száját, osztrák hasat, tót zsebet, német ideget operálnának be neki s csak dolgozó két keze és vonagló szíve maradna magyar. Ez volt az első bálvány: a Nemzet.*)

*) Tudom, hogy soraimat szándékos félreértések lesik. Itt nemzet alatt nem a magyarságnak azt a munkás szolidaritását értem, mely térben és időben sajátos történelmi egységgé teszi. Ez az egység szent, mert ez a termés alapformája az emberiség számára. E sorokban a nemzet azt a politikai fogalmat jelenti, melynek a szabadverseny politika odaáldozta a magyar fajt.

Ezt az irtózatot Bábelt, ezt a húsevő és ragadozó Nemzetet a lelkekbe a másik szuggesztív szó gyökerezettette: az asszimiláció. Legenda szállt prózában és rímekben, könnyesen és diadalmasan; hogy aki a magyar föld kenyeréből eszik, a magyar föld borából iszik, végzetesen: vérestől, idegestől, szívestől magyarrá lesz. Hát jöttek is a világ minden éhesei, ettek és ittak rogyásig és magyarrá lettek, hogyne lettek volna, hisz attól állt púpra a hasuk! És limonádévá áztunk beteg, jó öreg Jókai Ankerschmidtjétől, aki, miután segített véres sárba tiporni a magyart, a jutalmul kapott óriási birtokon magyar kalpagot hordott és magyarrá lett. Haynau magyar kalpagot viselt mérgében! Hát nem lett volna érdemes ezért kétszer annyi magyar szívet ütni csapra! És zokogtunk ravasz kis regények, drámák, vígjátékok jól elhelyezett hazafias zsidóin nemzetiszínű németjein, magyarul káromkodó szlávjain. Volt-e még a világtörténelemben butábban öngyilkos faj mint mi?

A harmadik szuggesztív szó, az egyetemes kloroform: az idealizmus volt. A kereszténység kissé távol volt már, megkopott s az Evangélium tanácsa, hogy az überciherünket elorzó tolvaj után dobjuk pománába az alsó ingünket is, még a magyar szívekben is megfakult egy kissé. Ezt pótolta az idealizmus szó, a nyomorult magyar középosztály ópium-szava. Van egy fajta afrikai majom, mely néha úgy felakassza magát hosszú farkával a fák ágaira, hogy többé maga sem tudja onnan leoldani magát és ott pusztul el éhen. Ilyen lelki farka ez az idealizmus a süket-vak középosztálynak. Ez az idealizmus volt az életre ítélt magyar gladiator morituri te salutantja, minden hangnembe áténekelve Ez az idealizmus diktálta, hogy az életküzdelemben kizsákmányolói oldalán harcoljon sorstestvérei ellen. Hogy azokat emelje bálványává, hogy azok számára nyálazzon át gyermekeibe egy olyan ideológiát, mely a felszabadulás reményét is lehetetlenné tette. Kicsordult a könnye százezer holdas politikusai vagy sok millióval dús vezetői hazafiaságán, ha ezek odaénekeltek neki: — Éhezzetek a hazáért!*) – Mit jelentett ez a mondat ebben a hazaáruló, magyargyilkos idealizmusban? Ezt: te dolgos magyar ember, hagyd magad kirabolni, engedd bitangba munkád eredményét, ne szervezkedj, csenevészédj el testedben, lelkedben, maradj el a világ gondolatáramaitól, hogy mikor a világtörténelem nagy fergete jön s intező uraid megszöknek, mint razzia-lepte szajhák: te védtelenül, nyomorultul vágódj el egy ügyes faj tipró lábai alá. Volt e még perverzebb formája a szerves életnek, mint a magyar középosztály?!

*) Szinte szégyenlem, hogy félre nem érthető mondatokat jegyzetekkel kísérek, de: keserves tapasztalásból tudom, hogy a rosszhiszeműség elszemben nem lehet elég óvatos az ember. Itt azonban csak annyit jegyzek meg: becsületes ember ezt nem értheti félre vagy rosszra. Az én mondatom: Lakjatok jól, szereztek, legyetek erősek és gazdagok a hazáért!

Kedélyes és szépszavú emberek voltak az infámis generáció emberei. És főleg: hazafiasak. Az üzlet jól ment, az asztal rakva volt, a pezsgő pukkant, a magyarság termelt és szorult ki az életből, miért ne lettek volna hazafiak? Ez a hazafiság állott: hol vezéreikből, hol ódákból, tósztból, Regényből, más műfajokból: de mindenkép szép és sok szóból. Átengedtek tízezer hold földet a germán imperializmusnak: bankettet rendeztek és tósztot mondtak a magyar föld asszimiláló erejére. Hagyták, hogy a sajtót saját rettentő várává építse egy ezer körömmel hódító faj: megint bankettet rendeztek és tósztot mondtak a magyar nyelv hódító erejére. Az elrabolt földért, a kicsikart kenyérért, az elsikkasztott jövőjért adtak jó, lapos, zengő, széles szavakat a magyarnak: hogy a magyar a világ első nemzete, nyelve a világ legszebb nyelve, Munkácsy a világ legnagyobb festője etc. Hogy a galíciai zsidó, az erdélyi oláh, a tresztinai tót, a budakeszi sváb már egy napos embrió korában murit csap, hogy kilenc hónap és néhány év múlva magyarrá lényegülhet át. Az idősebbeknek — mint a hör-csög pofazacskója — külön hazafias könnyzacskójuk volt s szobor leleplezéseken, negyvennyolcas emlékünnepeken, főispáni vagy képviselői eszemiszomoknál úgy tudtak hazafias nedvesedni a szemükkel, mint egy részeg kefekötő. Egy ilyen erszéynes könnyhordója a magyar szellemi életnek, ki híg liberalizmusával, szószátyár esztétikájával nemzedékek megrontója volt, nem rég ment el a magyar életből. Ezt — állítólag — minden ünnepélyes alkalomra menetelkor a szobalánya figyelmeztette: — Méltóságos úr, vannak könnyei és tiszta zsebkendője?

Ha a kor irodalmának és közéletének keresztmetszetét kérnék tőlem, hogy iskolai példaként megmutassa e sírásó évek minden mozzanatát: a két Rákosit állítanám oda, a fiatalabbikat, Viktort, csak mint mellékszöngéi, az idősebbet, Jenőt, mint a telt tüdővel fujt nótát, melyben e rothadt kor minden hangja megvan. Ez a valahonnan felbukkant ravasz, erősen praktikus eszű, de egyébként közepes sváb valóságos matematikai képlete ezer és ezer apró idegen hódítónak. Irodalomban és sajtóban a hazafias nóta legmagasabb skáláit fűjták. Ez a megható elbeszélések, versek és drámák kora, melyekben öt honvéd négyezer oroszot tartóztatott vissza leültető hősiességgel. Sohasem volt annyi öt honvéd, annyi híd és annyi négyezer orosz, mint ezekben a hazafias műfajokban. Ezernyolcszáznegyvennyolc a Rákosi dinasztia irodalmi kasszája lett. Olyan jutányos volt az előzőnlőit magyar vért kimérni ötért szószomjas balekoknak, előnyös volt a magyar gyászt, mint fekete fagyaltot felszolgálni a szalonok ingyenc hazafiságának. Ez a boldog jelenetek irodalma, melyekben a magyar nyelvet zsargonná cibáló zsidók, szentimentális, Budapest-szagú oláh fáták ott, szemünk-

láttára szőröstől-bőröstől magyarokká lelkesedtek. A meghatott magyarnak nyúlt a lelki nyála az adakozó Rákosi papa felé, mint sajtos laskában a megolvadt trappista sajt. A könyvüket pedig vette, vette, vette! Lapjukban hirdettek mindent, ami jó és drága: magyar imperializmust, harmincmillió magyart — bölcs sváb óvatosság, mert a százmillió kerekesebb és gusztyusosabb szám lett volna. Minden hatalommal jó lábon tudtak lenni: az arisztokráciával, a klérussal és olyan ügyes módon tudtak zsidó munkatársakkal antiszemita hangot pengettetni, hogy a válság napjaiban a zsidóság hálából hét hónapos purimot rendezett országszerte a vén Reineke Fusch tiszteletére. Ünneplés, amilyenben a magyar ős-sejttől Kossuth apánkig, sőt a kis sváb Boulangerig, Friedrich Istvánig senkisé is részesült ebben az országban, pedig ezen minden pesti pszeudo keresztény hisztérika és sváb csaposlegény ünnepelt egy kortyot. Lapjuk elszánt hazafisággal tudott támogatni minden elképzelhető kormányt és éber aggódással pont egy nappal a kormány bukása előtt látta be annak hibáit s húzta meg a harangot az új hatalom mellett. Hangos dobót talált ebben a lapban minden irodalmi nimolista vagy középszerűség, kivált ha idegenvérű volt. Közben pedig a vén Eulerspiegel a vér ösztönös, talán már nem is tudatos gyűlöletével vert főbe minden igazi magyar tehetséget: rájuk kenve a magyartalanság, a hazafiatlanság ravasz vádját. És a vak, műveletlen, rabszolga magyar középosztály nem vette észre az idegen honfoglalásnak ezt a csalafinta módját: bűnös korlátolt-sággal falta lapját, életté mozogta annak betűit és azt hitte, hogy a hazafiság megtalált drága, szent gráljából issza a magyarság örök életet adó elixírjét.

Szajha volt ez az infámis generáció a közéletben, kártékony és lelkiismeretlen az élet minden terén. Ők voltak a magyar halál, az elkövetkezett összeomlás gondtalan munkásai: Szamuely és társai már csak a logikus hóhérok voltak, akik a kész történelmi képlet alá odaírták az ügyesen kiolvasott eredményt. Minden embere, melyet nemzeti nagyságnak preparált saját használatára: hazug, üres, sőt ártalmas bálvány volt. Tényleg: e kor egyetlen igazi nagy embert nem tud felmutatni. Hazug és felületes volt hírhedt haladása, hazug, idegen és felületes kultúrája, romboló és idegen ipara, megölnő és idegen kereskedelme. Irodalma hazug frázisaival, beteg szuggesztióival kerítője volt minden idegen érdeknek, végső narkotikuma a romlott középosztálynak. Ez az infámis generáció kiegyezett és osztozkodott minden idegen erővel, mely földet és életet hódított a magyar fajtól. A millénium Potemkin-ünnepét a maga igazolására görögtüezte világgá. Hogy a korlátlan hazugságok, a szabad portyázások hazájává tett Magyarországon az életből kiszorított, földetlen, kenyértelen, könyvtelen és holnap-

talán magyarság szemét egy hazug haladás és összekapkodott kultúra hamis fényével elkápráztassa.

Pedig e mögött a görögtűz mögött ott tátongott a nagy sir. A tósztok, az ódák, a felavatások, a parádés csinnarattabummok csalítja mélyén felhangzott a végzetes kasza suhogása. Ki hallotta ezt?

Kevesen hallották, de hallották. Hallották az új generáció kiválasztottjai. Fiatalemberek, kik a meddő egyetem padjain vagy szerkesztőségek vad bozótjaiban kezdték betűzni az Ítélező élet végzését. Ennek az ifjúságnak már az élet első ízlelésénél keserű izzel telt meg a szíve. A Kossuth-nótás, Ugron Gáboros s bizony, jaj, Lengyel Zoltános hazafiság, mely az előző generációk egyetlen lelki tornája, hite, metafizikája volt: lehetetlenné lett számukra. Az egyetlen csatorna, melyen a magyar fiatalság lezúgatta erőit: e nemzeti pántlikás, rikoltó ellenzékieskedés, szeméttel dugult el. Sokszorosan megfáklás-zenélt, zengő tenorú nemzeti hősök nyomán piszkos panamák robbantak fel, apró szélhámosságokért, váltohamisításokért hulltak le a közlekedés üstökösei. Az egész zajos ellenzéki hazafiság, mely szavakkal vontta el a magyarság figyelmét legelemibb érdekeitől: éppen olyan kártékony és undorító üzletnek mutatkozott, mint a kormányzó érdekszövetségek mindenrekapathatósága. Egy nagy csalódás, egy szétfolyt egyetemes illúzió keserű sepreje ülte meg e fiatal lelkek mélyét. Azután: ezek a fiatal emberek, ahelyett, hogy a Kossuth-nóta mellett járdakövekkel dobáltak volna meg napi egy forinttal fizetett szerencsétlen rendőröket, inkább szerették rászopni magukat a könyv édes cse-cseire. A Bessenyei-Kazinczy kor olthatatlan szomjúságával vetették magukat azoknak a szép híves patakoknak, hol megizmosító gondolatokban, felszabadító ritmusokban folyik az emberen átfájt világ. Lázadó és ízléstelen emberek voltak ezek a kopottas és koplalgotó fiatalok. Ha magyarul olvastak, nem a Rákosiék hídját és öt honvédjét, nem az Új Időket, nem a Gyurkovics leányokat vagy az Ezüst Kecskét és Pósát olvasták: Hanem Pázmányt, Berzsenyit, Katonát, Vörösmartyt, a nagy termő magyarokat, vagy a destruktív Petőfit, aki Pintér tanár szerint nem kötelezte le nemzetét az Apostol megírásával. És visszamentek a magyar kultúra gyökereihez s a nyelvemlékeken és a nép nyelvén tették lelkük örök drágaságává a magyar nyelv édes ízét. Idegen olvasmányaikban sem mutattak kellő mérsékletet. Olvasták Európa egész gazdag szellemi termését, régieket és legújabbakat. Író és gondolat nem volt elátkozott előttük csupán azért, mert a tanárok hosszú sora még nem nyálazta át megbízható adminisztratív elemmé. Aztán olvastak sok történelmet, szociológiát, természettudományokat. Utaztak és olvasták a nyugati élet boldogabb lapjait. És az olvasottakból, a látottakból mély, fájdalmas magyarság gyűlt beléjük s egy tragikus látás nagy

szomorúsága. Vének voltak ezek a fiatalok: vének előzőik elpazarolt fiatalságával. Szomorúak voltak ezek a fiatalok: szomorúak előzőik bűnös könnyelműségével. És látták a halált előzőik vak-ságán keresztül.

Mert minden buborék szétpattanásán, minden hazugság dög-hulláján: a hazugság, a kényelmes, hizlaló hazugságok lehetet-
lenek voltak e fiatalok számára. Nem tudták a valóságot kihazudni szemükből, nem tudták a halált kihazudni aggódásaikból. A való-
ság meglátása és a jövő tragikus megismerése: ez volt a bűnük, ez volt minden feléjük dobott vád oka.

Igen: erre a szomorú nemzedékre az a nehéz ítélet súlyo-
sodott, hogy szemekkel született, melyek látták a valót, szívvel,
mely meg-megvonaglott az eljövendő összezuhanástól. A harsogó
uccai jelszavak csillaghullásánál bepillantottak a történelem mélyére,
ahol a folyton folyó magyar tragédia új lejtőjét látták meg. A szá-
zad két nagy politikai szimbólumát: Kossuthot és Széchenyit
egyaránt csőd követte a megvalósító életben Kossuth hatása
utódaiban tétlen, műveletlen, szószátyár heccelődés lett, mely
szavakká fecsérelte a magyar energiát s a fajnak legfennebb csak
bevert fejeket termelt. Széchenyi minden ideája, lázas életépítése
idegen fajok gyarapodó húsa és erősödő karma lett. Úgy tet-
szett, mintha a régi öklös győzelmek időtlenné vált magyar-
ját minden út szélén ott várná a népek könyörtelen kaszása.
De ebben a nemzedékben már összeomlott magának az egész
tizenkilencedik századnak nagy bálványa minden ragyogó csecse-
becsével. A nagy francia forradalom, minden numene és egész
mitológiája dögletes szagú hullává vált a kapitalista demokrácia
coupe-georgeában, mely korlátlan szabadversenyével a gonosz
közepes, az ügyes beteg, az akaró terhelt, a gyilkos és
zsvány emberbestiákat tette az élet uraivá. A szellem, a talen-
tum, a zseni magánosabban, nyomorultabban állott, mint valaha.

Sehol semmi hajnalodó vigasztalás, célra, akaratra izmosító
hit vagy gondolat, mely enyhítő körülményeket hozzon a modern
élet borzadalmas gatzettéhez. A vallás, a kereszténység? Nem
játszhattak volna-e ezek a fiatalok is egy olyan dekoratív keresztény
restaurációt, mint Germania és Franciaország első romantikusai?
Nem! Aki csak rövid időre is szállt le a magyar lélek mélységeibe,
láthatta, hogy mi mindig csak bizonyos értelemben és sajátos
módon voltunk keresztények. Azt a súlyos osztrák-bajor keresztény-
séget, mely sűrű és tompító, mint vaskos sörük, mindig idegenek
tornázták össze nálunk. Talán ebben is van annak a magyarázatja,
hogy a magyar katolikus Egyház gazdag csecseinél, melyekben
ereje legjavát csurgatta a magyar föld, többnyire mindig kegyes
és ügyes germán és szláv egyházi urak voltak, úgy hogy Isten

sem lehetett pálya és termés a magyar számára. Az első királyok hóhérai, korbácsai és tüzes vasai a széles síkokról jött magyaroknak csak epidermisére tudta rávetetni a kereszténységet. Egyoldalú s a hivatalos ideológiától vak-sánta történetírásunk kiáltó tévedése az, hogy a protestántizmus gyors elterjedését a mohácsi vésznek tulajdonítják. Igazi katolikus országokban a nagy nemzeti tragédiák után újjult erővel zsendült fel az Egyház mint irtás után a fiatal erdő. A nyugati kereszténységet vérvé sohasem hasonlító magyar faj hatalmas reakciója volt ez, mely egy új s elég kényelmes cím alatt tért vissza az ősi pogány pszihéhez. Tessék ma 1922. augusztus havában végigjárni a Bükkalja, vagy Háromszék kálvinista falvait: Koppány emberei közt jársz s az ősi lélek megfrissítő szele fuj szívedbe. Nem lehet elégszer hangsúlyozni: a magyar katolicizmus egészen más mint bármely nyugoti katolicizmus, a magyar protestantizmus egészen más mint bármely nyugati protestantizmus. A nagyszerű Szent László pogány szent volt, amilyen akár Koppány is lehetett volna. Minden különbség annyi volt, hogy a huj! huj! vagy nem tudom milyen csatakiáltás helyett Máriát kiáltott, mikor kupán vágta a betolakodó idegent. Tessék megnézni — nem a rothadt és idegenek városok kereszténységét — hanem egy magyar katolikus és kálvinista falut. Az ősz magyar pogány elemek és a kereszténység olyanforma viszonyban vannak lelkében mint az esernyő és az ősi szűr. Ha szép napos idő van, a vasárnapi gálához az esernyőt veszi a hóna alá, úgy sétái a templomba. Hogy lássák: ez is van neki, akár csak az uraknak. De ha zápor jön, a sifonban hagyja az esernyőt, legyűri kalapja karimáját, magára veszi az ősi szűrt és annak védelmében várja be a zimankó végét. A magyar katolikus nép-pszihé sokkal közelebb van a magyar kálvinista nép-pszihéhez, mint bármely idegen katolikus lélekhez. Ugyanezt lehet állítani a magyar kálvinista nép-pszihéről. Az osztrák-bajor kereszténység, az angol-skót puritanizmus éppen olyan émelyítő távolságban vannak a magyar lélektől mint a Talmud fanatizmusa, vagy a Fidzsi szigetek dugóhúzó imádása, ha ugyan a Fidzsi szigetek dugóhúzót imádnak.

Éppen ezért: mert a kereszténységet a hozzánk vetődött idegenek, vagy az ország nemzetiségei jobban tudták csinálni mint a magyar: a kereszténység is az idegenek: az arisztokrácia, a germán és a szláv fajok élethódításává lett s a magyar itt is csak a termő föld, a dolgozó és adakozó kéz szerepét játszotta, így már ebből az okból sem lobbanthatott jövőt a kereszténység ebbe a nemzedékbe. De a kereszténység különben is megszűnt életet és történelmet kialakító tömeghit lenni. A nagyszerű múlt: a csodálatos középkor után, melyben felépítette az emberiség

legbámulatosabb egységét, már csak tisztességes ruha volt, melyet vasár- és ünnepnapokon felvettek az emberek, templomba, ünnepélyes összejövetelekre abban mentek. Aztán levetették, szépen simán nehogy összgyűrődjék – az almáriumba tették. És hétfő reggeltől szombat estig jártak a mindennapi lelkükben: tettek, gondolkoztak, beszéltek éhségük, étvágyaik, érdekösztöneik parancsa szerint. Az a kereszténység, mely minden tettbe induló akarat, minden alkotásra lendülő képzelet, minden ítékezésre nyíló lelkiismeret első felmozdulásánál ott volt, mint irányító ki-bíró, mely szemről szemre szötte az emberek életét és a történelem vásznát: már rég ott nyugodott a világtörténelem hűvös Pantheonjában.

A filozófia s a tudományok sem tudtak ezeknek a fiatal embereknek újabb dopingot adni az élet megfutására. A nagy harcoss filozófiai szisztémák, a gigászi gondolat egységek ideje lejárt. A természettudományok utolsó ökrös, világotépítő hite: az evolúció, a Darwinizmus, a monizmus kiadta minden értékét és erejét. A nagy történelmi teóriák kicsépelve heverték s könnyű mechanizmussá lettek kis közepesek kezén. A tizenkilencedik század nagy szellemi lumpolása után, melyben végig dorbézoltak minden szisztémát, irányt, teóriát, gondolatot és hitet: ez a nemzedék szüret után érkezett a széttiport törekhez s a kaccenjammer vonaglásaihoz. Materializmus és spiritualizmus, lélek és anyag, minden állítás és minden állítás ellenkezője: nemzedékek üres wechelspieljének tűnt fel. A századvégnek okos filozófiája: a pragmatizmus alkalmas lehetett arra, hogy mindenki a maga szakállára filozofálgasson, de nem arra, hogy hatalmas harcoss hit-egységekbe kergesse a lelkeket. Rég leszüretelt ó-borok volt a tizenkilencedik század szellemi termébe, felcímkezés, gondosan butéliázva, melyeket az ingyenc végigkóstolhatott. De nem az *élet* friss, lökő áramai: életet alkotó, utatnyitó öklös igazságok.

Az ezerkilencszázados évek felé fülledt volt egész Európa levegője és rothadt a szegény Magyarországa. A hazugság, a csőd mindenütt felszínre tetszett. Egyetemes csőd: a népparlamentarizmus csődje, az egyéni szabadverseny-demokrácia csődje, a liberalizmus csődje, a középosztály csődje. Talán, ha lett volna alkalmas milió: emberek, akikkel társulni lehetett volna egy megváltó akaratra: ezen az ifjú nemzedéken is átizzott volna egy jobb jövő lehetőségének hite, mert tettekbe tudta volna élni aggódásait. Talán ők is fel tudták volna gyújtani minden gondolatuk ormán a Széchenyi tragikus víziói végén álló szent görögützet: Magyarország nem volt, hanem lesz. De kétségbeesetten magánosak voltak ezek a minden valóságot látó fiatalok: hiszen elsősorban éppen ez a látás izolálta őket. Az arisztokrácia és a kormányzó hatalom szemében csak hóbotos hisztriók vagy veszélyes imbolygók vol-

lak, kik nyugati fáklyák tüzével gyűjthették fel a megszokott jó magyar vadász-preriket. A középosztályban, az öngyilkos ideológiában pusztuló, műveletlen és rabszolga középosztályban nagyobb pusztaságban voltak, mint a Szaharában, mert itt oázisokat sem remélhettek. Magának a népnek pedig, az ős televény egyetlen magyarságnak megfrissítő ereje, célokra izmosító meglátása távol volt tőlük: nagyvárosi gyermekek voltak vagy ott nevelődtek emberré, nagyvárosi kultúra táplálta őket. De különben is: Találhattak-e irgalmat az infámis generáció előtt? Mozidramákban lehet látni, hogy az álarcos betörő csak rablási szándékkal lopózik be egy házba. De ha a felriadt lakó, világot gyújt és lerántja álarcát, nincs kegyelem számára. A rabló kegyetlenül lemészárolja, hogy elnémult szívébe dermessze a vádló kiáltást. Az új nemzedék látóinak valóságlátása a meggyújtott világosság, a lerántott álarc, a történelem ítéletének távoli dörgése volt az infámis generáció számára.

ilyen okok, ilyen lelki meghatározottságok tették pesszimistává ezt az új nemzedéket Ez a pesszimizmus történelmi szükség-szerűség volt, valóságos biológiai funkció a magyarságban: megláttatása a körülálló örvényeknek. Felpattant sebek voltak ezek az írók egy elítélt, kijátszott, megrabolt faj testén, melyeken át tudatossá sajtott a mesterségesen narkotizált szervezet halálos veszélye. Ezért volt circunderunt minden írásuk, ezért nem tudtak olcsó lelkesedést és hájat növelő optimizmus-t termelni.

Nem voltak magyarok, vagy rossz magyarok voltak? Először is: ezek voltak igazán magyarok, a vérnek pótolhatatlan misztikus magyarságával. Ennek az irodalomnak minden számottevő tehetsége, az egy délszláv Babicsot kivéve, vér és hús szerint magyar volt. Az volt Ady Endre, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Oláh Gábor, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső. Műveik pedig a magyar lélek szükségszerű, új történelmi megnyilatkozásai voltak. Mélyebben, több gyökérrel magyarok e művek — kevés kivétellel — minden előző irodalomnál, a Petőfi — Aranyénál is. Mert ez az irodalom már nem a nemzet, hanem a faj kifejezése. Ady Endre magyarabb — végzetesen, minden atomjában — mint bármelyik megelőző költő, talán csak Berzsenyit lehetne ebből a szempontból hozzá közelíteni. Móricz Zsigmond mélyebben, találósabban magyar minden előző prózáinál az egyetlen Pázmányt kivéve. De ezeknek az Íróknak a magyarsága már olyan teljesre érett, annyira organikus, az életnek oly sok gyökérrel felszívott mély nedveiből jövő, hogy nem rikoltó külsőségekben, nem magyar-kodó mellveregetésekben, nem nemzeti színű cafrangokban nyilatkozik. Magyarok ezek az írók, magyarok úgy, amint a föld föld, a tenger tenger. Az infámis generáció és az ők magyarsága közt

az a különbség, ami a hamisított és a tiszta jó magyar bor között van. Az elsőt árulják cifra butéliában, ezüst nyakkal, ódásan kiáltó címkékkal, nemzeti szalaggal átkötve és bennük egy győri zsidó vagy egy szegszárdi sváb csaló zagyvaléka van, melynek semmi köze a magyar földhöz. Idd festetlen csuporból a valódi magyar bort: benne van a talaj minden mély életizenete s a hazai nap édes íze. Csoda-e hát, ha Krebsler-Rákosiék ráuszították sajtó dogjaikat az új irodalomra?

Magyar volt-é nyelvében ez az írói nemzedék? Itt tűnik ki a vádaskodók egész rosszhiszemű csalafintasága. Amért azok a zsidó nemzetiségű írók, akik csatlakoztak éhez a magyar írói nemzedékhez, külföldi mintára tényleg grimaszokat és ízléstelen bakugrásokat klaunkodtak a magyar nyelvvel: hát ezeknek a nyelvből vett példákkal próbálgatták agyonütöni az új magyar irodalom erőit. Pedig mit jelentett a magyar nyelvnek ez az új irodalom? Jelentette annak a történelmi folyamának a megteljesedését, mely a tizenharmadik század végén indult meg s célja ez volt: a magyar nyelvet minél több fogalom kifejezésére, minél több árnyalat megfestésére, minél több hangulat kimuzsikálására gazdagítani, színeezni, ráhangolni. Ez a gazdagítás, színezés és ráhangolás ezeknél az íróknál már teljesen magyar volt: a régi magyar irodalomból, a magyar néplélek legmélyéről hoztak fel szavakat, mondalformákat, ritmusokat. Micsoda ízléstelen és idegen dadogás éhez a Kazinczyék nyelve! Pedig Kazinczy nemzeti bálvány lett és nem egészen érdemlően. Ez új nemzedék írói a magyar nyelvet a magyar nyelvből vett elemekkel és eszközökkel, a magyar nyelv élettörvényei szerint rágazdagították minden humán kifejezésére. Nyelvünk oly gazdag művészi hangszer lett kezükben, hogy büszkén állíthatjuk bármely nyugati nyelv mellé. Olvasd végig Ady, Móricz, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi, Babits műveit – az egy Kaffkát kivéve – ezerszínű és ezerhangú szeplőtlen magyar nyelvet találsz, szeplőtlenebbet s talán több hangut mint Vörösmarty vagy Arany műveiben. Találhattak hát irgalmat Krebsler úr előtt, akiknek nyelvi buti jában, mint egyetlen hazafias reklámszalámi az lógott, hogy Münchent Vünkhennek írták: ahogy nem mondja és nem írja a világ egyetlen nációja sem? Nem soványka falat-é ez harmincmillió, Krebsler tatával együtt harmincmillió és egy imperialista magyar számára?

Hazafiatlanok voltak-é ezek az írók? Mert vérszerinti, szerves magyarságuk nem zárja ki a hazafiatlanság lehetőségét. Hisz Coriolanust éppen az lobbantotta Róma ellenségévé, hogy temperamentumában, gögjében, a plebs megvetésében nagyon is római volt. És nem lett volna-é ezer oka ennek a fiatal nemzedéknek, hogy Coriolanussá keseredjék? Ennek a hazafiatlansági vádnak teljes

magyarázása már megvan az öreg Ézopus Bárány és a Farkas-című mesikéjében. A farkas csak eldiskurálgat a báránnyal s minden farkassága dacára mégis keres valami jognak látszó ürügyet, hogy felfalhassa. De mikor azt mondja: miért zavarod a vizemet – és a bárány azt feleli: te vagy fenebb, te zavarod: abban a pillanatban megöli a bárányt. Ez az ős zsvány logika és morál: látod, hogy lopok: tehát gazember vagy és megöllek. Az egész világtörténelem ennek a morálnak a megvalósuló élő húsa. A vád köz-szájon forgó formájában ez volt: Az új írók oly sötéten festik a magyar viszonyokat, olyan szavakkal ostorozzák közállapotainkat, úgy jajgatják ki a magyar fájdalmat: hogy az valóságos vád és meggyalázás a külföld ítélőszéke előtt. És ezt a vádat azok hangsúlyozták, kik évtizedeken át harácsolnak, a politikai szajhaság, a közéleti romlottság minden fajtát, mint napi üzletet üzték, akik Magyarországot minden zsvány étvágy és éhes fiazugság szabad Kaliforniájává tették és egy pillanatra sem gondoltak arra, hogy irtózatossá tetteik tetemrehívást rendeznek a világ törvényszéke előtt. Az, hogy a földet megtermékenyítő, a drága kenyeret termő magyarság nagy részét földtelen koldusnak hagyták, az nem volt bűn, az nem kompromitálta az országot a külföld előtt. De ha Ady valamelyik sirály-versében feljajgatott a földtelen nép sírása: Ady hazaáruló volt, Ady vádolta hazáját a világ előtt. Jellemző, hogy ezek a vádaskodó urak tudtak nyilvános rajongást rendelni Dickensért, Balzacért, Dosztojevszkyért és nem nézték ezeket hazájuk árulóinak. Pedig ezek sokkal sötétebb színekkel festették hazájuk viszonyait és Krebsereit. De tudtak még nyilvánosabb sőt hivatalos lelkesedést rendezni Széchenyiért, aki eddig még meg sem közelített irtózatossá világitásba helyezte hazánk viszonyait s midőn az arisztokrácia bűneit festi, felkiált: — megérdemelnek őseink, hogy kutyákat temessünk melléjük. — Ha jól emlékszem, a széchenyiskedő Budapesti Hírlap nem minden számában idézte ezt a mondást. Nincs miért tovább folytatnom. Ez a nagy hazafias megbotránkozás, ez a hazafiatlansági vád az infámis generáció részéről a tettenért cinkosok dühe volt az új flap megmutató világossága ellen.

Erkölcstelen volt-e ezeknek az új íróknak az irodalma? Ez a vád különösen azért érte őket, mert a nemi ösztön mint az élet egyetemes hatója, végzetes ereje náluk az irodalomban: az élet visszaadásában is megtartja szerepét és — tényleg botrányos realizmussal, — regényük és novellájuk gyermeke nem attól születik, hogy a férj hitese lélektársával egy pohár limonádé mellett az idealizmus örömeiről mereng. Ezek a fiatal írók — már csak nagy kultúrájuknál fogva is — sokkal jobban tisztelték a keresztények istenét, hogysesem roppant regényét: az életet megcenzurázzák. Hogy

az egyetemes életből, mint egy rossz stílusgyakorlatból elítélt piros plajbással töröljék ki a központi, világot építő gondolatot. Nem hiszem, hogy az emberiség megváltására dringend szükség lett volna az, hogy részletesen ismerjük a vén kujon Ábrahámnak igazán nem nőegyleti könyvtárba való viszonyát fiatal szolgálóival, vagy Lóth leányainak ténykedését, melyhez képest Zola regényei fehér kegyeszerek. Pedig ezek a dolgok Isten kijelentésében vannak sok száz hasonlóval együtt. És mégis nem hiszem, hogy Pintér tanár még ötödik fizetési osztálya vaskos magasságában is kimerje jelenteni: „hogy az Isten nem kötelezte le az emberiséget és Pintér urat a Biblia szerzésével.” – Nem, mert: bizonyára azért hagyta a legfőbb szerző a Bibliát minden humánus, minden természeti erő vad bozótjának, hogy az egész élet, az egész ember izével legyen az emberek vérévé és a valóságban küzdő embert az élő valóság formálja jobba. Érdekes, hogy az a társadalom, mely fehér asztalnál, kártyánál, kaszinóban, vonaton, parlament folyosóin legfőbb szellemi időtöltésül buta adomákban szagolgatta végig a nemi élet disznóságait, mint kóbor kutya a társát: most fehér társadalommá szűzülve kiáltott büntető kéz után. Nemi életüket ki nem élhető, vagy természetellenesen élő férfiak, hajlandóságukat rég szétriszált Magdolnák a nemi kielégülés új módját üzték: erkölcsileg botránkoztak az új műveken. Ez a fajta szellemi maszturbáció a visszaáratlanodás sajátosan izgató, szenilis kéjét adta nekik. Művelt olvasó előtt, aki nem eldugott beteg ösztöneivel és nem úgy olvas, mint a kis diák a szótárát – a „disznó” szavakat keresve benne – ez az új irodalom nagy haladás az egészséges erkölcsi felfogás terén is. Még a két jó öreg idealista: Jósika és Jókai is engedtek meg maguknak szoknya alá nyúló huncutságokat. Ennek az új nemzedéknek komoly irodalmában nem tudok egyetlen frivol jelenetet sem visszaemlékezni. Adják a nemi életet az élet természetes bonyolultságában, mint az emberi tettek tragikus, rejtett indítóját, mint terheltséget vagy győzedelmes erőt, vigasztalást vagy összeroncsoló mániát: de sohasem, mint ágyékcsiklandó adomát, sohasem mint szellemi kőrishogárport. Az is természetes erkölcsi tény volt, hogy a vádaskodók itt is a zsidó nemzetiségi irodalomból vett példákkal tették megokolttá dühüket az új irodalom ellen.

Dekadens volt-e ez az irodalom és ez az írói nemzedék? Ezt a kérdést nem lehet rövid igennel vagy nemmel elintézni. A dekadencia fogalma igen bonyolult, nincs még élesen körülhatárolt típusaira tisztázva, pártok, erkölcsi, vallásos és másféle elfogultságok szerint a legellentétebb jelenségeket mondanak dekadenciának. Aztán a sok sápitással és botránkozással túlságosan mumussá tették a dekadencia fogalmát. Pedig a tovább

haladó, meg-megújuló, gazdagodó élet a dekadenciák folytonos egybezuhogásának az eredője. Az irodalom mint az egész élet, a teljes humánium visszatükrözője több értelemben mutathat fel dekadens elemeket. Lehet kifejezője a morális dekadenciának: az olyan emberi életnek, mely nem tud többé testi és lelki egészséget megőrző ösztönöket termelni s közömbös vagy vak az ilyen életfolyamok iránt. Vagy pedig éppen olyan ösztönök fejlődnek ki benne, olyan megkívánásokat, elveket és ítéleteket termel, melyek gátolják, beteggé teszik a testi és szellemi élet fejlődését. Lehet a dekadencia az életerőnek s egyszersmind a szellemi életnek a dekadenciája. A hitüket, termő és harcos erejüket kimerített nagy kultúrkorszakok végén szoktak a szétoldott nagy egységek mindent végig kóstolt, mindenbe beleunt vagy belefáradt ember mozaikjai ilyen dekadenciában lenni. Ezekben a korokban rendesen epikureus vagy helyesebben hedonisztikus individualizmus uralkodik. Gondolat, forma, irodalom, művészet: mind csak az unalmat élvezetté maszturbáló egyén hamar megunt játéka: nem életet építő, hitet, gondolatot termő akarat. A dekadencia fogalmának tisztázatlanságát mutatja, hogy a skolasztikus középkort az emberiség szellemi dekadenciájának tekintették. E kor éppen még az ős televény, köldökzsinóraitól el nem szakadt, zsúfolt erejű embergyermek lázas, játékos keresése volt az alkotó gondolat utjai után. Mind a hogy a gyermeklány a babáját ápolgató, öltöztető önkéntes nagy bajlódásban a jövő fogantatás szent elhivatásához erősít ösztönöket.

De ha az irodalmi dekadenciát helyesen, azaz a saját értelmében az irodalom dekadenciájának vesszük: ezt a dekadenciát csakis sajátosan irodalmi jelenségekben kell keresnünk. Hiszen pl. a morális dekadenciában levő korok nagyszerű irodalmi műveket teremthetnek, melyek éppen megújodást, gazdagodást jelentenek az irodalomnak. Még nagyobb és veszélyesebb a tévedés, ha az író életmódját, mindennapi, erkölcsi megjelenését tévesztik össze .műveivel. Ha a párizsi Notre-Dame, vagy a mi kassai dómunk alkotójáról ma kiszülne, hogy részeges, mániákus vagy perverz emberek voltak: a két templom aligha volna kevésbé szép vagy dekadensebb jellegű mint eddig. Hiszen azok, akik az emberiségnek a legtöbb jövőt jelentő szépségeket adták, rendesen az élet megroncsoltjai, megszállottjai voltak.

A sajátosan irodalmi dekadenciának egyik formája az, mikor az irodalom nem tud többé új gondolatokat, új szépségeket és új formákat teremni. Tárgyban, gondolatokban, formákban, motívumokban, a kifejezés eszközeiben az előző kor vagy korok eredményeit ismételteti fel unos-untalan. Ilyen volt az infámis generáció irodalma. Irodalmi dekadencia a kiszüretelt korok olyan

irodalma is: amikor a formák s a művek nyelvi szövete lesznek az író egyetlen gondja, egész keresése, a művészetnek és a szépségnek tartalma. Ez a Tart pour l'art kora, a tökéletes formák, rím-cintányérok, kinnal csiszolt szonettek és verejtékes jelzők kora. Irodalmi dekadencia az is, mikor a teljesen újnak, az eddig még sohasem hallottnak beteges vágya egyetlen meghatározója az irodalmi alkotásnak. Ez a formai halálugrások, az egyéni dadogások, a visító és döfött szavak zavaros irodalma.

Az irodalmi dekadencia fogalmával itt bővebben nem foglalkozom: az irodalom betegségeiről szóló tanulmányomban részletesen fogunk vele találkozni. Most csupán ez írói nemzedék lélektani értelemben vett dekadenciáját szeretném körülhatárolni. Az 1900-1914. évek írói nemzedékében nincsenek jövőt termő erők. Látja vagy sejti a közeledő halált, irodalma sötét circumdederunt vagy tetemre hívó káromlásos nehéz vád. De nincsenek benne (gyér és állításom megerősítő kivételekkel) életre, harcra, alkotásra hívó kürtök: nincs benne hit a jövőhöz. Ez a szomorú nemzedék, mint későn jött örökös már csak a halálos kótyavetyéhez érkezett s az apák adóssága agyonnyomta bennük az akaratot, a célt, az élet hitét. Csak láttak, csak sírtak, jajgattak vagy véres kiáltásokban hívtak tetemre. Vagy megértettek mindent, elfogadtak mindent. A jövő harca lehetetlen volt számukra, mert semmi sem adott hitet nekik a jövőhöz. Halotti ének, megidéző sötét panasz volt ez az irodalom akkor, amikor a bíró már az ajtó előtt állt.

Elmúlt, bűnös apák, rég szétkurjantott dorbézolások fáradtjai voltak e valóságra ítélt nemzedék írói. Ennek az akarat, cél és hit nélküli pesszimizmusnak okai ott voltak izoláltságukban s azokban a jelenségekben, melyeket már végigvizsgáltunk. De abban is: hogy fajuk életéből, szívéből kikorbácsolva – legtöbbször idegen vérű szélhámosok által – a mindennap falatért, a nyomdafestékért, a holnapot lehetővé tevő elismerő , szóért egy hódító erős idegen faj kebelébe kellett menekülniök. És azok a gazemberek, akik kihajszolták őket az élet minden lehetőségéből, akik a magyar faj e mély megnyilatkozásait kirágalmazták a magyar szívből és magyar kenyérből: azok vádolták őket azzal, hogy eladták magukat a hódító zsidónak. És tették ezt azért, hogy a szükséges magyar forradalmat, a magyar tehetségeket és a zsidót egy kalap alá zavarják. Hogy mikor a magyarság legnagyobb értékeit s a faj minden megváltó gondolatát agyonütik, úgy lássék, mintha a zsidó hódítás ellen harcolnának, mellyel pedig éppen ők tudtak a tettes életben legjobban kiegyezni. És ezek a szerencsétlen fiatal írók, hogy megsírassák a magyar sírást, végzetesen kényszerültek álarca, cégére és igazolása lenni azon faj előharcosainak, mely ellen már sejtésük mélyén felemelkedett az orgyilkostól követett ember ösztönös intése.

Az 1900-14. évek írói nemzedéke még nem tragikus, csak végtelenül szomorú. Ez az annyi okból fáradt nemzedék nem tudta a jövő küzdő akaratát, a mérés dacát, az elérhetetlen célnak tragikus heroizmusát kitermelni magából. Maga az öklös és korbácszavu Ady – műve egészében – csak döbbenetes tetemrehívás, jajgató temetői búcsúztatás. Ez az írói nemzedék a világháború kitörésekor be is fejezi pályáját és 1914-ben történelmi szerepe lezártnak tekinthető. Mikor a halál maga kezdi meg ünnepi nagy processzióját, a halált vizionálok feleslegessé válnak. Ez nem azt jelenti, hogy e nemzedék írói ezután is nem írnak egyes kiváló műveket. De már megszűntek a magyar lélek történelmi funkciója lenni.

Az Elsodort falu hozza a tragikus küzdő akarat korát a magyar irodalomba. 1919. május huszonharmadikának – az Elsodort falu megjelenésének napja – jelentőségét egész egyetemes nagyságában csak akkor fogják látni, mikor már senkisem félhet, hogy az érdekek, irigységek, féltékenységek hálóján, mely a mindennapi élet szövete, rést üthetnek élő ökleim.

Az engem megelőző nemzedék, az Ady-nemzedék pesszimizmusa a megmutató és megsírató pesszimizmus volt. Az enyim a tragikus pesszimizmus, melyet a jövő megölhetetlen heroikus akarata terem. Elrendelt büntetés az embertörténet, az emberbestia gyökerében, szövetében, lényegében rossz, gyilkos étvágyak sötét irama a világ. Egyetlen jog és igazság van: az erősebb harapás. Az egyén csak felkarmolt seb, melyben megsajog az egyetemes gyilkosság vagy csak éhes száj, melyen kiharap a világehátség vagy a romlás felfakadt fisztulája. De ez a sötét gyilkos rohanás mégis csak a csókon, az ölelés forró vágyán át folytatódhatik és mégis új tavaszokat, új szépségeket terem s az életet megmondó mulhatatlan zokogásokat. Mint egyén nincs értelmem, mint egyén ostoba talány vagyok, melynek megoldása a megsemmisülés. Én nem vagyok én: én egy lebírhatalatlan életakarata vagyok. Életakarata ennek a folyton megújuló zord harcnak, ennek a csókon át rohanó egyetemes mészárlásnak, ennek a halálokon át megújuló örök levésnek: életakarata vagyok fajomnak. Van értelme a küzdelemnek, mert bölcsöm előtt időtlen idők mélyén keletkezett. Van értelme a küzdelemnek, mert síromon túl a végtelenbe harsog. Van értelme az akaratnak, a tettnek, a célnak, mert az bennem fajom életakarata s új és új halálon át erősebb akarattá, elszántabb tetté, szomjasabb céllá lesz. Tovább, tovább, egészen addig, míg fajom az egyetemes emberiség mulhatatlan életévé valósul: mint a görög, mint a római és más hamarabb indult boldog, erős fajok.

Minél reménytelenebb az akarat, annál örökretartóbb a szépség, melyet küzdelme terem. Minél magánosabb a kiáltás, annál többen

fognak rá felfigyelni majd új reggeleken. Az én küzdelmem végén nem vár görögtűz s reményt etető szép mondatok. Gigászi dacban a halállal: sírkövekkel, csontokkal és omlott szívekkel építetek. Harcolok mert vagyok, mert erőm van. Harcolok, mert harcom tízmillió magyar életakarata, akik éhesek, rosszak és ölésre élők mint a többi ember. De az ők vágyaiból, csókjaiból, dalaiból és sírásaiból fonódott össze zengő életem csodálatos szövete.

Az előző nemzedékek okos, óvatos orvosok voltak. Az egyik kiáltotta: – Harcoljunk a kolera ellen! – A másik kiáltotta: – Harcoljunk a tüdővész ellen! És így tovább. A többi betegséggel szép, okos magyar kényelemmel kiegyeztek: kaptok évente ennyi és ennyi áldozatot, de igyekezzetek az egyetemes halál előtt meg nem látszani. És így a bölcs orvosoknak volt jó fedezékük és óvatosságuk egymást védő meleg szolidaritás volt.

Én az idők teljességében jöttem, mikor minden halál megmutatta az arcát. Én meztelen testtel egyszerre álltam ki minden betegséggel, minden halálos hazugsággal, minden gyilkos érdekléssel szemben. Nincs más vértém mint akaratom tisztasága, nincs más társam, csak lelkiismeretem, nincs más reményem, mint köteleességem megteljesítése.

Ez az egyetemes harc lesz halálom után az én több erőm s talán megtalált útja a szegény magyarnak. Addig ez az én magánosságom és tragikus végem.

Mert ez a vég már közeledik és nincs irgalom számomra senkinél. Azok az idegenek, akik forradalmat kendőznek magukra, hogy a holnap töltött káposztájuk legyen, mondják: – Pusztulnod kell, a te forradalmad nem zsiros jövő és hódítás a mi fajunknak. – Vagy ezt mondják: – Pusztulnod kell, mert a te forradalmad a mi kasszánkat is felrobbantja. – Azok akik hazafiságból élnek, mint tetű a vérből vagy tormából a féreg, mondják: – Pusztulnod kell, mert a te magyarságod a mi százezer holdunkat is a magyarok lába alá sodorja. – Vagy pedig: – Pusztulnod kell, mert a te magyarságod hangja a föld, a vér, a századok hangja s veszélyezteteti a mi magyarságunk pakfong hangját. És gyűlöl mindenki, aki látszani akar, aki kockáztatás nélkül akar hős lenni, aki szeret nyugodtan hízni, lelkifurdalás nélkül élni, mindenki, akit megláttak szemeim.

Ti fekete betűk, kik megindultok most – indultok nagy jószándékból és halhatatlan szeretetből – ellenséges szemek, süket fülek és süketebb szívek felé, tegyetek nekem tanúságot. Legyetek tanúim az idők komoly bírái előtt, hogy habozás nélkül vállaltam hivatásomat s hogy minden küzdelmemben láttam elkerülhetetlen tragikus végemet. Legyetek tanúim, hogy egyes-egyedül voltam egyedül minden jószándékomban, minden megváltó akaratomban

elhagyottabban, űzöttebben minden előző magyarnál. Hogy szenvedésem is legyen termés és pusztulásom is buzdítás. Hogy nagy, tanítás legyek majd új harcokra fakadó szívekben: nem az illúziók szépek, hanem a tragikus életharc bátor elvállalása, nem a győzelem a harc értelme, hanem a betöltött kötelesség csodás szentsége, nem az erőnk az erőnk, hanem a millió életet életünké ölelő végtelen szeretet.

Szigliget, a Rókarántó alján 1922. július hava.

Szabó Dezső.

Ady arcához.

1.

Legfennebb hússzor voltam együtt Ady Endrével. Kávéházban, vendéglőkben, rendesen nagyobb társaságban, egyszer hármásban Kaffka Margitnál. Nem szeretett, vagy – mert senkit sem szeretett – helyesebben: nem mutatott barátságot irántam. Én végtelen és minden megokolhatóságon túli szomorúságot hoztam mindig mellőle. Külső: epidermis-életében is sok volt, ami bántott és amit akkor nála nem érttem: Teremtő volt és pózolt, zseni volt és zseniskedett, Ady volt és sokszor a legripacsabb módon adyskodott. Általában a leghitványabb emberekkel vette körül magát, tudott isten lenni közöttük s ha rossz perceiben meg is rugdosta őket: néha asszonyosan megalázkodó volt szemtelen senkikkel szemben s botrányosan hazug szavakkal adott jelentőséget nekik.

Azóta Ady elment az emberek közül. Azóta az én utam az emberek közé vitt. És minél többször csúsztam meg az emberpocsolyában, minél több éhes és irigy emberarc frecsent fel rám: annál többször tűnt elém az ő végzetes arca. Most már értem minden mozdulatát: mert látom saját végzetem teljes arcát.

Azt az Ady-t próbálom egy pár vonással ide rajzolni, akit láttam, hallottam, aki belém sajgott, mint egy nekem osztott seb. Adom szemeim teljes tanúvallomásában, mindennapi mozdulatai, futó szavai kegyetlen hűségében. És ezt én teszem, aki régóta hangos haraggal ismétlgetem, hogy az író magánélete, napi énje az ő sajátja, az irodalom történetnek nem szabad ezt az ént, ezt az életet odakötöni művei diadalszekeréhez mint egy megvert rab-szolgát. Teszem én, aki megvetek minden rousseau-i részletezést, minden felesleges őszinteséget az író életrajzában.

Miért teszem?

A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek. Sötét szemeit alig hunyta le a magyar fátum költője: apró, éhes emberdögbogarak mérték ki maguknak hulláját. A hulla-évó élős-

dieknek egy új fajtája támadt: az Ady barátja.*) Csodálatos, hogy ennek a sajátos életű költőnek, aki lényege szerint teljesen barátalan volt, egyszerre mennyi barátja serkedt. Halálakor egyik pesti folyóirat ünnepi számot adott ki emlékére. Irt ebbe a számba boldog-boldogtalan. De mindenikük úgy, mintha Adynak az lett volna a jelentősége, hogy az ő apró életükön átment, mint eltévedt esti utas egy elébe akadt piszkos sikátoron. Hogy csemcsegte, rágta, cuppantotta mindenik a maga Ady-koncát. E liliputi imperia- lizmus legkomikusabb példáját napi irodalmunk egy szelíd, vén igavonója adta, a Dräsche műfaj egy méla művelője. Ez Ady jelentőségét körülbelül így összegezte: – Hogy milyen nagy jelentősége volt Adynak, mutatja az, hogy tatám, mamám, a kis feleségem, a sógornóm és két kis fiam után Ady volt a legnagyobb hatással rám életemben. – Vajjon milyen képe van a világot megseprő zivatarnak egy levéltetű szemeiben?

És míg ellenségei – gazul, vagy bután – hantján keresztül is bántják irodalmunk legmagyarabb dicsőségét: kis „barátai” egy saját használatra való alkalmatosságot konfekcionálnak belőle. Lajtorja nekik ez a szent hulla: felmásznak rá, hogy tovább látszódjanak. Faltörökös nekik ez a hulla, hogy kis éhségeik, apró düheik áttörhessék vele az ellenséges frontot. Bűnbocsátó cédula és igazoló levél nekik ez a hulla, sok piszkos kis megalkuvásra, politikai gyávaságra, továbbpusztítására a haldokló fajnak.

Legjobb lett volna, ha Adyból csak versei maradtak volna fenn. Ha sohasem láttuk volna, ha semmitsem tudnánk róla. Ha egyike volna azoknak a mitologikus neveknek, melyek már nem is egy személyt jelentenek, hanem egy fajt az örökkévalóság jegyében, egy fajt, mely általa belekerült az emberiség szívedobogásába. De irtózatos szép elhivatása azt akarta, hogy itt éljen éhes szemek és rosszakarató fülek előtt, hogy napjain, Krisztus véres köpenyén, apró latrocskák osztozzanak meg. Ezért kell a kétféle hazugság közt felidézni az ő igazi arcát. Az ellenségeitől már nem kell féltetni Adyt. Fogatlan kutyák lettek: nem tudják megmarni sírjának győztes halhatatlanságát. De „barátai” egy-két nemzedéken át még idegen torzzá hamisíthatják. Ez bírt arra, hogy én, akinek Ady semmit sem adhat, aki teljesen külön vagyok tőle saját elhivatásom magánosságában, visszahívjam ezt a sajgó életet: mint egy rég elhangzott zokogást, mint egy messzibe bujdosott testvért.

Középtermetű,¹ parasztosan zömök volt Ady Endre. Széles váll, domború mell, cigányfekete fej: a népmesék izmos kovácslegénye

* E cikket jóval az ilyen nevű egyesülés megalakulása előtt írtam.

volt, aki vasgyúróval birkózik és egy csapással beveri az üllőt a földbe. A parasztost, a népiest, a kovácslegényt hangsúlyozom. Kritikusai, – pesti újságírók – akik minden örökölt rikácsolás és kölcsön-fölényesség dacára a parvenü lúdbőrözésével tikkadnak el a „történelmi” születés előtt, szerették őt az utolsó magyar úrnak, a nagyúrnak, valami Zrínyi Miklós-féle oligarcha utódnak stilizálni, ha benne is sokszor megvolt – ennek miértjét később fogjuk megérteni – bizonyos előkelőségek, úriságának hangsúlyozása modorban és szavakban. Nem kell félreérteni: itt nem született királyságának gögös tudatát értem, nem a zseni vérszerinti fejedelemségét, melynek széles bíbora átizzott egész lényén és versein is. A jó társasághoz, a megyei urakhoz, a szalon számára születettekhez való tartozás félnék, sajtó vágyát, panaszosan féltékeny igényét értem ez alatt, mely megvan minden anyagilag lecsúszott erdélyi telekkönyvvezetőben, adóvégrehajtóban: akiknek ég helyzetük megalázottsága s akik az első bizalmas pohárnál kárpótló hosszúsággal emlegetik fel, hogyha az apáik ezt meg ezt nem csinálták volna, most nem volnánk itt, négylovas kocsin járnának stb. Ady Endre erdélyi kurta, paraszti nemes ivadék volt. Azé a nemességé, mely a századok folyamán egyaránt gyökerezett földet túró parasztokban, papokban, iskolamesterekben s az utolsó században a megye és állam kisebb hivatalnokaiban. Én, aki teljesen azonos törzsekből szakadtam, legmélyéig ismerem ennek a büszke emberfajtának a pszihéjét. Ady Endre akkor adta leghívebb jellemzését, mikor paraszt Apollónak mondta magát. Úr volt, fejedelem volt testében is: de paraszt úr, az ő falu paraszti királya, ki roppant petrencét hord a vállán, ki bikát állít meg az ökleivel s kinek minden papirosjogú királyságnál királyibb királysága az ereje. Még egy gesztusa is volt, mely pózai s a magára parancsolt előkelőség közül néha akaratlanul is előbukott: az a mozdulat, mikor a paraszt dacosan és erejét tudón igazít egyet a nadrágja szíján. Ez a nagyváros kárhozatába s egy túlhajtott kultúra dekadenciájába tévedt költő mélyebbről volt a népnek: a faj ő televényének előfakadása, mint Petőfi. Ezért érhető, hogy a magyar népköltészet, a magyar néplelek legnagyobb művészi erejében benne valósult meg*).

A fej hatalmas volt: erős az erős testen. Haja sötétkéken fekete, az arc telt, teljesen borotvált, a száj széles, az orr nemesen szabott. De ezeket a részleteket mind csak azután, a figyelem akart ráirányzásával vette észre az ember. Mert az, ami ezen az arcon első pillantásra megkapta az embert, magához ragadta vagy

*) Itt nem mutathatom ki, csak jelzem: az a Balassával megindult folyamat, hogy a magyar műlira eszközeiben, színeiben mindig a népköltészet felszívásával újult meg, benne és nem Petőfiiben éri el tetőpontját.

eltaszította: a két óriási fekete szem volt. Sohasem láttam, sem férfinél, sem nőnél, e két szem hasonlóját. És később – nem is olyan későn – mikor a halál apró kutyái már itt is, ott is kezdték ezt a barázdára teremtetett erős testet, ez a két szem mintegy magába szívta az egész test életét. Az életbetegben lávázó hisztérikus élet pillanatról-pillanatra változva fájt, jajgatott, szúrt, harapott ki ezen a két szemem. Az egyik percben bántóan élesek voltak, belevágtak arcodba s gyanakvással szimatoltak végig mint különös fekete vizslák. A másik percben gonosz vágy leskelődött bennük, hogy mikor sebezzenek beléd, ezt a nézést követték a rossz szavak. Aztán sírásra ernyedtek mint két keserű száj: szélesen és végtelenül jött a fájdalom belőlük. Majd elfakultak, holtá dermedtek az ólomszínű arcban s dideregtél mellettük mint egy halottaskamrában. Néha, nagy ritkán, pillanatokra, különösen a jó mámorok idején, végtelen jóssággal, anyailag betakarón szánakozók voltak, hogy a másik percben megint gonoszra változzanak. Megtörtént, hogy már az egész embert hullává dermesztette a mámor, arca holtá fakult, nyaka megszegült, tagjai külön súlyossággal hulltak szét. De ez a két szem ijesztő lobogással élt és változott: a rom ablakaiban lobogó fáklyákkal végigjárt a visszatérő lélek, hogy besírja szemeibe a halál irtózatot munkáját.

Faluból nőtt paraszti királyságát azzal a bizonyos előkelőséggel álarcozta el, melyet már említettem. Lépéseiben, az egész test magatartásában, a fej hordásában volt nála valami akart előkelőség. Lehet, hogy ebben az előkelőségben volt valami a Baudelaire féle dandyzmus távoli hatásából – ruhájában is igyekezett *comme il faut* lenni, – de egész bizonyos, hogy ez csak a jelentéktelenebb elem volt. Ezt a miniszteritanácsosi, három lépésre távol tartó, tekintélyét minden percben a másik orrához dörzső előkelőséget ugyanis megtaláltam irodalmi és művészi életünk minden érvényesültjénél. És ez abban a szomorú társadalmi életben találja meg magyarázatát, mely műveletlen és szolgai középosztályunkból és silány arisztokráciánkból összeverődött. Egy körjegyző, egy szolgabíró, egy miniszteritanácsos éles körvonalú, súlyukban pontosan meghatározott valakik a magyar életben, akiknek pozitív mennyiségű, szinte hivatalosan hitelesített mérlegű tisztelet jár ki: egy deci a jegyzőnek, három deci a szolgabírónak, félliter a miniszteri tanácsosnak. Ennek a mértéknek a jegye aztán, mint a boros üvegeken, ott van külsejük több felvett sajátságában. Ezer esetben figyeltem meg pl. hogy azok, akik a hatodik fizetési osztályba átlépnek, mely a nagyságos címmel jár, egész másképen kezdenek lépni. Apróbbakat lépnek, testük elegánsan előrehajlik, hangjuk fölényesen könnyed lesz. A zseni, a talentum, ha csak író vagy művész: határozatlan, kétes társadalmi képlet. A neki

járó tisztelet azoknak a kultúrájától, művészi fogékonyságától függ, akik között megfordul. A műveletlen, lejárt ideológiát kérőző középosztály és arisztokrácia pedig képtelen az új szépségek meglátására, az új alkotók értékelésére, az újságok után ítéli meg azokat. És mint minden műveletlen ember bizonyos határozatlan, sokszor nem is tudatos gyűlöletfélét érez irányukban. Ennek a gyűlöletnek rendesen két indító oka van. A befegyelmzett, mechanizmusra idegzett állam-ember irigy haragja a szabadon mozgó, magát szabadon kifejező művész ellen. Mert ez a szabadság esetleg veszélyeztetheti gépezete nyugalmit, de még inkább: mert ez a szép szabad élet felkísérti lelke mélyére a saját rabszolga arcát. A második motívum a tehetség-proletárnak ősi irigysége a szellemi tőke ellen. Csak emlékeztetek arra a hajszára melyet egy közismert szlovák irodalmi akarnok indított (és indíthatott itt Magyarországon!) ellenem, hogy ezt a lelki folyamatot legrikítóbb és legszemérmertlenebb példájában érzékeltessem. Igaz, hogy ilyen esetekben egy más lelki tényező is szerepelhet, mely vak magyar Babelünkben annyi rombolást okozott: az ősi szláv rabszolga ezeréves, vérszerinti, már nem tudatos irredentája a hódító magyar úr ellen.

Természetes, hogy egy ilyen társadalomban a talentum, a zseni rengeteg figyelmetlenségben, mellőzésben, megaláztatásban részesül. Hivatalos és társadalmi érintkezéseknél, összejöveteleknél, az élet ezer összehorzsolóadásában apró senkik: analfabéta képviselőcskék, sima agyfelületű közéleti tényezők s a társadalmi hierarchia más centigrammjai adják vele szemben a főienyes urat vagy leereszkedő pártfogót. Akik a zsenit egy minden emberitől disztillált kémiai produktumnak tartják, ezt mondják erre: – Hát még ilyen kicsinységért is lehet panaszkodni! Hisz a zseni olyan magas szellemi atmoszférában él, annyira fölötte áll a mindennapi hiúságnak, hogy az ilyent nem is szabad észrevennie! – Hazugság! Először is: a zseni éppen azért zseni, mert emberebb minden embernél: mert minden ember: király és hordár, szent és betörő, próféta és zálogházi becsüs. Úgy fetreng az emberben, mint a disznó a pocsolójában. Úgy repül az emberben, mint a sas az ormok fölött. Úgy rágcsál az emberben, mint a féreg a rothadt gyümölcsben. Azután: az a sokat megvetett hiúság egész életünk, minden tettünk doppingja. Az este földrefáradt embert ez cipeli új mához, ez a nagy masszírozója az élet szomorú gladiátorainak. Hiúságunk pusztulása erkölcsi és szellemi halálunk kezdete. A zseninek ezerszer jobban sajognak az élet apró túszurásai, mint az átlagembernek. És meg kell már egyszer tudnia mindenének: a zseninek természetrajzi szüksége, hogy szeressék, hogy ünnepeljék, hogy született királysága széles palástját hódoló emberek kövessék,

Belőle hiányozna-é a Wille zur Macht, mikor ő fájának zur Macht Willéje? A meghajló tömegek, a feléje ragyogó szemek, az elámuló szívek: a társadalom mohó, organikus feléje hajlása az az Áron vesszeje, mely életét új és új szépségek kizuhogására nyitja meg. Miért van tört pályája minden nagy magyar talentumnak, minden magyar zseninek? Mert hiányzott körülöttük az a gazdag szív-talaj, melyből új és új gyökérrel szívhattak volna biztatást a holnap munkájához. Magánosan, üzetve, rágalmak, vak rabszolgák és pimasz urak közt voltak kóborgó, kivert kutyái fajuknak. Nincs annyi panasz, amely meg tudja mondani ennek a kálváriának egész tartalmát: magyar zseninek születni.

Adynál ez az akart előkelőség sokszor a művész örökgyermeki naivságával nyilatkozott meg. Többször méltóságosan aggódó arccal panaszkolta, hogy ő évente még nyolc ezer koronát is keres (ennyi volt körülbelül akkor egy egyetemi tanárka ziccfélszija) és még sem tud kijönni. Fejedelmi borraivalókat adott. Igen mulatságos volt néha látni azok arcát, kiktől a vendéglői vagy kávéházi számla kifizetésére szükséges összeget kölcsönkérte s azt rögtön szét is osztogatta borraivalónak a pincérek között. Úgy hogy a számlát megint azok közül kellett valakinek kifizetnie, vagy felírták az összeget az Ady nevére. Én akkor nehéz anyagi viszonyok közt vergődő ambuláns állami tanár voltam. Ady azzal az úri pártfogással alpesedett rám, hogy sehol sem engedett fizetni: mindenütt ő egyenlítette ki a számlám. Néha – igen sokszor – ez az ő elrendeltetéssel királyi ember egész groteszkül, kimondom a szót: ripacsmódon volt fejedelem. Úgy, ahogy a vidéki kórlista elképzeli a shakespearei fejedelmeket. Gesztusait, szavait méltóságosan tartott fejét vastagon ülte meg a fejedelmiség mint a festék a soubrettet játszó öreg színésznőt. Ilyenkor rendesen az élet egy új vesszőcsapása sajgót lelkén, vagy valami anyagi kátyú előtt állott. És a szegény demokráciába tévedt nagygyermek zseni maga köré kaparította királyságát, mint az éhező és fázó színész szerepe királyi bíborát.

Néha, szintén igen sokszor, gögös és bántó volt ez az előkelőség nála. Hiszen ennek élettani értelme úgyis az volt nála: hogy távol tartsa a feléje tolakodó kíváncsiakat és tiszteletre némítsa a társaságában levőket. Hogy ebben az elnémulásban a szót nem találó hallgatásban, a megilletődött emberek félszegségében érezze, hogy ő mégis fejedelem, mégis zseni. Mert e nélkül az érzés nélkül nem lehet elbírnai a zseni irtóztatós hivatását, nem lehet alkotni és tovább lépni. Ha társaságában valaki mással foglalkoztak, vagy éppen más író művét dicsérették: arca zöldes fehér lett, feszengett helyén, elnémult: sohasem láttam még lelki szenvedést ilyen fizikai gyötrelmémmé lenni. Egy darabig

hallgatott, majd szemei gonoszak lettek s azután annak, aki ezt a felségsértést elkövette, mondott valamit, ami semmi vonatkozásban nem volt az eddigi beszélgetéssel, de az illetőt eleven húsig szúrta. Egy délután szokott társaságában ült a Bristol terraszán. Az a nemzetiségi folyóirat, melynek ő volt a nagy irodalomtörténeti jelentősége, az nap vezető helyen hozta egy fiatal, alig ismert magyar író cikkét, melyben előadta, hogyan tért meg a Kossuth-apánkos, fokosos magyarságból szocialista kultúrmagyarrá. A cikk nagy hatást tett s az asztalhoz egymástán érkező írók meleg szavakkal gratuláltak a jelenlevő fiatal írónak. Ady fokozatosan sápadt, sötétült és hallgatott. A végén balsorsa a folyóirat egy komikus entoutcas-ját hozta oda, egy kis szemüveges kulturzsídót, ki ipari, kereskedelmi, politikai, zenei, irodalmi, gyógyszer-tári, szülészeti, bakterologiai és minden giai szakértője volt a lapnak és a munkatársaknak kisebb-nagyobb kölcsönöket adogatott, amiért azok eltúrték, hogy író társamnak szólítsa őket. Ez rögtön részletes és igen kulturális, intellektuális és cerebrális kifejezésekkel üdvözölte az új csillagot. Ady nézte, nézte a beszélőt s felgyúlt szemei olyanok voltak mint egy tortúrára készülő inkvizíciós kamara. Egyszer csak hirtelen odaszólt: – Igaz, te ... És itt kérdezett valami családi vonatkozású dolgot, oly mélyen sértőt, melyet ide nem írhatok, de a szegény kultúr-bóherth három napra agyonütötte. Akkor Ady egyszerre megkönnyebbülve, fel-tűnően vidáman kezdett beszélni közömbös dolgokról.

Rendkívül jellemző volt, ahogyan ő odamondta az embereknek ezt a szót: barátom. Az á-nál egy kissé megnyújtotta a szót s oly végtelen távolságot, olyan magasból lenyúlást tudott tenni e szóba, hogy a megszólított úgy csüngött e szó végén, mint végítéletkor, a megidézett az Atyaisten szemsugarán. Egyáltalában: szavaiban, modorában mindig volt valami fejedelmi rang és érdemjelosztás.

De nem csak külső: szellemi magatartásában is igen sokszor megvolt az a törekvés, hogy a jólszületettek, a társadalom komoly támaszai közé tartozzék. Általában igen éles és helyes ítélőképessége volt s ha hisztériája, vagy valami külső körülmény nem bántotta: meglepő józanon tudott nyilatkozni politikai, társadalmi és más kérdésekben. De ezt a józanságot – különösen ha fiatal heccforradalmárok, titánkodó bohémek földrengtek előtte – a kirakatba tette s egész a pózig hangsúlyozta. A magyar táblabíró volt ilyenkor, aki odaszól: öcsém, már így mégsem lehet beszélni ... Egyáltalában irtózott attól, hogy bohémnek, sansculottenak, déclassénak látszódjék és igen sok pózát ez az irtózás határozta meg. Ez az irtózás különben mélyen magyar vonás.

A másik egyetemes maszka – mely mint rokonszín talált

előkelőségéhez: a betegség volt. Úgy hordta képzelt, vagy igazi betegségeit, mint gyászos özvegy a fátyolát és mint frissen felszentelt kálvinista pap a palástját. 1910 novemberében találkoztam vele legelőször a „Három Hollóban”. Ott vártuk vagy öten már egy órája egy asztalnál. Egyszerre csak megnyílt az ajtó s én először nem is Adyt, hanem a betegségét láttam. Szenvedő arc, nagy szenvedő fekete seb-szemek, szenvedésre elernyedtt széles száj, szenvedő mozdulatok, mintha minden lépésével megnyílt sírokat kerülne ki. Kissé komikus az volt, hogy apró tisztelői, kik követték, éppen úgy mozogtak s mintegy eleven uszálya voltak a szenvedésének. Azt az ötlépésnyi tért, mely az asztalig volt, kilométernyi idő alatt tette meg. Hihetetlen szenvedéssel adott kezet, hangja eltikkadt, mikor nevét mondta. Aztán leült, egyik tisztelője székét tette az egyik elnyújtott lába alá, másik tisztelője másik széket tett jobb könyöklő karja alá. Akkor összes vacsora gyanánt egy lány tojást pohárban és egy főtt almát rendelt. Mikor meghozták, a főtt almát végtelen szenvedéssel szétkente a pohár tojásban s három széken szenvedve úgy csipegette egy kis kanállal az így előállott keveréket, mintha minden mozdulattal végtelen áldozatot hozott volna. Közben nagy szemhéjai alól felém lesett, hogy ez a különös vacsora nem barnít négykézlábra. És mert én kedélyesen tovább beszélgettem ismerőseimmel, egyszerre ingerült lett s ez a hangulata megmaradt egész este. Velem szemben pedig örökre.

Ezen az estén Ady a Halál rokona volt és itt térhetek rá arra a gyakori jelenségre: amikor Ady adyskodott. Amikor a köztudatba átment egyes vonásait játszódta a bámuló szemek elé. Így játszotta el egy éjjel elejétől végig az ő Kajánt. A társaság a kedvemért eljött az Albecker korcsmába a Kereszt-térre, onnan pedig a Filadelfia kávéházba mentünk, ahol nagy murivá fajult a dolog. Máskor is láttam, vagy kétszer-háromszor, mulatni Adyt. Ezekben az esetekben ivott, beszélt, ami szájára jött, mámoros lett, elaludt vagy hazavitték. Ezen az este gesztusaiban, szavaiban, minden mozdulatában az ő Kajánt játszódta, egészen addig, míg dermedt – vidoran elnyúlt telt pohárral az asztal alatt. Egész élesen láttam, hogy elnyúlása előtt egy pillanattal teljes tudatosan játszódta szerepét.

És így ezer és ezer pózban játszott Adyt az elámuló burzsujnak. Mert majdnem mindig pózolt, annyira, hogyha egy negyed-órára melegen és betakarón egyszerű volt, az ember kérdezte magában: nem póz-e ez is. Hiszen írásaiban is: mihelyst nem a saját elrendelt isteni tartalmát adja, a dedikálásokban, a rövid jegyzetekben, az apró felszólalásokban: minden csupa póz, affektálás, modorosság. Mintha szegény utánzóinak akart volna valami olyant adni, amit ők is eltanulhatnak tőle.

Ez a folytonos póz nem csak az örök gyermekművész örökös-játékossága. Mélyebb, szomorúbb, orgánikusabb oka van ezeknek, a pózoknak. Ezek a pózok kellettek neki, mint a mézshéj a csigának, mint a tüskevért a sündisznónak. Azoknak, akik gazul rátámadtak, megtiporták, befecskendezték és azoknak, akik körüluntatták, belekapaszkodtak, hogy saját kis kirakatukká és üzletükké tegyék: kikacaghatott pózai mögül: – Ti csak ezeket az üres lárvákat ütitek, harapjátok, nyaljátok, undorítjátok, hozzám nem értek el! – Elbujtató bokrok és fák voltak e pózok, melynek csalitjában elrejtve egyedül hordta sebeit és halhatatlan zokogásait a királyi vad.

Azt hiszem, aksióma gyanánt ki lehet mondani: az a lelki viszony, melyet közönségesen barátságnak neveznek, a zseni, számára lehetetlen. A zseninek lehet Sanche Panzája, lehet udvari bolondja, lehet hűséges segítő pajtása, de barátja nem. A zseni lényegénél fogva magános, egyedül álló szellem. Mindazok a barátságok, melyeket az irodalom és művészet története napjainkig feljegyzett, vagy ilyen viszonyok lehettek, vagy a filológusok csinálmányai. Adynak nem volt barátja. Ezt mindazok jól tudták, akik életében körötte settenkedtek és ezerszer elmondták maguk is. De ez a mondat nem mond eleget és nem mutatja meg azt a viszonyt, melyben Ady azokkal volt, akit őt körülvették, Teljes felelősséggel merem állítani s ezt Ady minden jóhiszemű megfigyelője látta: Ady még szimpátiát sem érzett senki iránt, sőt: általában megvetette azokat, akikkel együtt szokott lenni. Nincs egy sem azok között, akik most bús özvegyi fátyollal és messzehangzó tárogatóval mondják barátjának magukat, akiről minden ok nélkül a legvéresebb módon, apró, magánéletbe vágó részletekkel, ne nyilatkozott volna. Csak egy-két megvilágító esetet hozok fel. Azon az estén, melyet már említettem, Albeckernél közte és az előbb említett mindentudó kis zsidó között ültem. Mikor az elmenés ideje közeledett, hátam mögött áthajolt a zsidóhoz és százötven koronát kért kölcsön. Az boldog készséggel kurkászta elő a pénzt s rögtön azután valamiért egy percre távozott az asztaltól. Adyból mint a benzúsúfolt gőz tört ki: – Megy . . . ni a nyavalyás, pedig szemüveg nélkül még . . . sem találja meg, És egy ilyen senki ad Ady Endrének kölcsön! Tudjátok, ho'gy a ... – És itt megint egy szörnyű családi részletet mondott el az illető életéből. Mikor már a Filadelfiában voltunk s ő már ősz Kaján szerepének utolsó jeleneteit játszotta, felállt és telt pohárral végigtosztotta a jelenlevők egy részét, véletlenül éppen azokat, kik most posthumus barátsága élén csaholnak. A tósztok ebből állottak: te senki vagy, senki, vagy pedig: te szegény egészen szimplex vagy. Végtelen megvetéssel tudta kimondani ezeket a

szavakat. És jól lehetett látni: nem azért mondja ezeket, mert részeg; hanem azért részeg, hogy ezeket elmondhassa.

És éppen ezen az estén értettem meg, miért vette mindig értéktelen, polyva-emberekkel körül magát. Olyan anyagra volt szüksége, melyen gögjeit, szeszélyeit, haragjait, hisztérikus élete minden rohamát kizivatarozhassa. Emberekre, kiket ma megrúg, szembe köp, vérig sért s holnap hódoló hajlongásokkal jönnek vissza, csak hogy egy kirakatban legyenek vele. Néha aztán, hogy mégis meg ne unják a pofozógép szerepét, hogy kapjanak valamit, egyik-másikhoz rövid időre igen jó tudott lenni. Apró érdeklődésekkel, vagy elismerő szavakkal éppen azt a monétát tudta kiosztani nekik, melyet legjobban kívántak. Általában érdekes – és ezt talán az anyai ágon belé ömlött örmény vérnek köszönheti – ez az antiszociális, zsarnoki és hisztérikus zseni a saját bizarr lényéhez képest a lehető legjobban tudta adminisztrálni magát. Ez magyarázza meg, hogy mindig volt gárdája, mindig voltak szolgálói és segítői. Nagyváradon egy hívét, egy igen jelentéktelen embert, de aki állandó nagy szolgálatokat tett neki, véresen megsértette. Másnap Budapestre utazott s mindjárt utána jött egy melegzuhogásuú adys stílusú levél tőle, mely a megvert ember minden sebeit egyszerűen meggyógyította. Sajátságos viszonyban volt állandó híveivel, mely nem nagyon különbözött attól a viszonytól, melyben a nagy hisztérikák vannak jövedelmező szeretőikkel. Ide tartozik az a szomorú magatartás, melyet a budapesti zsidó kapitalizmus egyik legszemetesebb, legszemtelenebb képviselőjével szemben egész életén át mutatott, ki néha elhullatott koronákkal tudta a Mecénást játszani, voltaképpen pedig, mint kiadója, a leggyalázatosabban kiuzsorázta őt. Ide sorolható különösen viszonya a zsidósághoz. Vérszerint, mélyen és szükségszerűleg antiszemita volt s ez néha mámorban, vagy ritka bizalmasság perceiben kicsuklott belőle. De ez az ember, akiben annyi szép nagy bátorság volt, a megsemmisülés ösztönös félelmével félt a zsidóságtól. Innen vannak nyilatkozatai, versei. Ide sorolhatók azok az ajánlások, mikor versei csodás kincséhez kis piszkos neveket ragasztott, ide apró kritikái, melyekben apró senkiket, kis betűparazitákat, ügyes vigéceket ütött az irodalom lovagjaivá. Miért tette mindezt?

Miért tette mindezt?

Akkor még nem tudtam felelni erre. Most tudok és ez az én legnehezebb tudásom. Eltaszítva fájától, ellenséges szívek és vak szemek előtt s a növekedő évek nehéz hágóján, mint borzadalmas vízió, egy kérdés döbrent eléje: Mi lesz, ha egyszer megszűnöm a lelkek legfőbb csodája lenni! Mi lesz, ha kicsúszom a szemekből, ha agyonhallgatnak, ha mást ültetnek elrabolt trónomra? Ki fogja segítő kezét felém nyújtani, ha kóbor koldus leszek, mikor

aki szolgál, azért szolgál, mert királyságom része? Mi lesz, mi lesz velem?

Az élve megsemmisülésnek irtózatosszerű félelme minden percében fülébe verte harangját. Ez végtelen szomorú magyarázata minden hullásának, ezért vágatott odadobott zablával a halálba, hogy mikor jönnek a szörnyű évek, az élő halott helyett egy halhatatlan sírt találjanak. Oh szerencsétlen magyar faj, ha egyszer tetemre hívnak azok, akik elköltöztek!

A nő – úgy hiszem – nem vitt nagy szerepet, vagy helyesebben: csak olyan szerepet vitt életében, mint a bor. Nem az a nő volt fontos, akit szeretett, külön saját egyéniségében, hanem azok a folyamatok, melyeket benne végigviharoztatott. Szeretői mintegy csak külső alkalmak voltak, hogy új és új viszonyba lépjen a halállal. Meg aztán a hódításnak, a mászt leigázásnak öröme is vitte a nő felé ezt a gyermek-zsarnokot. Egy alkalommal a Bristolban a telefonhoz hívták. Egy perc múlva lelkendezve jött vissza: – Gyertek, gyertek, hallgassátok meg, hogy rázom le magamról az Arankát. – Egy lipótvárosi kis hisztérikáról volt szó, kivel hetekig játszott viszonyt. Odamentünk, de nem írhatom le azokat a mondatokat, amelyeket szegény telefonba belemondott. És gyermekesen örvendett, hogy ő most pazarolhat, eldobhat valakit, zsarnokoskodhatik.

*

Most nyugszik csendesen. Nagy szemei sötét világa behullt s nincs bennük többé az életvízió ijesztése. Nyugodt és hallgatag lett. Ellenségei még morognak, mint visszarúgott kutyák, „barátai” még dongának, mint éhes legyek. A sír nyugodt: nem védekezik és nem tilt.

A sír nyugodt és Árgyirus királyfi felébred millió és millió szívben. Szébb lesz ezentúl a magyar sírás: mert ő sírt, termékenyebbek lesznek a magyar sebek: mert az ő sebei is voltak. A tékozló fiu lassan visszakerül apja legkedvesebb gyermekévé: már nyílik-nyílik a magyar szív, hogy visszafogadja gyermekét. Az ünnepi este közeledik.

Bocsásd meg, közös elrendelés megpihentje, hogy az élő elítélt visszahívta egy percre halott arcodat. Nekem ugyanaz a végzet jutott, de nekem az az erő adatott büntetésül, hogy ne tudjam a te életed élni, a te halálotdat halni: és ez az én nagyobb tragédiám. Új kortól vajúdik a történelem s nagy ítéletek távoli döngése hallik. Oh lehet, hogy majd könnyörtelen parancsból minden magyarnak el kell mennie és minden elpusztul, ami magyar. De ha mi ketten megmaradunk: a magyar lélek csodálatos ős szépségében fog visszasütni a messzi szívekben. És nagy életigazolása leszünk egy igaztalanul megölt fajnak, melynek egyetlen nagy bűne volt: hogy nem tudta szeretni önmagát.

Szellemi életünk tragédiája:

I. Horváth János könyve Petőfiről.

I.

A két forradalomnak nevezett idegen uralom alatt egy nagy reménység tette elviselhetővé a súlyos napokat. Hogy az idegen imperializmus előre látható bukása után a magyar életakarathoz, a magyar szellemnek olyan felzsendülése fog következni, mely biztosítani fogja századokra a szerencsétlen faj természeti adományainak, sajátos erőinek független fejlődését. A csalódás teljes volt és brutálisan lesújtó mint a Kain dorongja. Politikai, társadalmi és szellemi életünk sohasem volt idegenebb mint az utolsó három év alatt. Szellemi életünkben sohasem volt korlátlanabb úr a tehetségtelenek irtóztatos szolidaritása mint ez utóbbi években. Tudomány, művészet, irodalom terén a kritika, az értékelés, a befolyás, elismerés és földi javak szétszórása sohasem történt becstelenebb, hazugabb alapon mint mostanság. A magyar Hamupipőke minden szépségével, fakadó életgazdagságával sohasem volt kegyetlenebbül, gazabbul félreszorítva a vacokba, mint e sáros évek befecskenedő napjai alatt.

Csak a Károlyi-féle szétzúllás alatt éreztem azt az egész életemet elárasztó lelki szenvedést, mely nehézzé tette ezt a három évet. Pedig akkor még csak akadott hébe-hóba egy-egy lap, ha néha csak hatodrendű lapocska is, ahol felszisszenhettem, akadt egy-két rajongó, aki mellém lelkesedett. Most: teljesen magamra maradván, kívül minden összefogáson, nincs hely számomra, ahol teljesítem elhivatásom parancsait. Az ellenséges nemzetiség sajtójában természetesen nincs mit keresnem. Az úgynevezett kereszténynemzeti sajtónak pedig nem az én magyarságomra van szüksége és nem olyan arányú erőre, amilyen én vagyok.

Itt hát csak itt, e természetszerűleg szűkebb körű közönség kezébe kerülő könyvben fedem fel a magyar szellemi élet egy-két mély sebé: hátha van még jó szándék és gyógyító akarat. Nagy számalom Íratja velem e sorokat: tehát könyörtelen leszek bennük. Végtelen szeretet vezet tollam: tehát halálos sebeket fogok vele ejteni. Mert test-lelkem minden mély életösztönével hiszem: eljött az idő, amikor minden hazugságnak meg kell halnia, ha azt akarjuk, hogy legyen élet még számunkra. Amikor a győzelemnek csak egy lehetősége van: ha minden front ellen egyszerre felvesszük a küzdelmet.

Azok a könyvek, amelyeken keresztül itt rá fogok tapintani szellemi életünk sebeire, általában teljesen értéktelen jelenségek. És ha csak önmagukat jelentenék, szerencsétlen szerzőik betürovó mániáját: nem bántanám őket, amint nem tiprom meg az útszéli keserű laput vagy kutyatejet, melyeket úgy is elintéz a holnapi megsemmisülés.

De e könyvek mindenike olyan mint a bacillus: egyetlen önmagában semmi és láthatatlanul nyomorult. És mégis irtózatossá válik, egyetemes betegsége az élő életnek. Mikor e siralmas könyvek siralmasságait boncolom, nem a bacillus ellen mozdulok: rajta keresztül az egyetemes betegségtől akarom elkiáltani fajomat.

II.

Nemrég a moziban egy vígjátékot láttam. Egy fiatal pár éveken át hiában csókolózik, imádkozik gyermekért. Végre egy varázsló bűbájossá válik, ad be nekik. És íme: egyetlen csókukra kacagó húsú csecsemők végtelen zuhataga árasztja el a filmet. Irodalmáraink (a szó rossz, de az, amit jelent, még rosszabb) valami hasonló itallal kortyintgathatták tele magukat. Az Úr 1921. és 22-ik évében egyik a másik után veszett iramban kezd szülni. Az egyik abortál egy öt kiló négy dekás könyvet, a másik már készen van egy hat kiló húsz dekás nyolcadrétűvel, a harmadik már el is nyiszította a köldöksinórját egy nyolc kilós irodalmi jelenségnek. És így tovább. A könyvkereskedők polcai leroppannak a roppant irodalmi lendület alatt s a Pasteur-intézetben veszett nyomdászokat kezelnek, kiket e dühödt szorgalom infámis betűi betegre martak.

Mi az, ami ilyen bő szülésre gerjesztette irodalmáraink, kik közül nem egy nyolc-tíz éves szelíd meddőségben pityizálgatta napjait? Az egyetem egyik irodalmi tanszékén, az elköltözött Gyulay helyén, egy öreg ember ült, akiről évek óta lehetett tudni, hogy egy szép napon elköltözik oda, ahol nincs a fénynek árnya

és az irodalomnak filológiája. Nosza: irodalmárainkba belecsap a fogantatás mint a júliusi menkő! Éhes szemüket odaszegzett ígérettel meresztik az öreg professzorra: hogy hogyan tetszik elő belőle napról-napra a leendő csontváz. Kezük pedig ezalatt ír, ír, veszett szorgalommal ír, bármit, bárhogy, egy lehetőleg és csak azért is legsúlyosabb könyvet: hogyha az öreg professzor belebillen sírjába: az ő tudománya, az ő irodalmi termése nyomjon a legtöbbit a mérlegen, ökerüljön az elköltöző helyébe. És az öreg, aranyos-szívű professzor megsajnálja őket. Behunyja szemeit és már ott van, ahol többé nem filológusok, hanem sokkal szelídebb férgek éhsége lesi elomló húsát. És ekkor a magyar filológia egén felsziporkázik egy soha nem látott augusztusi éjszaka. Veszett konkurenciában hullnak a meteorok, mind nagyobb strapára heccelve a gravitációt. És mindenik könyv visítja, mint a felkarmolt karú koldus: – Én vagyok a legszorgalmasabb, én vagyok a legtudósabb! Tégy mázsálóra: két kiló öt dekával nyomok többet, mint a többi! Kegyelmes miniszter úr, méltóságos egyetemi Tanács, méltóságos államtitkár úr, méltóságos tanácsos úr, engem tegyenek a boldogult helyébe. Kedves pedellus barátom, én mindig demokrata érzelmű voltam, itt van húsz kroncsi, imádkozzék az én egyetemi tanársgoméért!

Egészséges, erkölcsös jelenség-e ez? Én, naiv ember, azt hittem, hogy a tudomány olyan mint az igazság, mint a vallás, mint az alkohol, mint a nő: szomjas lelkek örök keresése a végtelen utjai felé. Gondoltam: a nap süt, az eső esik, a tudós kutat, az író ír. Gondoltam: a nap, az eső, a tudós, az író végzetszerű szükségességgel teszi a maga munkáját, hogy az élet teljesen kifejezze magát, megmutassa minden kincsét, hallassa minden hangját. Gondoltam: a fiatal apák nem azért csókolnak gyermeket a párjukba, hogy természetbeni ellátásuk havi nyolcvan deka nullásliszttel s évi két cipőtalppal több legyen. Hanem: azért, mert az egyetemes élet élni akar. És íme irodalmáraink alkalmi vemhessége rám zúzmarázza a valóságot: a termés, a fogantatás nem a fakadó élet szent misztikuma. Kis csalafintaság, apró stréberség, hogy az ember a jólnemlakás ötödik fizetési osztályába jusson s a cafatos nadrágjában levő lábszárak méltóságos lábszárak legyenek.

Bizony szomorú, erkölcstelen és ledér jelenség ez. Amint különben szellemi életünk 1867 óta minden sivárabb, mind reménytelenebb és mind kevésbé magyar. Pedig a magyar szellem azelőtt száz éves fejlődésen át mutatta meg, hogy dus televény minden kulturális termés számára. A tizenharmadik század közepétől a tizenkilencedik század közepéig szellemi életünk olyan mély gyökerekről gazdag és egészségesen fokozatos fejlődésbe zsendült, hogy egy sajátos nagy magyar kultúrának minden ígéretét megadta.

Történelmi kutatásunk Pray, Bél, Katona István és utódaik munkáiban Európa első népeivel egyenlő. A modern nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti keresésekben az elsők között vagyunk (Révai Miklós, Sajnovics, Gyarmathy, Versegly, K. Csorna Sándor stb.) Ethnográfiai tanulmányokban, a nép szellemi kincseinek feltárásában több nyugati népet megelőzünk vagy felülmúlunk (Horváth Ádám, Erdélyi, Kisfaludy társaság). A matematikában az erdélyi Bolyai világirodalmi orommá magasodik. Szépirodalmunk Berzsenyi, Csokonai, Kisfaludy Károly, Katona József, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Tompa műveivel egyszerre oda emelkedik a kor első irodalmi közé. Folyóirataink gondos széttekintésben igyekeznek áthasonítani a nyugati fejlődés minden egészséges termő gondolatát. Nagy, de a mai napokban fájdalmas gyönyörűség nézni e száz év láncolatos, tömör szellemi fejlődését. Dús nyara ez a magyar fajnak. A kutatás irányát, az áthasonított gondolatok megválogatását, a kritikát mindenütt a faji öntudat és sajátos fejlődésünk aggódo vigyázása irányítja. Ezek az emberek nem katedráért dolgoztak. Nem azért lopták meg éjszakájukat is, hogy méltóságos szürke egerek közt, méltóságos szürke egérek legyenek. A faj mély megnyilatkozásai voltak ezek az erős célú emberek, kik magukban hordták fajuk minden szükségérzését és életakaratát. És szent átlényegülésben fajuknak dolgoztak, mikor nagy elhivatásukat követték. Ez a szellemi fejlődés adott később a kritikának: az írók költészetét a közönség költészetévé átköltő művészetnek olyan embereket, mint Kölcsey, Kemény, Asboth, Péterffy és az erősen korlátolt, sokban kártékony, de sokban hasznos Gyulay.

Azután jött a minden tatárjárásnál és Mohácsnál végzetesebb év: 1867. Az immorális korlátlan szabadverseny, a csak nappolitikai boldogulás szempontjaiból irányított anarchikus demokrácia Magyarországot minden idegen kalandor, tehetségtelen törtető dus Kaliforniájává tette. És szellemi életünk ugyanazokkal a betegségekkel terhesedik meg, mint politikai és társadalmi fejlődésünk.

Először is: szellemi életünk mindinkább az idegen fajok kezébe kerül. A magyar keleti súlyosságával, erős méltóságérzetével, beteg szemérmességével nem alkalmas a törtetésre, a versenyre. Minél mélyebb tudása van, minél nagyobb tehetséggel hívta el a természet, annál hamarabb kiáll a kis törtetőök könyökléséből. így a faj legértékesebb erői kallódnak el vidéki száműzetésben, társatlan elhagyatottságban, érdeklődő szeretet, vagy anyagi segítség híján. Az idegeneket pedig tolja erős faji szolidaritásuk. És mert a szabadverseny demokrácia a kis közepesek szürete, apró agyvelejük oly belterjesen művelik, fogacskáik és körmöcskéik oly alaposan mozgatják, hogy állás, pénz, elismerés okvetlenül az övék lesz. Ebben a demokráciában szellemi téren a kiválasztódás sokkal

szerencsétlenebb, mint a régi egyházi-monarchikus világrendben. Mert most szabad a verseny és ezt a versenyt – mint minden egyéb piacon – nem okvetlenül igazi erővel, valódi kiválóságokkal futják meg. Az életéhes törtető azzal versenyzik, amije van: ha kell bűnnel, csalással, betegséggel. így lesz úrrá szellemi életünkben az a nyavalya, melyet én infámis szorgalomnak szoktam nevezni. Az ember koronája: a fej, elveszti régi szerepét a szellemi csatában. A demokrácia versenyt szellemi téren nálunk nem versenyt gondolják, hanem versenyt ülik s a szellemi versenyképességnek határa többé nem az emberi gondolat messzelökött határa, hanem az aranyér lesz. A kis filológus embrióban már első egyetemi évében belerándul az ambíció és ül és ül, ül, ahogy soha kotlóstyuk nem ült, amíg kiül egy könyvet, sok könyvet, lehetőleg több könyvet, mint a többi. Az aztán teljesen mellékes, hogy mi van azokban a könyvekben, csak minél tudományosabb színe legyen és minél katedraibb szaga. így jönnek létre a könyvek gaurizánkárjai, melyeknek ebben a roppant világban, ahol értelme van a tüdőbacillusnak és a népképviselőnek, abszolúte és kétségbeesetten semmi értelme nincsen. Nevelte nálunk ezt a betegséget a szilvágombócon felnőtt súlyos német szellem lélektelen adatbolhászata és filológus skolasztikája, melyet a kvótával együtt átvettünk. Anélkül, hogy átvettük volna a mellette épülő hatalmas igazi német tudományt is.

És mert a szabadversenydemokráciának elmaradhatatlan szüksége a szolidaritás, a tröszt, az érdekek összefogása: a csók nem keresi tavasszal úgy a csókot, amint a szorgalom perpetuum immobiléjévé lódult ziccflájs keresi a hasonló ziccflájsot, míg törhetetlen kártelt alkotnak a szellemi piac uralmára. Ez természetes következmény. Mert ennek a szellemi eunoknak legfőbb, halálos veszélye: a termő tehetség, a meglátó szem, az ítélő ész. Gyűlöli tehát az őserő minden felvillanását, a fiatal szellem néha kaotikus, de termékeny forrongását, a zseni átfogó szintéziseit. Az ilyeneket hideg, fölényes mosolygással, vagy tudományos zsargonban objektívvé vasalt gyűlölettel öli el, mert ezek mellett napvilágra sir meddősége, bárgyúsága, hiábavalósága. Csak hasonlójában talál igazolást, csak hasonlójával léphet a kölcsönös elismerés megtartó szövetségébe, csak a hasonlóval való makacs összekapaszkodásban állhat ellene a talentum, a zseni viharos erejének. Ha tanár: elnyomja, elkedvetleníti a tehetséget és azokat tolja, akikben jövő igazolását látja. Ha a szellemi élet valamely adományoztó helyére kerül, azoknak juttat állást, pénzt, napot, akiknek portraitérdekük, hogy ő is értékes szellem legyen. így lehetnek a magyar Egyetem, a szépirodalom Akadémiája, az úgynevezett irodalmi társaságok a magyar szellemi élet egyetemes destrukciójává*). Valóságos váraká,

*) Itt csak a filológiai és szépirodalmi osztályokat értem.

zord Przemysl-eké, ahol a ziccflájs hadosztályok vad összefogásban, pusztító gyűlöletben egyek minden oly szellemi erővel szemben, mely a magyarság fejlődésének igazi termést, jövőt és dicsőséget jelent. A központi idegrendszer e vad proletárjainak ádáz destrukciója előtt nem tiltó bűnök a temető kapuja sem. A meghalt nagyokat, ha már nem lehet erkölcssteleneknek, hazaárulóknak s más efféléknek bélyegezni őket: szétrágják egy olyan gaz és fertilemes filológiaiá, mely elundorítja tőlük az éhes fiatal lelkeket.

Es most lássuk Horváth János könyvét Petőfi Sándorról.

III.

Az író nem mindig lehet felelős művei hatásáért. Mert ennek a hatásnak milyensége nem csak a ható októl, hanem mindenekelőtt annak a léleknek az elemeitől függ, melyben a hatás érvényesül. Az ifjú Verther szenvedései, mikor még félig gyermekszomjúsággal olvastam, ifjú életem kedves árnyékhangulata lett, a túlerős, gazdag életnek akart fájdalomjátéka, mellyel eljátszottam mint egy hűvös templom mélyhangú orgonájával. Pedig akadt beteg lélek, kiből e könyv elolvasása tettbe hívta a benne lappangó öngyilkos gondolatot. Ezt a tételt sokszor kell vigasztalásul lelkiismeretem elé idéznem, mikor hatásom némelyekben olyan visszhangokban nyilvánul, melyeket legkevésbé kívántam felverni.

Az egészen természetes, hogy szuggesztíóm alól nem térhettek ki azok az Eötvös kollégiumból kikerült szellemi munkások, kik a fiatalság ígérő évei alatt köröttem voltak. Az is a dolog természetében van, hogy ez a hatás nem mindig úgy érvényesült, ahogy én szerettem volna. így pld. 1919. őszén megírtam ismert cikkemet Tisza Istvánról, mely országszerte nagy visszhangot keltett, - nagyobbat és egészen mást mint amilyent én kívántam. Ebben a cikkben párhuzamba állítottam Ady Endrét és Tisza Istvánt, mint gyökerükben és végzetükben rokon s csak útjaikban eltérő megnyilatkozásait a magyarságnak. Megvallom: e cikk Írásánál a művész igen elöntötte bennem a politikust. Tisza halálának tragikai szépsége annyira megejtett, hogy arányait a lírai kivetítés megnövesztésével túlzottam Ady Endre mellé. így akaratlanul is hozzájárultam a lelkekben a Tisza-kultusz egészségtelen fokozásához, melyet végzetesnek találok Magyarország fejlődésére. Tisza belső, szociális politikája oly bűnös volt, annyi felelőssége van a magyarság belső összeroppanásában, hogy halála a történelem igazságos törvényszéki ítélete volt. Egyenlő értéknek állítani Ady mellé, ki múlhatatlan értékű feltárulása a magyar léleknek: ízléstelen túlzás. Ötnegyed év múlva már annyira közzsájon forgott ez a párhuzam,

hogy az én Szekfü Gyula barátom ügyes, bár a politikai életet egy kissé filozófteres távolságból néző történelmi összeállításában (Három nemzedék) szőröstől, bőröstől átveszi. Annak az általánosan hangoztatott vádnak, hogy a forrást nem idézte, nincs igaza: az ilyen közismert gondolati tényeket bárki átvehet minden megjelölés nélkül. Különb is, Szekfü munkájának sajátos célja egyáltalán nem az volt, hogy eredeti történet – politikai munkát írjon; hanem, hogy ez előtte értékesnek bizonyult eredményekből és gondolatokból egy használható összeállítást adjon. Ezért – teljes joggal – sehol sem idéz. És e párhuzam sorsa most már - akaratom ellenére – megvan pecsételve. Egész bizonyos: zsenge filológus agyvelőkben már csírázik a leendő doktori értekezés: Ady Endre és Tisza István.

De ez még hagyján és Szekfü komoly célú összeállításának jószándékából nem von le semmit. Most azonban élelem vastagodik Horváth János rettenetes könyve és így zuhan a lelkiismeretemre mint az indájáról lerothadt tők az alatta alvóra.

Ezelőtt tíz évvel jelent meg egy talán nem is egyíves tanulmányom Petőfi művészi fejlődéséről. Ebben a tanulmányban kimutattam, hogy Petőfi, a köztudatban túlzóan elterjedt vadvirág-szerű, gyorsfőzős költői termésével szemben, igen sokat tanult és tudatos költői nevelést adott magának, mely fejlődésén meglátszik. Ráműtöttem az első lépések különféle hatásokról nőtt naivságaira. Először állapítottam meg azt a szerepet, melyet fejlődésében a népdalok játszottak. Kerestem képzelete természetrajzát s rámutattam fejlődése fázisaira. E tíz tizenkét oldalon teljesen kimentettem a tárgyat. Az olvasónak nem maradt más hátra, mint Petőfi műveiben látni állításaim illusztrálását.

És most itt áll előttem egy 597 oldalas, kávéházasztal-rétű óriási könyv, mely ugyanazt a feladatot tűzi ki és amely abszolúte nem mond többet mint az én 10-12 oldalas tanulmányom. Mert nem is mondhat többet. Mert Petőfi művészete, mint az élet első-fakadású, tiszta gyönyörűségei, mint a víz, a napfény, a tavaszi levegő: nem adnak semmi esztétikai problémát, nem tűnnek kötetekre csorgó esztétikai diarreát. Bemennek a legegyszerűbb életbe, mint az egyetemes élet fakadó forrásai, megszélesítik az embert, hogy a költő nagy ölelésével sírja és nevesse a világot. Horváth betűbehemótjában ugyanazt mondja, amit én tíz oldalon. Mi hát a többlet? Mi a szerepe, értelme, célja annak a pár millió betűnek, melyek mint egy hajóra zsúfolt fegyverek, együtt zokogják a szégyenletes szerepet.

Fiatallélek, aki szomjazod az életet és erőt kívánsz életet építő tettek: gyere velem e betűk gyalázatos bozótjába. Gyere velem, hogy megváltó haraggal, egészséges undorodással teljék

meg lelked a hazug áltudomány, a nagyképű meddőség, az eunuk szorgalom gyilkos destrukciója ellen. És ha majd elég erős lesz karod, hogy belekapj az idő kerekeibe; hirdess könyörtelen pusztító háborút e szellemi gyermekelhajtók ellen. Akik tudománytalan tudományoskodásukkal, bűnös szolidaritásukkal szellemi életünket hatalmukba kerítették. Akik miatt a magyar szellem nagy igazolásai: a tehetség, a lángész életükben megrágalmazva, elhagyatva, megtagadva senyvednek. Haláluk után pedig e gyilkos dögbogarak rámásznak alkotásaikra, szétrágják, szétnyalazzák azokat egy agyvelőtlen, mérgező buta filológiává. Hogy az ifjú lélek szomjúsága elriadjon azoktól a forrásoktól, melyekben faja megfrissítő örök erőit ihatna.

IV.

Kapsz először itt úgynevezett megállapításokat, – jegyezd meg e szót, – melyekért ezek a szellemi eunukok képen dicsérik és idézik egymást. Akarsz belőlük mutatványt? íme a 27-ik oldalon:

Naiv lelkek azt hiszik, hogy a verses beszéd kényszerzubbony a gondolatnak s hogy versben szükségkép nem azt mondja az ember, amit gondolt. Igazi költő azonban nem csonkit, szaporít, ferdít gondolatán a vers kedvéért. Ugyanazt a gondolatot többféleképpen is ki tudja fejezni s ki tudja a gondolat elsikkasztása nélkül, úgy is, ahogy éppen egy adott versforma megkívánja. Irodalmunkban Csokonait és Aranyt jellemzi nagy mértékben ez a képesség: a gondolat kifejezésbeli alkalmazkodása, idomulékonyasága, mi kézfoghatóbban sehol sem érzékelhető, mint épen fordításoknál. S Petőfinél már akkor! meglep az, hogy a szövegszerinti hűség ellenére is nyelvén semmi erőszakoltság nem érzik s mintegy azon meztelenül, amint a magyar szöveg az idegen sor tükörképéül előlép, már lejt is, szabad, természetes ritmussal a kívánt vers mérték szerint etc. etc. etc. még tizenhárom nyomtatott soron át.

Látod, naiv lélek mire jó az öreg Guttenberg bácsi ha dr. Horváth János is segít neki! Te naiv lélek, az Úr 1922-ik esztendejében, az emberi kultúra nemtudomhány tízezredik éviben azt hitted, hogy a vers kényszerzubbony. Azt hitted, hogyha a költő ódát akart írni egy megüresedett egyetemi tanszékhez, mire vers lett a témából: már elégia egy frissen megtelt kényszerzubbonyról. Konstatálnom kell ugyan naiv lélek, hogy mikor ezt hitted, nagyon buta és műveletlen voltál. Mert ha csak elemi kézikönyves ismereteid is volnának, tudnád, hogy a vers mennyire

természetes nyelv, ősbiben természetes, mint a próza. Igaz, hogy ebben az esetben Horváth doktor úr nagyszerű megállapítása nevetséges nagyképűség volna számodra. Így csodálhatod felfedezését, hogy irodalmunkban Csokonainak és Aranynak természetes nyelve a vers, Vörösmartynak, Adynak nem. Vörösmarty például ódát akart írni a fiatal filológusról, de a vers kényszerzubbonya vén cigánnyá torzította. Ráadásul szerzőnk eléd halmozza azt a felfedezés obeliszkét, hogy Petőfi verse természetes és egyszerű. Ez neked is jó, naiv lélek, mert többé nem vagy naiv lélek és Jánosunknak is jó, mert huszonhét sorral és egy megállapítással közelebb van a holt Riedel üres helyéhez.

A 39-ik oldalról akarsz egy megállapítást?

– A gyermek Petőfi legnagyobb élménye: a meleg, védett otthontól való fájdalmas kiszakadása, a szerető anyai kartól az élet korai ridegségébe kiteszítatása lett tehát lantjának első, valóban egyéni ihletője. Valamennyi érzése közül ez érett meg először a learattatásra, ez állt kész lyrai anyagként rendelkezésre minden idomító mesterkedés nélkül. Csupán azzal, hogy megénekelte, bizonyítja, hogy saját ihletét követte, mert e tekintetben ugyan irodalmi, ösztönző előzményeket nem ismerhetett. A rég várakozó műöszton saját anyagra lelt, s épségét legott remeklő ügyessége tanúsítja.

Ugye, naiv lélek, milyen szépen el lehet diskurálni tudományosan! Petőfire a gyermekkorra nagy benyomást tett: Hallatlan! Kultúrám legmélyebb gyökeréig kell vájkálnom, hogy hasonló megállapításhoz jussak. Például: A fiatal Csokonait a nőnemű lény látása már az élet korai ridegségében oly pszihikai állapotba juttatta, melyet minden túlzás nélkül izgatottnak nevezhetünk. Ez az izgatottság minden ösztönző példa nélkül saját anyaga lett versének. – Micsoda mély meglátás és még szép stílusod is van hozzá. Ráadásul még Kolumbus is vagy, anélkül hogy egy tojást oda kellett volna csapnod.

Más megállapítás a 40-ik oldalról:

– Általában még most kevesebb szerepet játszik lyrájában az élmény, s az általa kifejezésre jutó alkalmi érzelem, mint maga a megnyilatkozni, önmagát megismertetni vágyó állandó alap: az egyéniség. Nem tudom, van-e lyra-i költő, kinek ez az önmegismertetés erősebb és korábbi ösztöne lett volna, mint neki stb. stb. végtelenségig.

Ha szerzőnek a legelemibb pszichológiai vagy filozófai ismerete volna, tudná, hogy az az általa ritkított betűvel írt egyéniség annyi mint az élmény és így ez az egész betűfalka tudományos galitmatíász. És édes doktor úr, volt-e a naprendszer vámsorompóin belül lírai költő, akinek az önmegismertetés nem első és

legerősebb ösztöne? Sőt általában az egész művészet egyéb-e., mint a művész viharos keresése, hogy minél teljesebben, minél több vonásban sirja, vésse, hejehujázza arcát a mindenki lelkébe. Hiszen lássa, kedves doktor úr, ez az ön massa iners könyve sem csinál egyebet egy jottával sem, mint önt ismerteti: kegyetlenül, meztelenítõn, in flagranti.

De ez még mind csak semmi, mondja Horváth János. Most fogok én neked, naiv lélek, egy olyan felfedezõ megállapítást rittyenteni, hogy Schwartz Bertold, Guttenberg, Keppler, Newton kórusban fogják jajgatni kupánkonkuráltságukat. Teszem pedig ezt a 74-ik oldalon eképen, kérlek, hallgassatok meg keresztényekhez illõ figyelemmel:

– Nem mindig mutatható ki ily szembeszökõleg népdalai genre jellege, Némely esetben legfeljebb annyi, hogy a dal alanya nem õ. De ennyi is elég, hogy az illetõ dalt lelki rokonságba állítsa az elõbbi „genre-dal” csoporttal. Ott van például az e tekintetben legkiválóbbak egyike: A faluban utcahosszal. Kétségtelen, hogy egy genre alak dala, ha alanya nincs is szóval megnevezve, kétségtelen, hogy nem Petõfi az, aki Dunavecshén (meri ott írta) – tele palack a kezében – muzsikaszó mellett táncol végig utcahosszat s hûtlen kedvese ablaka alatt dévaj elkeseredéssel a legeslegvígabbat húzatja. Nem; hanem genre-alak ez is, meg nem nevezve, de dala által kellõ mértékig jellemezve. A vers lényege, célja épen a jellemzés; s mint ilyen, dalban méltó párja a Megy a juhász-nak; az a legény úgy fejezi ki elkeseredését, ez meg emígy stb. stb. egy félméteren at.

Oh, naiv lélek! Te eddig minden este azzal a hittel feküdtél le, reggel azzal keltél fel, vagyon, – jövedelmi, községi, forgalmi, luxus és más adód közt még az a hit is nyomott, hogy Petõfi táncolt végig Dunavecshén telt palackkal és hogy a Petõfi lábai lógtak le földig a számárról. De íme, jön Horváth Edison s felfedezi neked a meglepõ valóságot. Mit gondolsz, naiv lélek, ha e sorokat olvasná Petõfi, kinek a fejére ütne botjával elkeseredésében egy nagyot, ha nem is Dunavecshén?

Teljesen ilyen és még riasztóbban új tudományos megállapítások teszik bûnös papírpazarlássá a könyv negyedrésztét, de e szûkre szabott helyen tovább kell mennünk. És ha már e megállapítások térdig vittek bele a tudományosságba, lássuk e tudományosság zománcát a mûkifejezésekben és a címekben. A könyvben ezen a téren a következõ örömökre bukkan a naiv lélek:

– Az egyénitõ élmény jelentkezése. – A mûvészi épség ösztöne. – A szerepjátszás felé. – A kedélyszin átváltása. – A táj – typus mint lírai kifejezés. – A szerelmi élmény ihlete.

– A szabadság – eszme ihlet – köre. – Lyrai személyesség a lyrán kívüli területen és, hogy többet ne idézzek, a: tréfás Ön-genre.

Ha a naiv lélek elolvassa ez ijesztően új és rikitóan tudományos kifejezések alatt gomolygó szó-falkákat, észreveszi, hogy igen ismert, kézikönyvekben is ezerszer elcsépelte ártatlanságok vannak bennük és hogy ezek a katedrái kifejezések olyanok, mint mikor a jó Kassákék azt, hogy valaki sablonos munkát ír, így mondták: a levőbe lényegtelen. És ekkor látod, naiv lélek, hogy ez a könyv, melyben Horváth doktor oly vastagát lényegtelenített a levőbe, ráadásul a legtréfásabb ön-genre.

Aztán az embernek filozófiai mélységre is van szüksége. Efféle nélkül még csak végigmenni sem ülnek az Egyetem-uccán. Könyvünk hasonló jelenségekben igen gazdag. íme a 17-ik oldalon:

Hová, hová az égi úton,
Daruserég?
Azért hagyjátok-é a tájat,
Mert nem meleg?

Vándorlok én is, ámde pályám
Ellenkező:
A szerelem forró hónából
Jégsir felé.

Erről a vékonyka nyolc sorról így mélyül szerzőnk:

– Ebben még egyszerűbben kimutatható az eljárás, mellyel az élményt lyrai anyaggá idomítja. Mi itten a lyrai inventio? Az, hogy önmagát a szemlélethez viszonyítván, önnön érzelmi állapotában fölleli azt az elemet, mely természetesen társulhat szemlélete értelmezéséhez s melynek eszerint a véletlen által nyújtott szemléletet kifejezésül használhatja fel. A költemény célja tehát nem a szemlélet közlése, hanem egy érzelmi állapot kifejezése a szemlélet segítségével. Az alkalmi élmény itt eszköze a lyrai kifejezésnek. Tisztán anyagát tekintve, ez már tökéletes dal: egynemű egész, egy érzelem – test stb. fuj! stb. brrr! stb.! – Lehet-é ennél szemtelenebb nagyképűséggel mondani el valami olyan banális dolgot, melyet az iskola áldozatai már negyedikosztályos könyvükben megúsztak?

A 89-ik oldalon ezt kolombusozza szerzőnk a naiv lélek elé:

– A művelt ember fegyelmezett gondolkodása kiformált, kész gondolatokat ad át a kifejezésnek. A kellő mértékig összevonja, tagolja, fölöslegeitől letisztítja a gondolatot,*) mielőtt kifejezné. Mert tudja, mit akar mondani s van gyakorlata a fegyelmezett beszédben. Mihelyt azonban a lélek az indulatok hatalma alá kerül, a fegyelmezett gondolkodó is elveszíti biztosságát s beszéde a lelki folyamatok közvetlen, még nem szabályozott kifejezésévé

*) Ha szerző betartja e programot, vastos könyve helyett egy oly rövid jelzést irt volna, mely vasúti állomások mellékhelyiségén tényleg használt volna valamire.

válik. „Kiszolgált közkatona vagyok”, – mondhatná valaki logikus rövidséggel. Petőfi katonája azt mondja: „Katona vagyok én, kiszolgált katona, csak káplár sem voltam, mindig közkatona.” Többet beszél: pótol, kiegészít, sőt első kijelentését megmásítja a következővel; gondolatai elemeit egyenként veszi észre és sorakoztatja elő, úgy amint lelki érdeklődése előterébe kerülnek. S az a „csak káplár sem voltam”, ami a logikus beszélő szempontjából egészen fölösleges, itt a dalban már lyraiságot, lelki állásfoglalást hoz magával stb. jaj! stb!

Mégis csak nagy adománya a jó Istennek a tudomány. Végre itt, annyi meddő század után, Horváth doktor felfedezi a naiv léleknek, hogy az ember másképp beszél, ha fagyaltot eszik, másképp, ha dühbe gurul. Másképp versben és másképp prózában. A könyv pedig vastagodik a sok betűtől, mint szegény Grätchen a kerti jelenet után. E sorokat különben ajánlom a Hadviseltek országos egyesületének. Hadd tudják meg, hogyan kell logikus rövidséggel mondani: Kiszolgált közkatona vagyok. Azt nem is említem, hogy e digesztív szólócsedék elárulja, hogy szerzőnk a modern pszichológiában – hogy is mondjam logikus rövidséggel? – hat filológus.

Hagyjuk a filozófiát, de maradjunk a tudományosságnál, mert ez a mi főerősségünk, létránk és piedesztálunk. A tudósnak van tudományos tájékozottsága. Ez olyan szerve az illetőnek, mint az üstökösnek a farka, a bálanyának az uszálya. Minél nagyobb az előbbi, annál üstökösebb az üstökös, minél hosszabb az utóbbi, annál messzebbre tart a bálanya méltósága. Nem szükséges mondanom, hogy a naiv lelkeket e téren is tömeges meglepetések érik.

Például: Petőfi lelkesedett a szabadságért. Bizony Isten! Ha erre sem hiszi valaki: egyéni reputációm kötöm le e megállapítás valóságáért. De mármost ezt meg kell okolni: mert az okok keresése a tudomány nemes feladata. A naiv lélek így okolná meg: hiszen akkor ez benne volt a levegőben s mindenki úgy lelkesedett, mint Petőfi. De ha a dolog ilyen egyszerű volna: mi teendője volna a tudománynak s hogyan értékesítenék azt a pár angol leckét, melyet valaha óránként békebeli egy koronáért vettünk? Felütjük tehát Shelleyt, helyesebben: elég, ha a tartalomjegyzékére nyitunk s onnan kiírjuk az összes szabadságról szóló címeket. íme: ezek voltak a döntő tényezők Petőfi lelkében. Ezek a jutányosán szétszórt angol címek úgy hozzátartoznak a tudományossághoz, mint a gerstli a kommunizmusához.

De ezt a tudományosságot teljes toporzékolással a jegyzetek farsangolják, hiszen a jegyzetek éppen a szerző tudományos tájékozottságának a térképe. így például: van Petőfinak egy pár sornyi jelentéktelen verse, (Barátim vagytok . . .) melyben azt mondja:

– Ti most barátaim vagytok, mert jó dolgom van. Majd, ha rossz helyzetben leszek, fogom meglátni, hogy igazán azok vagytok-e. – Ez a gondolat régi, mint a szerves anyag s a Donec eris felix hasonló tartalmú ősz disztikonját bizonyára Petőfivel is úgy bema-goltatták, mint velünk. De doktorunknak tudományos tájékozottsága van. A vershez az 537-ik lapon ez a jegyzet fűzetik:

– Barátim vagytok 175. A gondolat, hogy barátait csak majd akkor ismeri meg, ha rossz dolga lesz: alapja, jelentése Shakespeare Athéni Timon-ának. Timon szerint a barát volna a legszükségtelebb valami, ha soha nem szorulnánk rá; ő szegény óhajtana lenni, hogy közelebb férközzék barátaihoz (II. 122.); pillanatnyi szorultságát áldásként fogadja: „mert barátot Próbálok avval”. (II. 134.) **Lenau: Der falsche Freund. (Barátságunkat kéri az álnok, bizol benne; jön a vihar: ő beugrik önzése kunyhó-jába, te kintreke-dsz s küzdhetsz a viharral.) Gondolatközösség szempontjából v. ö.: Szeretője-e vajjon.

A naiv lélek ugyan erre a szörnyen tudományos jegyzetre s a könyvnek még kétezer hasonló tudományosságára ezt mondhatná:

– Ugyan, édes tanár úr, a világirodalom több millió hasonló passzusából miért idézte éppen ezeket a példákat? Egyáltalában: szükséges és tudományos eljárás-e az élet banális alapigazságaihoz ilyen idézeteket tornyosítani? Ha pl. ezt mondom: – Megint sár lesz ezután az eső után. – Oda kell-e ráncigálnom e mondathoz, mint filológiai megegyezéseket Homéroszt, Dantét, Cervantesi, Shakespeare-t és a többit, kik bizonyára mind mondták ezt a mondatot? Nem szemérmetlen nagyképű tudománnyá hazudása ez egy hiába-való csácsogásnak? Nem tisztességesebb-e ennél a vásári kókler tüzevése és késnyelése?

Nem térhetek ki a könyv minden mélységére. Nem említem meg, hogy összes volt és leendő filológus társával szolidárisán miket beszél össze Salgóról, Széchy Máriáról, Az őrülről, Az apos-tolról. Azt a jelenséget mutatom be, melyet Jánosék egymásközt finom analízisnek, bámulatos-éles pszichológiai boncolásnak szoktak nevezni. Mert amit ezalatt az analízis alatt értenek, az a világ minden idiótáját tudományos tényezővé lehetségésíti. A könyv túlnyomó része ilyen finom analízis s minden oldalon talál-sz rá példát. Én csak két jellemzőt idézek:

A 402-ik oldalon: A pusztá télen című versről többek közt ezt írja:

– . . . nem is a pusztá képe itt a földolog, hanem a téli pusztát szemlélő (vagy elképzelő) költő érzése. Mert az a költemény ihletője.*) Az üresség, élettelenség benyomására akar költői

*) Lásd ezt a megállapítást az 5-ik osztályú tankönyvekben a világ minden leíró költeményére.

visszhangot adni. Arra valók nemcsak a további negatívumok., melyek a pusztá ez általános külső képe után az emberi és állati élet színhelyeit (halászkunyhó, csőszház, tanyák, csárdák) veszik sorra: hogy üresek, csendesek, hallgatnak, senki sem fordítja feléjük a rudat; – ami pozitívumot mond is, mind élletelenséget („befagyott tenger”), életerő-csökkenést (a nap „rövidlátó”), korlátozottságot s visszasóvárgást a szabadabb múltba („a jószág benn szénáz”, itatáskor „el-elbődül”, „jobb szeretne inni künn a tó vizéből), ellásúhodást, tétlenséget (a béres lomha vegetálása) – tehát csupa élet-tagadást fejez ki. Élet csak a levegőben van: az ellenséges elemek élete; az is csak nappal: szelek, viharok kanyarognak, nyargalnak, birkóznak. Az alkonyat köde az élet csekély maradványait is eltakarja, éjji szállásra siet az üldözött, fenyegetett élet (a betyár – háta mögött farkas, feje fölött holló) s a nap kiűzött királyként hanyatlik le a láthatáron, stb. hányhatnám, stb. – Kérdek minden jóhízemű lelket, minden becsületes szellemet: Ha a Pusztá télen elolvasása után elolvassa ezt a betűmoslékot, mélyebben érzi-e a vers hangulatát? Nagyobb étellel lobban-é át rajta a vers élete? Ad-é bármit is a költemény gazdagságához ez a finom analízis, ez a pszichológiai bonczolás? Nem egyszerűen prózává kenése-é ez a versnek, amilyent első és második osztályosokkal szoktunk végeztetni? Vajjon: ha a fiatal lélekben a szépet ilyen analízissel kandírozzuk körül, nem gyűlöl meg örökre minden verset, minden irodalmat? Lehet-é ennél gazabb* destrukció szellemi téren?

A 408-ik oldalon ez áll:

Végre ott a város,
Közepén a templom, nagy komoly tornyával
Szanaszét a város végén a szélmalomok
Széles vitorlákkal.
Úgy szeretek állni
A szélmalomok előtt! elnézem ezeket,
Amint vitorlájok hányja, egyre hányja
A cigánykereket.

Horváth-Mnemnon e versre a következőképen zeng vissza:

– A város otlletét a házak tömegét képviselő, belőle kiemelkedő nagytoronyú templom jelzi, meg a városvég (mely közvetlen a szemlélő előtt áll) a maga szélmalmaival. E mesteri vázlat elegendő a megérkezés jelzésére; még kevesebb részlet, mint a tanyavilág előbbi szakaszában, csupán annyi, amennyi a helyet egy összefoglaló szemléletben meghatározhatja, s mindössze annyit jelent, hogy: itthon vagyok. Annál érdekesebb és kedvesebb hatású a szélmalom-vitorlák játékában való gyönyörködésének ily nyomatékos helyen, a költemény legvégén való kinyilvánítása, mintha a szemlélet összes lyrai eredménye ennyi volna! Bajos is

megmondani, mi köt le úgy e semmisségen miért illik oly fölöttébb az egész képsorozat végére s milyen hangulatnak felel meg voltaképp. Jekképez valamit szüntelen forgásával? stb. brr! stb. fuj! stb. piha!

Óriási! micsoda finom ánalízis: a város otlétét a házak tömegét képviselő, belőle kiemelkedő nagytornyú templom jelzi! .Mi ez a finom ánalízis? A maguk szépségében tömör verseket szétszószátyárkodjuk, szétöklendezzük lapokon át csorgó prózára, minden széptől, minden betűtől elundorító hülye betű-lére 597 oldalon át. Nem beteg, bűnös funkciózavarral állunk itt szemben? A szerző munkája megírására azokat a molekula-brigádokat mozgósította, melyekhez az Úr a nagy kozmikus szereposztáskor így szólt: – Önök pedig csücsülni fognak. – Ez a könyv hitvány, hazug könyv, mert egy nagyképű üres szókeveréket hazud tudománnyá. Ez a könyv destruktív könyv, mert kiöl a fiatal lélekben minden vágyat ahhoz, hogy elmélyedjen a szép dolgokban. Ez a könyv bűnös felbujtó, szétrikácsolja a szélrózsa négy szélessége felé: jertek kukafejűek, idióták, ész-vakok, sárlátánok, üres pipájúak írjatok könyvet, csináljatok tudományt: utánam csak jobb könyvet és becsületesebb tudományt lehet csinálni! Ezért a könyvért a szilasbalhási elemi tanítót el kellene korbácsolni a tanítványai mellől. Ez a könyv a meddőség, a tehetségtelenség, a nagyképűség apokaliptikus monstre-hangversenye. Ez a könyv a magyar cerebrális onania grundrissze.

IV.

De – és ez szellemi életünk legnagyobb nyomorúsága: ez a könyv ravasz és ügyes könyv. Ravasz és ügyes: mert naiv lélekre számít. Ravasz és ügyes: mert végtelenül vastag, olvashatatlanul unalmas és mímeli a tudományosságot, mint Tartuffe a szentséget. Kik ítélnének e könyv fölött?

Ítélnének első sorban azok, akik hasonló áltudományossággal, hasonló tehetségtelenséggel, hasonló meddőséggel szolidárisak az életharcban a szerzővel. Ezt nevezem én valutáris szolidaritásnak és erre a rendkívül fontos szociális jelenségre felhívom az olvasó figyelmét. A valutáris szolidaritás a következőképp jön létre: Egy bizonyos életkörben van egy csomó jelentéktelen, meddő, tehetségtelen ember. Ők maguk tudják a silányságukat: de nem a tudatukkal, nem a gondolkodásukkal, még csak nem is az érzésükkel. Ezekben egészen jeles bizonyítványt állítanak ki maguknak. Tudják, amint a kar izmai tudják az égő szenet: érintésére elrándulnak, amint a szem tudja a pillanatra felvillanó vakító fényt:

rögtön bezárul. Tudatlan tudás, akaratlan reflexmozgás ez. Ilyen tudattalan, mély szervi tudással tudják magukat s ha talentum, vagy zseni közeledik feléjük, elrándulnak, összehúzódnak. Ugyanez a tudatlan életosztón követeli, hogy mégis valakinek tudják magukat s hogy ez az értékelés egyszersmind védő szolidaritást is jelentsen számukra. Ezért kiválasztanak maguk közül egyet, aki a mindennapi életben legjobban tudja magát adminisztrálni. Aki óvatos kevésszavúsággal tartalmaznak, ravasz zárkózottsággal mélynek, jól begyakorolt mosollyal fölényesnek tudja magát maszkírozni. Erre aztán mindenik rámondja: ez tehetség. Ha róla van szó, hangjuk tiszteletre tikkad. Őt citálják nyomósán saját agybugyborékolásaik védelmére. A talentumot az ő tekintélyével ütik agyon. Az egésznek pedig az a lényege, hogy az illetőben önmaguknak adnak létjogot, értéket és önmaguknak keresnek védelmet. A sejteknek, a vérnek, a húsnak tudattalan ős szabadkőművessége ez, mely erős, mini a halál. Ha pld. Horváthot az irodalom zürichi börzében 0.01-nek jelzik, akkor Pintér Jenő 0.03, Négyessy 0.005!, sőt még a szegény-Pékár is jellel kifejezhető: 0.0. Mármint, ha pld. a Horváth könyvének inszpiditását kimutatod: az egész valutáris rendszert alapjában támadod meg s az egész valutáris szolidaritás minden tagja az életmegtartás dühével mar feléd. Oh, ezeknek az embereknek a számára van védő szolidaritás! Mert önmagukat védik, ha egymást védik.

ítélkeznek azután e könyv felett újságírók, vagy pedig irodalomba rándulगतó miniszteri titkárok, telekkönyvezetők, patikusok: dilettánsok. Ezek a távolba vesző önképzőkörön s félbemaradt tanulmányaik kódén át bizonyos tisztelő lúdbőrözéssel látnak egy ilyen vaskos könyvet. És amint kinyitják s mindjárt az első oldalak után elszunyadnak az egyénítő élmény és tréfás ön-genre partjain, felébredve így dedukálgatnak magukban: – A tudós könyveket unom, Ezt a könyvet nagyon unom. Tehát: ez a könyv nagyon tudományos. – Erre aztán cikket írnak a kiváló tudósról, aki finom analízissel, mély pszichológiai boncolgatással múlhatatlan emléket állított Petőfinek. És szellemi életünk gazdagabb lesz egy bűnös példával és egy pusztító hazugsággal.

V.

Ha volna még szavam a magyar ifjúsághoz, mely elfordult tőlem: elfordult, mert ennie kell, elfordult, mert nem vagyok pályanyitó kilátás és holnapi protekció. Ha volna még szavam hozzá, ezt mondanám neki:

Nézétek, Magyarországon két tábor van. Helyesebben: csak

az első tábor, a másik kis csoport az alkotó emberi szellem kiátkozott magánosaiból áll. A megszervezett tábor a kis zsvány közepesek, az éhes tehetségtelenek, a falánk meddők csoportja. Ezeknek irtózatossolidaritása csinál politikát, tudományt, morált az országban: sírásó, harácsoló politikát, szellemet ölő áltudományt, zsebrákságot, szellemi szédelgést védő hazug morált. Ezek szótték a halált Magyarország számára, ezek pazarolták szét a zsúfolt kincsű faj erejét, ezek tették felpattant sírokká a jó magyar kenyér földjét. Ezeké az ország, a hatalom és a dicsőség.

Azután ott vannak a szellem elhivatottjai, akik arra születtek, hogy a faj büszke életigazolásai legyenek a világ előtt, hogy legyenek jövőbe rontó építő álmok és múlhatatlan gazdag termés. Elátkozottak ők ezen a földön, törvény, isten, irgalom nem védi őket s mindennapi vad hajrában űzik őket a kétségbeesés és megsemmisülés felé. Istenfélő kegyes vagy: ha mérget keversz ételükbe, erkölcsös vagy: ha rágalmazod őket, lelkes hazafiú vagy: ha megakadályozod, hogy teremjenek fajuk számára. Kész pálya és közeli ismerés számodra, ha egynek a véres skalpját fel tudod mutatni. Ők az istentelenek: mert fellobant szent lángjai az ős tűzhelynek, ők a hazaárulók: mert fajuk kétségbeesett végtelen szerelme a végzetük, ők az erkölcstelenek: mert örök egészség igéje a beszédük. Kiengesztelhetetlen ős ádáz harc folyik e földön e két emberfajta között, melyek idegenebbek és különbözőbbek egymástól, mint a kígyó és az oroszlán, a tetű és a sas. Ennek a harcnak a kimenetele a magyarság élete vagy halála. Oh magyar ifjúság, én látom a nyomorúságok vad kutyáit, melyek harapják fiatal napjaid, látom éhező nappalaid gyötrelmét s éjszakáid sápadt gondjait. És mégis, mégis, én aki átéltem minden szenvedésed, én a megtagadott védtelen, fájdalmas magánosságomból odakönyörgöm neked: ha van benned még egy szikra fajod életakaratóból, ha fiatal erődben még van vágy az emberi igazság és emberi gondolat széles mezei felé: állj e küzdelemben azok mellé, akik a géniusz véres csillagát hordják homlokukon.

Szellemi életünk tragédiája;

II. *A magyar irodalomtörténetírás.*

Pintér Jenő könyve.

Két hatalmas kötetben van előttem a magyar irodalom története. Szerzőjét régen ismerem. Oldalom mellett volt, mikor az elkeseredett tanárság élén küzdöttünk az emberibb megélhetésért, a tágasabb levegőért. Mi voltunk az elsők a középosztályból, akik egy pár poéta, egy pár újságíró segítségével megfűjtük a riadót a magyar forradalom megvalósítására. Annak a forradalomnak, amely nélkül csak sírbolt várhat a magyar fajra ebben az országban. A szerző különben Ady Endrének fanatikus rajongója volt s a külső érintkezésben senki sem tudta megadni a nagy költőnek azt a már majdnem vallásos jellegű, keletiesen rajongó tiszteletet, mint ő. Az a jó lelki helyzetem van így meg, hogy minden jó indulattal közeledhetem e két könyv felé. Amilyen jó indulattal veszi kezébe a megpihent vezér lelkes veterán katonája könyvét évekkel a lezajlott harcok után.

De a könyv külseje is vidámságot ad. Két igen csinos, majdnem fényűzős kötet. Pompás papiros, ízléses széles margók. És gyönyörű fekete kövér betűk, mintha örvidenek, hogy együtt vannak. Minek örvidtek, szegény betűk?

I.

Többféle irodalomtörténetet lehet írni és mindenik lehet jó a szerző céljához képest és hasznos a közönségre.

Megírhatom egy nemzet irodalmának a történelmét azzal a céllal, hogy megtaláljam azt a szellemi egységet, mely az idők és egyéniségek különbségein át kifejeződött benne. Ebben az esetben írókat és műveket úgy kapcsolok egybe a kezdettől fogva

a mai napig, hogy az annak a nemzetnek, fajnak a képletét adja az örökévalóság jegyében. Ez szinte több lesz, mint egyszerű irodalomtörténet, egyetemes történeti pszichológiája és filozófiája lesz az illető nemzet életének. Egy ilyen irodalomtörténetben élő lelkeken és élő lelkekből fakadt műveken látom meg pld. hogy a magyar kereszténység, a magyar katolicizmus, a magyar protestánsizmus mennyiben jelent eltérőt, sajátost a külföldi hasonlóvilágáramlatoktól és miért. Vagy megtudom, mik lehetnek okai annak, hogy ez a faj a lírában jutott el legelőször a világművészetig és ez az egyetemes emberi értékű líra méá;is miben sajátos? Vagy meglátom ebben az irodalomtörténetben azt a végzetes belső és külső szükségszerűséget, mely megakadályozta, hogy egy líránknak megfelelő drámai irodalom fejlődjék ki. És az irodalom életének minden rezdületét meg fogja magyarázni az az egységes képlet, melyet a mű összead, egészen a műfajok sorsáig, a költői eszközök használatáig, a nyelvi szövet minden változásáig. Egy ilyen irodalomtörténet egy hatalmas Corpus Psychologice hungaricae lenne, roppant monumentuma egész kultúrtörténeti életünknek. De ez alatt az irodalomtörténet alatt nem azt értem, hogy a magyar irodalmat töltjük be a Taine-féle háromnyelű káváörlobe és ledaráljuk. Nem is azt a hig faj pszichológiai frazeológiát: hogy a magyar egyenesen, büszke feltartott fejjel jár, keresi a sült Turult a levegőben, miközben egy jó szóért odaadja az ingét, ha legjobb lovával nem elégszel meg.

Lehet individuális irodalomtörténetet írni. Úgy fogni fel az irodalomtörténetet, mint egy arcképsorozatot, melyben sajátos arcokon keresztül kutatom a végtelenül sokféle embert. Ebben az esetben az író kerül munkám középpontjába. Életrajzát, műveit, műveinek minden külső és belső sajátosságát úgy rajzolom meg, hogy azzal egy-egy vonást adjak sajátos arca megteljesítéséhez. Ebben az irodalomtörténetben pld. meglátom, miért volt Kemény Zsigmond csak tört-erejű, tökéletlen s bizony sokszor papiroszagú művész a regényben ugyanazon sajátosságért, amiért oly kiváló volt tanulmányaiban. Vagy pld. megmutatja ez az irodalomtörténet, miért voltak kikerülhetetlen, prédestinált valóságok Jókai regényeinek a hősei. Az előbbi irodalomtörténet egy nagy közönségnek adta lelkiképletét, kollektív pszichológiát adott. Ez az irodalomtörténet az egyéni lélektan mélységeit tárja fel a műveken keresztül.

Egy másik irodalomtörténet úgy állhat elő, hogy a szerző azt mondja: Az irodalomtörténet se nem ilyen se nem olyan pszichológia, mert egyáltalán nem pszichológia. Nem is filozófia és semmi egyéb. Egyszerűen irodalomtörténet: az irodalmi művek „története. Vizsgálni az irodalmi művekben a témákat, a témáknak

esetleges rokonságát, családfáját, megfeleléseit, műfaji megvalósulását, e műfajok fejlődését, megvalósulását a költői eszközökben, ez eszközök fejlődését, gazdagodását és a nyelvi kifejezés fokozatos életét, a mű esztétikai értékeit: ez az irodalomtörténet, mert ez az irodalom: az írott művek története. Hozzájárulhat a művek külső története is: milyen körülmények közt írta az író, milyen hatást tett stb. stb. Ez az irodalomtörténet egységes, tömör, tárgyiképet adhatja az irodalomnak.

Adhatom aztán egy irodalomtörténetben csupán az írók és művek külső történetét. Az írók pontos életrajzát, a művek megjelenési körülményeit és rövid ismertetését. Az ilyen magasabb célokra nem törekvő irodalomtörténet is hasznos tájékoztató lehet a közönség egy igen széles rétegénél.

Végül: adhatok az irodalomtörténetről egy kimerítő, részletes, szigorúan tudományos bibliográfiát. Ez is egy faja az irodalomtörténet írásnak. A legszellemtelenebb, a leghevesebb tehetséget igénylő, faja. De oly szükséges, hogy e nélkül a többi irodalomtörténetírás s az irodalom mélyebb megismerése lehetetlen.

Melyik irodalomtörténetet akarta ezek közül megírni Pintér Jenő?

II.

A mű elején elméleti rész van az irodalom, az irodalomtörténet és a kritika lényegéről, feladatairól, módszereiről. Bizonyára itt fogom megkapni az egész mű kulcsát: azt a gondolatbeli vagy akár víziós egységet, melyet meglátott Pintér a magyar irodalmi művek végtelen sokaságában. Azt a nagy élő szintézist, melybe összejöttek Pintér Jenő sajátos egyéniségén keresztül ezek a művek s amelynek ez a két hatalmas kötet megtestesedő élő húsa lesz.

Mindjárt a második oldalon ez a mondat állja a szem útját és állítja meg a vérkeringést:

– Az irodalom azoknak a munkáknak az összessége, melyekben a maradandó értékű tartalom művészi formában, jelenik meg. Az irodalom története tehát voltaképpen a szépirodalom fejlődésének története. Mindazt, ami nem a fantázia terméke, ami nem a gyönyörködtetés céljait szolgálja, háttérbe kell szorítanunk az irodalom történetében.

Nem veszi-e észre Pintér Jenő azt az igazán elemi hibát, hogy itt egy ismeretlen fogalmat két ismeretlenebb fogalommá határoz meg? Pintér könyvét tanárok, egyetemi hallgatók s a műveit közönség számára írta. Én esküszöm: hogy ezekben arról van szó hogy mi az irodalom, mégis csak szunyadoz valami homályos fogalom. De ha megkérdem tőlük: mi az a maradandó értékű

tartalom és mi az a művészi forma, mely ebből irodalmat csinál: még csak dadogni sem fognak róla.

Az első kérdésre – mély szégyenkezéssel – bejelentem én is teljes intellektuális némaságot. Mi az a maradandó értékű tartalom, melyre rásonkaszeletezve a művészi formát megkapjuk az irodalom ízletes szendvicsét? Morális ítélet-e ez a maradandó értékű jelző a tartalomnál? Vegyük, hogy az. Akkor: melyik maradandóbb értékű: a tiszta nő vagy a házasságtörő beteg hisztérika? Nincs olyan örült, aki erre eltérő feleletet adna. A tiszta nő az örök folytatás örök rendje, a tiszta nő a szent család élető levegője, a tiszta nő a társadalom egészsége és a jövőbiztonsága. A másik egy beteg kivétel, a halálkelevény átfakadása az életszövetén. És most tegyük egymás mellé – a szerző kedviért tegyük ezt a keresztény kurzus kanikuláris paroxizmusában – Serafina Blanka jeles Írónőnk Lola naplója című regényét és a Flaubert Bovárynéját. Lola a tiszta nő, tisztasága valóságos rádiumszerű virginnás, melyet még az öreg Gustav Le Bon papa sem tudna évmillióig dematerializálni. Hajadonsága oly minden percben sajgó, oly tömeges, hogy minden sorban, minden szóban külön szüzességet tud magának összetoporzékolni: Bováryné szomorú alakját nem szükséges jellemeznem. És mégis: Lóia naplója nem regény, nem irodalom, nem művészet, tisztán a papír és nyomdaipar egy terméke. Bováryné pedig múlhatatlan irodalmi mű. Mi több: a két könyv közül az első a beteg, a perverz, a második az egészséges.

Tehát a maradandó értékű a tartalomnál nem morális ítélet. Bizonyára gondolati értéke van. Az általános értékű, nagy életkorú gondolatok irodalmi művé segélyezik az üresedésben levő művészi formát, az esetleges, egyes gondolatok és jelenségek kizáratnak az irodalomból, mint kecske a káposztás kertből. Vegyünk pld. egy párizsi uccai csibészt és Dantont. Az egyik a roppant városnak egy jelentéktelen baciliusa. Tiszavirág, amilyen évente százával pusztul el ebben a nagy életfolyóban. A másik egy örökké megújuló nagy történelmi gondolatnak a szimbóluma. És most nézzük irodalmi megvalósításukat. Hugo ír a párizsi csibészről. Pékár Gyula ír Dantonról egy drámát. És íme: Gavroche arca az Hugo vegyes értékű művészetéből is elfakulhatatlan étellel fogja frissíteni a messzi szíveket. És a Pékár Dantonja? A legművészi-etlenebb, a legádázabb esztétikai dzsiu-dzsiu, mellyel valaha könyörtelen ember meggyomrozta a közönséget, a színészeket, a kellékest és a sűgót. Mű mely addig tart, amíg egy könnyelműen megtűrt államtitkárság. Hiszen a fűzfapoétákra nem éppen az a jellemző, hogy mindig fenséges gondolatokkal operálnak?

Mi a bogár lehet hát ez a maradandó tartalom? Vándor,

ne keresd. Ez csak olyan, mint a fénykép a kispolgári lakásokban. Ahol egy kis úr van: asztalon, falon, fényképet teszünk oda: mert nincs egyebünk, amit oda tegyünk. Az irodalmi mű tartalma lehet az emberen átélt világ minden mozzanata, az élet minden rezdüllete. Mert maradandósága, művészi értéke éppen attól a misztikus folyamattól függ, amit jobb híján művészi formának nevezünk s ami nem egyéb: hogyan lesz az a tartalom másokba is átrontó, rászuggeráló létté a művészen.

De még megdöbbenőbb elméleti tájékozatlanság az, hogy szerző az irodalmi művészet sajátos lényegét abban látja, hogy a fantázia terméke és a gyönyörködtetés céljait szolgálja. Hogy könnyebben megértessem a dolgot, a második kifejez; s tárgyalom először.

Tehát szerző Krisztus után 1922 évvel, még mindig a meghatározásnál van, hogy szépirodalmi mű az, mely a gyönyörködés céljait szolgálja. Teszi pedig ezt egy olyan kétkötetes műben, melynek címlapjaira önmaga ökölnyi betűkkel riktotta rá a tudományos fémjelzést. Ez teljesen olyan tudományos meghatározás, mintha egy természettudós ezt mondaná: gyertyánfának nevezem az őanyag azon megnyilvánulását, mely a fakereskedők üzleti céljait mázsánként ezer koronával szolgálja, A két meghatározás lényegében és tudományosságában teljesen azonos. Anna' is inkább, mert bizonyos, hogy az az ezer korona gyönyörűség a fakereskedőnek. De vajjon azért fakad-é gyertyánfa a földből, hogy mázsánként ezer koronát szolgáltatson a fakereskedőnek? Vajjon ha fakereskedő nem volna a világon, nem nőne több gyertyánfa?

Szinte frivol és olcsó tréfának látszanak e kérdések. Pedig ezek mutatják meg egész nagyságában ennek a meghatározásnak gyermekességét és tudománytalanságát. Vajjon mikor Dosztojevszky kitermelte magából a Bűn és Bűnhődés irtózatos lidércnyomását, vajjon mikor Berzsenyi fajtája arcába köpte a Magyarokhoz keserű sorait: azzal a céllal ültek le írni, hogy a gyönyörködés céljait szolgálják. És tényleg az a lelki megélés vagy legalább is felvevés, mellyel a Bűn és Bűnhődést olvassuk vagy azt, hogy rú; szibárita váz vagyunk, tényleg gyönyörűségnek nevezhető? Vagy Dosztojevszky és Berzsenyi művei nem tartoznak a szépirodalomba?

De általában: szigorúan tudományos elméleti alapon lehet-e valamit esetleges hatásából, tehát egy rajta kívül álló, függetlenül létező, sajátosan föltételezett jelenség módosulásából meghatározni? Nem döbbenetes tévedés ez minden logikai rendszerezés és tudományos kutatás ábécéje ellen? Hiszen éppen e két kötet utolsó részében a művek egész sorozatát láthatjuk, melyek szerzőben a gyönyörködés céljait szolgálják, A jó ízlésű emberek nagy tömegében pedig a közönyösség, az unalom, sőt

néha az undorodás céljait szolgálják, ha szabad a szerző zsargonját így folytatnom.

A tudományos kutatás első feltétele annak a megismerése, hogy mit tudunk és mit nem tudunk. És ne csináljuk azt, amit nem tudunk. Az irodalmat nem tudjuk definiálni, amint nem tudjuk definiálni a szépet, a tragikumot s az emberélet ezer bonyolult jelenségét. Ez magában véve nem is olyan nagy baj. Mi ilyenkor a tudományos kötelességünk? Azt nézni, hogy X, Y, Z és Q urak milyen arcot fintorítanak az illető jelenség láttára s az ő életüknek pillanatnyi változásából határozni meg az illető jelenség lényegét? Ugye a legképtelenebb, a legelemibb tudományos aberráció volna az? Vizsgálom, ha csak lehet, az illető jelenséget genezisében, keletkezési folyamatában, sajátos megnyilatkozásaiban és úgy próbálok lényegéhez jutni. Micsoda ferde, nyomorult és léhán kicsinyes Jogaimat nyújt a szerző meghatározása az irodalomról azoknak, akiknek feladata, hogy az irodalom apostolai legyenek! Hiszen éppen azok a művek, melyek azért születnek, hogy a gyönyörködés céljait szolgálják, múltó hulladékaik, sokszor szemetei az irodalmi életnek. Éppen ezek azok, melyeknek egy részét szerzőnk könyve végén a divatos pesti írók fejéhez vágja. Hát az irodalomnak annyi értelme volna az emberéletben, mint a ringispilnek, a fagyaltknak, a medvecukornak, amelyek különben mind zavartalanabban szolgálják a gyönyörködés céljait, mint az irodalom. Pedig ha valakinek ennyire nincs fogalma az irodalom és művészet lényegéről, az irodalomról, mint az emberiség biológiai funkciójáról: az nem irhát tudományos értékű irodalomtörténetet, az nem adhat értékes szintézist. Mert ez az alaptévedés vagy alaptájékozatlanság kihat a korok értékelésére, az esztétikai meglátásra, az író szerepének felfogására: az irodalmi kutatás minden mozzanatára.

Ha a szerzőt akkor, mikor ezt a szomorú definíciót írta, valaki orvul, meglepetésszerűen egy túvel hábaszúrta volna: szerzőnk feljajdult volna. Akaratán és tudatán kívül, szervezete egyetemes meghatározottságából kifolyólag: szükségszerűen és kikerülhetetlenül feljajdult volna. Azzal a hanggal, mely így elhagyta volna ajkait: nem a gyönyörködés céljait szolgálta volna. Még csak nem is a segélyhívás, vagy nem is annak a tudtuladásnak céljait, hogy őt megszúrták. Ha a Szahara közepén ül, abban a biztos tudatban, hogy az egész Szaharán más élő lény kivülről nincs: ez a kiáltás mégis elhagyja arra a szúrásra az ajkait. Az a kiáltás nem valamilyen célból született. Az a kiáltás nem egyéb mint az a szúrás átfolytatódva az ő élő emberi szervezetén át. Az a kiáltás szükségszerű, szervileg meghatározott kifejezése volt annak a szúrásnak. Lássá, szerző úr: az irodalom, a művészet ilyen szükségszerű, szervileg meghatározott kiáltása az élet» tel, a világgal hátbadöfött emberiségnek.

Az irodalom, a művészet azok közzé a testi-lelki folyamatok közé tartozik, melyeket kifejező mozgásoknak neveznek a pszichológiában. A primitív ember, ki szerelmes gerjedelmében kőbaltája nyelével esetleg összevissza ákombákomozta a földet, voltaképpen olyan primitív irodalmat csinált, mint a vasárnap kiránduló csizmadialegény, aki szívet és babája kezdőbetűit vési a hűvösvölgyi fába. A szervezetbe jövő minden benyomás egy bizonyos dinamikai megterhelést jelent a szervezetre. Ezek a kifejező mozgások e terhelt-ség egy részétől szabadítják meg a szervezetet. Az már egy végtelen hosszú fejlődésnek volt az eredménye, mikor ezek a kifejezés mozgások céltudatosan mint a jeladás, az érzelem és a gondolat közlés szimbólumai ismételtettek. Így fejlődött ki a nyelv. És így fejlődtek ki a művészetek, tehát az irodalom is. A művészt, az író-t lényegileg két sajátság teszi művésszé, íróvá. Először: hogy a fajisága által meghatározott organikus törvények szerint végtelenül érzékeny a benyomások, vagy a benyomások bizonyos csoportjai iránt. És így a tehetséget, a zsenit mintegy a faj felfogó szervének tekinthetjük. Másodsor: olyan kifejező, szuggeráló eszközök birtokában van, melyekkel a felfogottakat a legkülönbözőbb korok és fajok embereinek egyéni élményévé tudja átvinni: tehát *sub specie aeternitatis humanitatisque* fejezi ki az emberileg múltót. Tehát: a művész a faj kifejező szervének tekinthető. Másképp: a művész a faj világmérete.

Ez a felfogás – melyet tudományosan képzett elme már alig fog vitatni – végtelenül sokféleképpen kihat az egész irodalmi kutatásra, az irodalommal való bánásra, az esztétikai értékelésre stb. stb. Hogy csak egy pár példát hozzak: A műfajokat nem fogjuk többé holt irodalmi skatulyázásnak venni. Az óda, az elégia, a tragédia, a vígjáték nem csak irodalmi műfajok: van ódaember, elégia-ember, epigramm-ember stb. Formái a koroknak is: van eposz-kor, van óda-kor és van regény kor. Egy-egy ilyen korban minden más műfaj többé-kevésbé a kort kifejező műfajtól kölcsönöz vonásokat. Másik példa: Ha így fogom fel az irodalom lényegét, nem fogom mindenekelőtt, mindenekelőtt és mindenek után az egyes íróknál a náluk érvényesült apró irodalmi hatásokat bolhászni és nem fogom doktorálisan megállapítani: hogy mik nincsenek meg műveiben. Főfeladatomban lesz pozitív képét adni: minek vagy miknek volt sajátos felfogója az író és hogyan fejezte azt ki. Tehát azt keresem, amit ő jelent, amivel ő lett egy megmondó szava, egy sajátos hangja faja művészetének. Nem azt, ami másodlagos hatás nála és semmiképpen sem azt, ami nem ő, amit nem jelent. Mert ez igazán nem tudományos foglalkozás. Nem vinnők-e a Lipótmezőre azt a természettudóst, aki úgy tárgyalná az oroszlánt, hogy részletesen fejtegetné, hogy az oroszlán mennyire

nem elefánt, nem cickány, nem kenguru és nem irodalomtörténet író? Pedig nem teljesen azonos kedves tanárainknak az eljárása, akik mohó odarohanásban tudják megállapítani, hogy mi nincs meg egy új műben, mi van meg más régi művekben. Csak azt nem igen tudják megmondani: mit jelent voltaképpen ez az új mű a maga sajátos életében.

Harmadik példa: ez az alapfelfogás az esztétikai értékelést is tudományosabb alapra fekteti. Az az esztétikai analízis, mely a szöveg szólócsedékké való feloldásában, esztétikai tósztokban s egy álsz pszichológikus szóskolasztikában merül ki s amely Horváth Jánosnál ultra non progressibilis paralízisben jelent meg, teljesen elveszíti létjogosultságát. Az esztétikai vizsgálat tárgya lesz kimutatni: az író milyen meghatározottsága milyen külső és belső esz közökben jelenti a művészi szuggesztió meggazdagodását, intenzívebbé levését.

Ez a felfogás a művészet és az irodalom lényegéről, kétséssel teszi szerzőnk meghatározásának azt a részét is, hol az irodalom második sajátos jegyével a gyönyörködtetés mellé ezt teszi: a fantázia terméke. Fájdalom, ezt az igen érdekes és messzeható kérdést itt csak röviden tárgyalhatom. Tömören összefoglalva csak ennyit: általában és a maga egészében a művészet és irodalom semmivel sem inkább a fantázia terméke, mint a tudomány (az igazi!) vagy a hit. Csak mind a háromnál más-más főszerepet visz a képzelet. Higyje meg a szerző, hogy igen sok sarkalatos tudományos tétel megszületésénél több része volt a fantáziának mint igen sok kiváló irodalmi alkotásnál. Anélkül, hogy azért az a tétel kevésbé tudományos, vagy ez az irodalmi mű kevésbé művészi volna. Az irodalom, a művészet éppen úgy a közösségek legmélyebb életakarátának a megnyilatkozásai mint a tudomány, vagy a hit. A képzelet a művészetnél és irodalomnál is csak másodrendű szerepet kap mint azoknál. Az irodalom, a művészet, éppen azért, mert kifejező élettani funkciója az emberiségnek: a történelemnél, a szociológiánál, a pszichológiánál, minden emberről szóló tudománynál tisztább képlete, egyetemesebb öntudatra jutása az emberiségnek. És ez a legtisztább képlet, ez a legegységesebb öntudat teszi lehetővé, hogy minél teljesebben ember legyen az ember s minél inkább minden emberivel építő a történelem.

Sok megjegyzést fűzhetnék még éhez a bevezető elméleti részhez, de még két kötet tátong felém. Ahol maga az elméleti megalapozás ilyen, a részletek nem lehetnek egészségesebbek, Csak két példa álljon itt. Az egyik: – Tartalom és forma tekintetében elsőrangú művek igen sokszor csak egyetlen nemzetnek szólnak, ragyogó tehetségű írók nem egyszer csak egy bizonyos nép fiait tudják magukkal ragadni. A festészet és a zene inter-

nacionális értékelhetőségével szemben az irodalomnak mindig megvan a maga nacionális zárkózottsága.

Nem igaz! A zseni meghatározása: fajának világképlete, teljesen ellentmond ennek s ez szerzőnk alaptévedésének egyik következménye. Egyetlen egy elsőrangú művet sem tud mondani, mely nem lett, vagy nem lehet az egész emberiség kincse. A 17-ik század francia tragédiája a legszűkebb értelemben francia, valószínű törzsművészet, és mégis világirodalmi képlet lett. Mert a franciáknak volt elég propagatív erejük, hogy belevigyék Európa lelkébe. Arany János Toldija és Toldi estéje nem azért nem lettek még egyetemes kincseivé az emberiségnek mert sajátosan magyarok. Hanem mert nincs még megfelelő művészi fordításuk és meri gyalázatosan nincsenek propagatorikus képességeink. Bizonyosság állításon: Mistralnak sokkal szűkebb, valószínű ethnográfiai sajátágba menő művészi munkája (Mireio) a francia nyelv és életakarát progagálásával átment a világ lelkébe. A zseni alkotásai bármily művészetben is az egész világ szívének születnek. A zene és festészet természetesen könnyebben tehet világ utat. De azért ne higgye szerző, hogy az idegen, ha Petőfi igazi szépségeit művészi fordításban olvasná és azután magyar népdalokat hallana jó cigány muzsikában: ne higgye, hogy a zenét értené meg jobban és könnyebben.

Az irodalomtörténet tanítására az ötödik oldalon ezt jegyzi meg többek közt a szerző:

– Ha erős egyéniség és szuggeráló szónok ül a tanári széken . . .

Nem is folytatom az idézést. Higgye meg a szerző: ha szónok ül az irodalmi tanszékben, legjobb úgy kidobni onnan, hogy a lába se érje a földet.

Az egész elméleti rész ugyanazt a teljes elméleti műveletlenséget, tudományos elmaradottságot mutatja, mint Horváth könyve. Sokszor hangsúlyozott vádam minden egyes könyvnél igazolódik: Az Egyetem atmoszférájában s általában a tudományos jelző alatt dolgozó íróink számára az utolsó 50-60 év elméleti világirodalma nem létezik. Kézikönyvekből, Gyulay-Beöthy-féle kritikák elavult, tudományellenes jelszavaiból, definícióiból éldegélnek. Szóval: tudósaink fájdalmasan tudatlanok.

III.

Szerzőnk a bevezető elméleti részben igen helyesen mondja hogy nevetséges és kártékony az irodalomtörténetírónál, ha minden áron újat akar mondani. Hogy a köztudatba átment, általánosan elfogadott eredményeket, ha csak valami rendkívül fontos elvi

vagy tárgyi ok nem kívánja, legjobb érintetlenül átvennie. Kár, hogy szerzőnk a rögtön rákövetkező lépésnél maga vét a legsúlyosabban ezen okos elv ellen. A 16-ik és a 17-ik oldalon felsorolja a magyar irodalom korait. Ha valahol: itt nem szabad könnyelműen változtatni a terminusokon és az időhatárokon, amint nem szabad ok nélkül (talán okkal sem) változtatni a nemzetközi mértékegységeket. Az még lényegtelen változtatás, ha a keresztény középkort, a katolikus kódexirodalom korának nevezi. De míg a köztudatba átment általánosan elfogadott és betanult eredmény szerint ez a kor a mohácsi vészig tart: szerzőnk az 1535-iki évet teszi a középkor és a reformáció kora közé határnak. A változtatás annál kevésbé megokolt, mert az a pszihé, mely a reformáció irodalmát termi, minden nyilvánulásaiban látható már a mohácsi vést követlen követő napokban. Tehát lényegileg is a régi a helyesebb, így volt egy nagy határkövet jelölő, minden szempontból kiötlő évünk és e helyébe tette szerző az irodalmilag is jelentéktelen 1535-iki évet. És most minden szerencsétlen tanárjelöltnek kell cipelnie szerzőnk eredetiségét, mert szerző a tanárokat vizsgáztató bizottságnak is a tagja. Sőt, az ilyen apró változtatásokért meg is kell szereznie talán ezt a súlyosan drága könyvet.

Szerzőnk evett, tehát megjött az étvágya. Most már újít. A reformáció kora nem 1606-ig tart nála, mint eddig, hanem 1603-ig. Itt már elméletileg egyik évszám éppen annyit ér mint a másik. Hiszen korok nem egy napon és nem egy évben szűnnek meg vagy keletkeznek. De a régi számnak megvolt az a végtelen előnye, hogy egyszersmind a bécsi békének, tehát egy kiötlő történelmi eseménynek volt az éve. Pedagógiai alaptévedésnek tartanám, ha e két kort az iskolában is a Pintér évszámaival tanítanák. Ha nem muszáj, minek kínozzuk a szegény gyermekeket? Vagy eredetibb lesz szerző ezzel a három évvel?

Az ötödik korszak kezdő évszámánál megint behoz hét évnyi eredetiséget. Eddig kezdődött 1711-gyel, a szatmári béke évével. Nála az 1704-iki évvel kezdődik, Mire való ez megint? Ha sajátos irodalmi ok kívánna, meghajolnék előtte. De hiszen a kurucköltészet és az azt termő szellem, mely bizony fontosabb irodalmi jelenség volt Gyöngyössinél, nagy általánosságban tényleg az 1711-iki évvel végződik. Irodalmi ok tehát nem ellenzi: és minden pedagógiai józan gondolkodás ajánlja a szatmári béke évét.

Ezt az ötödik korszakot, mely szerinte 1704-től 1772-ig tart: a katolikus restauráció korának nevezi a szerző. Ez az új elnevezés a szerzőhöz önmagához is következetlen és elvi alaptévedés is. Eddig azzal az elvvel változtatott meg határ évszámokat, hogy az irodalmi korszakok határait irodalmi és ne politikai

események határozzák meg. Ebben az elvben igaza is volt, csak az alkalmazásában tévedett. Most elnevezi-e hetven év irodalmát a katolikus restauráció korának, azért mert Mária Terézia katolikus restaurációt csinált. Bocsánatot kérek: az, ha pedagógiai és más megfontolásból igyekszem az irodalmi koroknak a politikai történelemben is kiöltő évet jelölni ki határu, nem olyan nagy baj és teljesen érthető törekvés. De az, hogy az irodalmi művekből összeálló irodalmi kort egy külső, politikai akcióról nevezzük el: tudományellenes elvi alaptévedés. Mit szólnának ahhoz korunk számottevő írói, ha Pintér majd a jövő irodalomtörténetében irodalmukat a keresztény kurzus irodalmának nevezné el. Nem kirohannának még a sírból is, hogy lábszárcsontjukkal igazabb terminusra kényszerítsék a szerzőt? Én részemről a vastagabbik tibiámat félre tettem e célra.

E kor nevezetesebb irodalmi jelenségeit – szerző szerint is – Mikes, Faludi, Cserei, Apor, Bod Péter, Amadé adják s 3 nagyszerűen kezdődő történelmi és nyelvészeti irodalom. Hol? macskában lát ezekben Pintér tanár katolikus restaurációt. Abban, hogy egy-két író nem szépirodalmi művei közt vallásosak is vannak, – legtöbbször fordítások? Hiszen akkor az egész magyar irodalmat Koppány halálától Lola naplójáig a katolikus restauráció korának lehetne nevezni. E kort eddig több-féle névvel nevezték el: mindenik jobb a Pintér elnevezésénél. Szerzőnkél már gyorsuló sebesség lett az újítás vágya s igazán jó, hogy nem húsz korból áll irodalmunk, mert hajmeresztő reformokat várhatnánk

Fájdalom, ez a hajmeresztés már a nyolc kor határain bellii is megtörténik. Azt nem fejtegetem bővebben, hogy mikor a hatodik korszakot (1772-1825) az irodalmi megújulás és klasszicizmus korának nevezi: a klasszicizmus itt félreértésekre adhat alkalmat. De amidőn azt látjuk, hogy a nyolcadik kor a realizmus és a naturalizmus korának neveztetik s szerző határaiul az 1882-1920 éveket tűzi ki: tényleg megdöbbenéssel kérdezzük, szabad-e ilyen rövidlátással irodalomtörténetet írni?

Lehetetlennek tartom, hogy Pintér tanár itt Pesten élve, mely már mégsem Szamárkánd, napi érintkezésben intelligens emberekkel: ne látná, hogy az 1900-as évek körül az Ady generációvá egy teljesen új irodalom kezdődik, mely pszichéjében, életlátásába n, művészi felfogásában sokkal jobban különbözik a megelőző korún, mint amennyire az előző korok különböztek egymástól, kivéve a pogány és keresztény középkor közt tátongó különbséget. Az 1882-1900 évek magyar irodalmát pedig általánosságban reáliának és naturalistának mondani három dolgot jelenthet: vagy a szerzőnek fogalma sincs, mit nevezünk a világirodalomban realiz-

musnak és naturalizmusnak. Vagy önkényesen más értelmet ad a szavaknak. Vagy nem ismeri a megkeresztelendő kisdedeket. Igazi realizmus és naturalizmus irodalmunkban a huszadik század elejétől mutatkozik.

IV.

Az első kötet az első hat korszakot tárgyalja s a megújulás korával zárul le. A második kötet túlnyomó része a hetedik korszakkal (1825-1882) foglalkozik s csak a végén van egy rövid prospektus a nyolcadik (szerinte 1882-1920) korszakról. Függetlenül rövid képet ad a magyarországi latin nyelvű irodalomról, ami igen helyes dolog.

Figyelmesen átolvastam az egész munkát. És most, a két vaskos kötet végén valahogy úgy érzem magam, mint az Ady kunfajta nagyszemű legénye:

– Eltemette rögtön a nótát:
Káromkodott vagy füttyörészett.

Mire való akarni itt valamit? Minek építsük bele életünket egy beteg közösség életébe, hogy sok millió sebbel éljük ezt az úgy is sebző életet? Át fogja-e valaha törni a tiszta hang, a becsületes akarat az apró érdekek és elszánt tehetségtelenek acélfrontiát. Nem jobb-e egy káromkodással elintézni az egészszet? Nem jobb-e füttyülni mindenre? Pusztuljon minden, ahogy kedve tartja, az életösztön követeli: felejtsd el, hogy magyar vagy.

Egy belső, nagy szellemi egységet hiában keresel. Megkapod ugyanazokat a közhelyeket, sablonos és lelkes életrajzokat, esztétikai tósztokat felvegyítve lendületes tartalom elmondással, botor és értelmetlen iskolai skatulyázásokat, mint amilyeneket megtalálsz az előbbi tanulmányban említett valutáris szolidaritás bármely tagjánál. Ezt a munkát – kivéve az adatok gazdagságát és alapos külső rendezését – akár Horváth János is így végezte volna.

Szerzőnk még az öreg önképzőkörből magával cipelte az írásműnek azon követelményét: hogy bevezetésből, tárgyalásból és befejezésből áll. És ezért a két végtelen kötet minden egyes cikkét bevezető sorokkal kezdi, melyek obligátnan lendületesek és ernyedetlenül lelkesek. Ezek a bevezető sorok alkalmat adnak szerzőnknek, hogy a századok által összespórolt összes filológiai, irodalmi, esztétikai és másféle frázisokat átgyűjtse az utókor feléje nyújtott csőrébe. Csak egy-két ilyen közhelyet mutatok be, olyanokat, melyek fenéig világitanak bele szerző kultúrájába.

gondolkodási képességébe, látásába. Aki több példát akar, szűrjön kötőtűt a könyv lapjai közé bizonyára egy új példát döfött meg.

A reformáció korának általános műveltség című cikkét így kezdi: – A reformáció szabadabbá tette a gondolatot. . .

Kedves Pintér tanár úr, ezt a mondatot így hallottam szavalni vagy egy milliószor. Ez a mondat abszolút hazugság, ez a mondat egy kultúrtörténeti ostobaság. A protestantizmus sokkal erősebb és természetes gyökerekből táplálkozóbb, hogysen szüksége volna ilyen hazugságokra A protestantizmusnak nem érdeke, hogy ez a tószat-kezdet igaz legyen. Sőt: a protestantizmusnak érdeke, hogy ez a mondat ne legyen igaz.

De ne féltsük a szerzőt. Megvan neki az a jó szokása – rengeteg példával lehetne igazolni – hogy ha mond valamit, mely kedves az élet valamelyik hatalmi tényezőjének, nemsokára utána az ellenkezőjét mondja, mely kedves az élet ellenkező hatalmi tényezőjének. Így van itt is. Az első sorban a reformáció szabaddá tette a gondolatot. De csak negyven sorig tette szabaddá. Mert a 41-ik sorban már ez következik (1. 93.)

– Hamarosán jelentkezni kezdett a cenzúra is. Magyarországon a király és a főpapság vette üldözőbe a nem katolikus írókat, Erdélyben a reformátusok erőszakoskodtak az unitáriusokkal szemben. A megértés és az irgalom távol állt ezektől a vaskezü emberektől.

Végre szerzőnknek valami sikerült: fényesen megcáfolta önmagát. És lássa, itt közelebb járt az igazsághoz. A protestantizmus, amennyiben hit, vallás, felekezet, kereszténység: éppen olyan határozott vonalú zárt szisztéma, mint a katolicizmus. Dogma, hierarchia, disciplina nélkül nincs vallás, nincs felekezet. Minden vallás szükségszerűen azt hirdeti, hogy ő az igazi és a többi téves. Amelyik ezt nem teszi, az frazeológia, charlatanizmus, vagy megajdult ideológusok szószátyársága. A protestantizmust később igyekeztek oldott lelkű emberek az egyéni szabadvizsgálódás anarkiájává hamisítani. Kálvinnál éppen olyan szigorúan meg van szabva, hogy mit üdvözítő és mit kárhozatos hinni, mint a katolikus egyháznál. Ha ez nem lett volna így: két év alatt nem lett volna protestantizmus és nem lett volna kereszténység. A legörültebb képtelenség a reformátorokról feltételezni: hogy a biblia kézbeadásával azt akarták elérni, hogy a keresztények isteni kijelentését Pityi Pál és Bobula Biri magyarázgassák. Amennyiben a reformáció hitbéli, vallásos törekvés volt, semmi köze a gondolat forradalmához, sőt: még szűkebb megszabást hozott az egyénnek, több tilalmat adva arra, hogy mit nem szabad hinni. Kétségtelen aztán, hogy a reformáció, nagy küzdelmében a katolikus egyház ellen, mindinkább kényszerült szövetkezni a fokozatosan felszabaduló

gondolat harcosaival. De ezt a protestantizmus drágábban fizette meg mint a katolicizmus. És ma már minden fegyelmezettebb agyú protestáns egyházi férfiú látja, hogy ez a szövetezés menyire meghamisította az eredeti protestáns ideológiát. Az Apáczai Cseri fejezetében ezt találjuk (l. 168.)

– A lelkes férfiúnak elévülhetetlen érdeme, hogy magyar nyelven szólaltatta meg a filozófiát s terjeszteni igyekezett világ-hírú kartársának, Descartesnak, bölcseseti tanításait.

Olvasta-é szerző ezt a megszólaltatást és ezt a terjeszteni igyekvést? Nem olvasta, mert akkor lehetetlen lett volna ilyen badarságot állítania. Itt megint, a tósz-tendület kedvéért átvett egy régóta guruló tudománytalan és hazug frázist. Apácai egy pár sorban említi Descartest. Ahogy teszi, látszik rajta, hogy Descartes szisztémájáról, gondolat épületéről fogalma sincs. Apácai nem volt filozófiai képzettséggel elme. Hamar éppen külföldi filozófus nyakába akarjuk varrni, ott a szegény Ramus nyaka. Jelenti-é ez a pár sor Descartes filozófiai elveinek terjesztését? Jelenti-é a magyar filozófiai irodalom kezdetét, egy láncolatossá fejlődés megindító folyamát? De mikor az az elévülhetetlen érdem olyan szépen hangzik a katedráról. Nem helyesebb lett volna-é Apácai tényleges küzdelmében és érdemeiben mutatni meg életének tragikai szépségét?

A közhelyek vízözönös áradatából csak futólag említtem meg a Bánk-Bán méltatása lendületes kezdetét: A Bánk-Bán a legnemzetibb drámák egyike. Ez a megállapítás igazán hiányzott Horváth könyvében s így hézagot pótol. De a következő oldalon (l. 437.) ezt mondja: – Jellemzés tekintetében Katona Józsefet egy régebbi drámaírónk sem múlja felül. Hivatalosan kötelező erővel kijelentem: ha Pintér tanár mutat egy újabb drámaírónkot, ki felülmúlja Katonát jellemzés tekintetében: neki adom a könyvtáramat. Minek ilyen üres mondat-szalvékat lödözgetni folyton az olvasó orra alá.

Ugyanitt Bánk-Bán tragikumának taglalását így foglalja össze:

– A megsértett társadalom sohasem bocsáthat meg neki. Erkölcsi létének alapja megdőlt. – Tehát Pintér tanár úr ma, 1922-ben, a Tragikumról szóló óriási világirodalom után, még mindig azt hiszi, hogy a tragikus hősnek az a baja, hogy a megsértett társadalom nem bocsáthat meg neki. Hát Lear mivel sértette meg a társadalmat? Hogy jó volt a leányaihoz? Megbocsáthat-é a megsértett társadalom ilyen elméleti tájékozatlanságot egy irodalomtörténetírónak?

Abban is átveszi szerző a közhelyet, hogy Bánk-Bán nyelvét kifogásolja a szokott iskolai formulában. Mikor fogják már megütni tanáraink, hogy Bánk-Bán nyelve az egyetlen nagyszerű, bűvészi nyelv egész tragikai irodalmunkban. Abszolút drámai

nyelv, testhez álló élőhúsa a lelki történésnek. Mindig a lehető legtömörebb, sehol egy felesleges szó, egy hiábavaló cicoma. Mindig a legelőbb, a legsajgóbb szót tudja megtalálni. Mondatainak belső, lelki szerkezetére, tömörségére csak a legújabb irodalomban tudunk rokont találni. Milyen hanyatlás éhez, mint drámai nyelv, a Vörösmarthy drámáinak zengése, nem is említve azt a pár millió szép jámbuszt, mely azóta elvérzett színpadjainkon.

A Petőfi Sándor mint lírikus felírású cikk elején a következő mondat zökken belénk: – Egyéniségének mását senkiben sem lehet megtalálni: nagyrészt innen az a nagy érdeklődés,, mellyel életének legapróbb mozzanatait fölkutatták.

Egy ilyen mondat tényleg széket parancsol az elképpendő olvasó alá. És én itt nem azt kérdelem az irodalomtörténet írótól: Be méltóztatott-é valaha dugni az orrát a világirodalomba? – Nem is azt: – Méltóztatik-é ismerni a magyar irodalmat? – Hanem: – Ismeri-é szerző a Petőfit közvetlen megelőző kort és a Petőfi korát? Olvasta-é az akkori folyóiratokat, elbeszéléseket, verseket? Hiszen ebben a korban minden második író-féle ember, minden harmadik fiatalember egyéniségében Petőfi volt. Petőfi annyira nem egyetlenül sajátos, eltérő egyéniség, hogy el lehet mondani: ő a fiatalember, a fiatalember sub specie aeternitatis. Hiszen roppant szuggesztioja éppen onnan van, hogy ő a mindenki a zseni intenzitásával, kifejező erejével. Szánja el végre magát szerzőnk, tegyen bármily rövid ablakvizitet bármily irodalomnál: az első körülnézésben egy egész csomó Petőfi egyéniséget fog találni az illető irodalom költői közt. Szinte mondhatnám: ő a megmutató keresztmetszete, tiszta fogalma a költőnek. A Poe-k, a Baudelairek beteg élete tényleg sajátosan eltérő egyéniség volt. De ide sorozni a földegészséges Petőfit! Lám, milyen végzetes dolog irodalomtörténetet írni, ha az embernek az irodalom, a művészet, a zseni alapfogalmairól sejtelve sincs.

A Petőfi Sándor családi költeményei című cikket így lendíti be a szerző: – Petőfi Sándor költészete szorosan összefügg az életével. – És én látom, hogy Horváth János, Négyessy László, Lenkei Henrik, Ferenczy Zoltán, a valutáris szolidaritás minden élője és halottja, sir felett és hant alatt, kinyújtott kézzel kiáltja: ez az én megállapításom! ez az én megállapításom! - Nincs-é igazam, mikor azt mondom, hogy nincs Horváth János nincs Négyessy László, nincs Pintér Jenő, nincs . . . , stb. ezek múltó avatarjai, térbeli káprázatai az egyetlen őstehetségtelenségnek, mely Plató minden más numenjét kipofozta a magyar szellem egéből és most egyedül uralkodik.

Ezek után az egyes alakok megrajzolásánál sem várhatunk semmi jót. Hogy a művek élő lelkek élő vonásai gyanánt mutatgatnak be, melyekből összeállnak irodalmunk örökigézetű arcai. Adat, adat, skatulyázás, skatulyázás. És az adatok közt, a skatulyák kereteiben a hideg, hivatalos retorikában feloldott általános frázisok és felhígított tartalmak.

Pedig mennyi meglátnivaló arc van még irodalmunkban. Ott van pld. mindjárt a hitvitázók közt a legnagyobb magyar reformátornak, Dávid Ferencnek tragikus szép arca. Milyen étellel lehetett volna visszahívni ezt a utáni alakot, kinek helye van az európai szellemi történetben s ki úgy magába tömöríti vivódó korát. Egy pár sor adat, egy-két tartalomcsücsök. De mit panaszkodjunk Dávid Ferencért, mikor látjuk azt a végtelen szegény benyomást, melyet a szerző Pázmányról tud adni. Pázmányról, aki mellé még ma is legfennebb egy-két próza író merhetünk tenni s aki mellett bizony Kossuth a maga latinos retorikájával másodrendű nyelvi jelenség. Még a hely is, melyet szerző könyvében Pázmánynak adott akkora, amilyent kisebb jelentőségű Íróknak osztogat. Lehetetlennek tartom, hogy Pintér tanár alapos személyes ismeretségben volna Pázmány műveivel. Mert akkor látná, hogy irodalmi szempontból – és itt csak az jöhet számba – nem a Kalauz a főműve, hanem a vitairásai. És itt megtáta volna mindenekelőtt Pázmány nagyszerű humorát. Meglátta volna Pázmányt, mint első humoros elbeszélőt azokban a példákban, melyeket ellenfelei fejéhez vagdos. Meglátta volna azt a rengeteg szépirodalmi értéket, mely Pázmánynál van. Ha csak két kézi könyvet elolvas valaki és sohasem lát Pázmányból egy sort sem: megadhatja róla azt a képet, melyet szerzőnk adott. Pedig Pázmány kincsei még kiaknázatlanok a magyar irodalom számára. Az ilyen könyvek fogják hozzácsalni az új nemzedék szívét?

Még szegényebb elbánásban részesül mártír kultúránk egy másik csodálatos szépségű alakja: Szenczi Molnár Albert, ki hatásában van olyan jelentős alakja líránknak, mint Balassa. Ez a szegény ember ráadásul még ketté is van tépve mint egy kapa ügyébe került béka. Felső testét láthatod a 165-ik oldalon, többi részeit, sok minden egyéb idegen dolog és író után, a 175. oldalon.

Botrányos sekélyesen van bemutatva a kurucköltészet. Ez az irodalmi értékében s hatásában egyaránt oly életbevágóan nagy kincse irodalmunknak – nagyobb mint Gyöngyösi, Kazinczy és Gyulay együttvéve. Itt már igazi szépségekkel, igazi irodalommal áll szemben a szerző: természetes, hogy elakad a hangja,

Kazinczynak is a hagyományos kézikönyves fotográfiáját kapom a hagyományos mondatokban. Kazinczyt a levelezésében és memoir szerű írásaiban kellett volna megjeleníteni. Innen tűnt volna elő sajátos arca, mely annyira hasonlít az olasz renaissance sok litterátoréjához: hiú, ravasz, ellenségét a hullájában is megrágó és megszállottan gourmand-ja a formai szépnek, a szavak édes ízének. Egyéb munkái, higgye meg Pintér tanár, nem számítanak s nagy kortársai művei mellett, akkor sem számítottak sokat.

Hanem ezek még mind csak tréfaságok. Most kap szegény Csokonai Vitéz Mihály a 326-ik oldalon egy olyan fejlődést, hogy attól koldul. Mindjárt az elején:

– Tanárai közül Sinai Miklós, Budai Ézsaiás és Háló Kovács József, az Aeneis fordítója hatottak rá.

Az olvasó azt hiszi, hogy Háló Kovács József és társainak hatása egyelőre elég és most már azt fogja látni, ami lényegileg, sajátosan Csokonai. Nem. Szerzőnk tovább hat:

– Legszívesebben a római remekírókat s Gyöngyössi István és Gyöngyössi János költeményeit olvasgatta. Eleinte rímes hexametereket irt, de később Földi János és Kazinczy Ferenc befolyása következtében abbahagyta a leoninusok készítését.

Szegény, heptikás Csokonai, több hatást te már nem fogsz megbírni. Most talán már megmutatják szomorú szép arcodat. Nem:

– Bürger, Kleist, Gessner és Blumauer különösen mély hatást tettek rá.

Nem veszed észre, nyájas olvasó, hogy Csokonai kezd olyan lenni, mint egy hadi őz-filé, ahol a petrezselyem, ecetes krumpli, vágott hagyma és még tizenkét féle körözet közt eltűnik az őz? Pedig még csak a közepén vagyunk:

Kisebb költeményeiben . . . föltűnik a magánynak és szegénységnek, az egyéni függetlenségnek és természetimádásnak az a rajongó kultusza, mely leginkább Rousseau hatására vihető vissza.

Leginkább Rousseau hatására. Tehát, nem leginkább Csokonaira és a természetre. Tehát, Rousseau nélkül nem szerette volna sem a függetlenséget, sem a természetet.

Szép lett volna, ha Rousseau János Jakab lett volna a végső, csattanó hatás. Szerzőnk érzi is, hogy egyetlen névvel már nem lehet Rousseau után fokozást elérni. A végén tehát, egész hatás-zuhanyt zuhát szegény Vitézünk nyakába:

A már emiitett idegen írókon kívül még főleg: Terentius, Rotterdami Erasmus, Boileou, Charles de la Rue, Metastasio, Tassoni, Loderano, Pope, Zachariae és Schikaneder foglalkoztatták.

A hatásoknak e monstre-piknikje után szerzőnk nem is fejlesztí tovább Csokonait. Pontot tesz és a Csokonai Vitéz Mihály írói fejlődése című cikket bevégzi. Mármost képzeljük el, hogy egy angol hallja, hogy egyik sajátos hangú legnagyobb lírikusunk, aki igazán fájának húsából fakadt és akit csak a magyar humus és magyar levegő magyaráz meg: Csokonai Vitéz Mihály. Angolunk megtanul magyarul és kezébe veszi szerzőnk könyvét. Végignézi a tartalom jegyzéket és megdobban a szíve: Csokonai Vitéz Mihály írói fejlődése. Felkiált: – Hiszen ez kellett nekem! Itt fogok most beleláthatni egy sajátosan magyar zseni élettani titkaiba. Itt látok majd felnőni előttem egy sajátos költői egyéniséget s ezen át fogom megérteni, mit jelent a magyar líra. És akkor kap Háló Kovács Józsefet, Bürgert, Blumauert, Charles de la Ruet, Schikanedert, egy vagon rég elrothadt irodalmi nimolistát, akik együttvéve sem teszik ki a Csokonai körömfeketéjét. És egyetlen egy betűt sem kap abból: mi hát az, ami sajátosan Csokonai, hogyan fejlődött irodalmilag ez a Csokonai. Látott-é a szerző valaha életében egy nagyobb francia, vagy angol irodalomtörténetet? Hát abban mutatják-é azok be Hugo, Musset, Byron vagy Keats fejlődését, ami nem az Hugo-é, nem a Musset-é, nem a Byron-é, nem a Keats-é s ami nem Hugo, Musset, Byron és Keats? Nem az ő sajátos életüket fogják teremtő elemeiben bemutatni, melyek meghatározzák művüket, amint a humus meghatározza a bor aromáját? Hiszi-é Pintér tanár, hogy abban, ami Csokonai név alatt lett irodalmunk múlhatatlan kincsévé, egy hajszálnyit is fontos Charles de la Rue, Zachariae és a többi pintérszerűség? Nem fogja kíváncsi angolunk joggal földhőzmázolni a könyvet: hát ez a magyar kultúra! Ez a sajátos magyar zseni! Ez a magyar líra! Szerző két kötetében a hazafias jelző, mely nem éppen sajátosan irodalmi megállapítás, unos-untalan előfordul. Hát hazafiasság-é így blaszfemálni egy magyar zsenit? Korlátoltság és képzelenség menthet ilyen szellemi bünt? Muszáj-é valakinek irodalomtörténetet írni, mikor az élet ezer más feladatát tisztességesebben végezhetné el?

Ezt a hatásbolhászt, melyben a magyar talentum, a magyar zseni teljesen elfelejtődik, szerzőnek egész művén át meglehet találni. Az Apostol alkalmából például Rousseaut, Suet, Byront és az öreg vállravett Táncsics Mihályt varja a Petőfi nyakába. Soha ínég mű nem volt jobban a szerzője húsa, foga, ökle és zokogása mint ez a zuhogóan szép költemény a Petőfi élő, vonagló testveiké. De hát szerzőnk könyvének címlapján ott rikolt az impreszariós tudományos jelző s az ilyen idegen nevek szétszórva a műben, mint mazsola a madártejben, igen tudományos jelleget kölcsönöznek. Lásd Horváth Jánost.

Irodalmunkban számos hibás, felületes iskolai megállapítás helyébe várunk új, komoly értékelést. De ne szerzőnktől várjuk. Kuthy Lajos nagy regénye: a Hazai rejtelmek irodalmunk egyik leghatalmasabb koncepciója. Nyelve pedig határozottan egyik fontos állomása a magyar szépprózának. Mondattömörítései, jelzői, szavainak élete sokszor oldalakon át oly sajátos erejűek, melyhez hasonlót csak legmodernebb irodalmunkban találhatunk. De jellemzése is (mint pl. a Hazai rejtelmek züllött főúrában) igen sokszor az élő életnek egy sajátos arcát adják. És ezt a rendkívül érdekes talentumot a szerző az eddigi sablon szerint odakeni Suehöz, rásajnálja azt a pár felületes mondatot, melyek az eddigi kézikönyvekben lógtak rajta és ezzel végez is vele.

Arra, hogy hivatalos, tanári, egyetemi, vagy hogy nevezzem, filológiánk és irodalomtörténetünk közalkalmazottai mennyire képtelenek meglátni egy művészi egyéniséget: talán mégis legjobb példa a Kemény esztétikai legendája. Szokás náluk – és ezt intelligenciájuk fokmérőjének tekintik – Kemény pusztá nevére eltikkadni, mély gondolatokban örvényleni, Kemény csodálatos és párját nem találó jellemzésére himnuszt zengeni, Balzacot említeni melléje és panaszkodni, hogy a nagy közönség azért nem olvassa, mert profánum vulgus és nem érti meg e mély művek mélységeit.

Ugyan, tanár urak! Dosztojevszky, Tolsztoy, Balzac művei mégis csak másképpen mélyek, mint a Kemény Zsigmondéi. És mégis: a nagyközönség, a profánum vulgus milyen mohón habzsolja őket. Azok a gondolatok, a melyek Kemény regényeiben találhatóak, már rég a művelt emberiség közkinccsei voltak a Kemény idejében is. Más az oka annak, hogy nem olvassák és ezt az okot éppen jellemzésénél lehet legjobban megpillantani. Kétségtelen, hogy ez a kiváló elme némely alakját nagy pszichológiai ismerettel és éleslátással jellemzi. De jellemzi lélektanilag analizálva, dissertálva, nem művészi eszközökkel, nem az élet millió megmutató élő mozdulatával, hanem tudományos eszközökkel, keresztmetszet-preparációkkal. Kemény ilyenkor esszéket ír regényeiben is, melyek intelligensek, hatnak az intelligenciára, de nem alkalmasak arra, hogy a művet mint élő életet átlobbantsák az olvasóba. A művészet pedig mindenekelőtt élet és mindenek után sem doktori értekezés. Aztán lehetetlen meg nem látni, hogy Kemény igen sok alakja éppen olyan divatosan romantikus, mint a Jókaié, de kevésbé művészi, másodrendű romantikával. Kemény mellé igazán nem a világteremtő Balzacot, talán inkább a Cinque-Mars Vignyijét vagy néha Stendhált lehetne rokonjelenségnek említeni. Kemény kiváló elméjét igen nagy értéke irodalmunknak. De mint művész, mint regényíró nem csak Jókainak, de messze mögötte áll Eötvösnek is. Meséje is tántorgó, sok helyen sablonosan romantikus vagy ügyefogyott

nyelve pedig megemészthetetlenül borzasztó. A közönségnek teljesen igaza van Kemény regényeivel szemben. Nincs komikusabb, mint mikor a libák verdesik szárnyaikkal a falusi port, hogy sasokká svungolódjanak. Horváth Jánosaink így emelnek bálványa egy-két joggal nem olvasott művet, hogy élesen látó, megértő és kimagasló elméknek örvendhessék önmagukat. Ez különben egy ős pszichológiai jelenség. Azonos azzal, mikor a vad törzsek embere vörös tollat szúr az orrába, hogy üstökös csillaggá tágítsa egyénisége képzetét.

VI.

Többször volt szerencsém konstatálni, hogy a két kötet címlapján, valóságos Maciste-betűkkel ott vastaglik: Tudományos rendszerezés. Nagyon megörvendtem ennek az ígéretnek, mely először itt sugárzott felém magyar irodalomtörténet homlokáról.

A jelenségek elrendezése ugyanis nem okvetlenül jelent rendszerezést és nem okvetlenül tudományos. így pl. a növényeket csoportosíthatom januárban virulókra, februárban, márciusban stb. virulókra. Vagy csoportosíthatom megehetőkre és meg nem ehetőkre. Vagy jószágokra, szagtalanokra és bűzösökre. Ezek a csoportosítások betölthetnek nálam valamely praktikus célt: de nem rendszerezések, nem tudományosak. Mert a tudományos rendszerezés feltétele, amint azt az ötödik gimnázium zsenge évében tanultuk, az, hogy egyes csoportokat törvényszerű, organikus, lényeges, belső megegyezések tegyék természetes egységgé. Hogy ez osztályozás alapelveinek és módszerének az osztályozandó tünemények természetéből kell folyniok. Így pld. a kukurbita féléket nem osztályozhatom erkölcsös és erkölcstelen, hazafias és hazafiatlan, keresztény és pogány kukurbitákra. Mert az ilyen felosztás végzetesen tudományellenes zavarosságot s a tárgy lényegének teljes nem ismerését jelenti.

Szerzőnk művében a rendszerezés alapegysége: a műfaj. Ezt általában így látjuk az irodalomtörténeteknél. És bizonyos, hogy a műfajt irodalmi rendszerezésnél mellőzni nem lehet. Igen fontos azonban, hogyan valósítjuk meg ezt a műfaji tagosítást.

Az első kötetben – és ez igen érthető – általában szigorúan betartja a műfaj-szerinti tárgyalást. Annyira, hogy egyes írókat kettőbe sőt többbe is tép s különböző helyeken találkozunk velük, aszerint, hogy hányféle műfajt míveltek. Természetes, hogy ennek az eljárásnak megvan az a hátránya, hogy nem igen segíti az író arcának egységes kialakulását és néha szinte azt a hatást teszi az olvasóra, hogy két Szenczi Molnár Albertje, három Bessenyeije és

nem tudom hány Kazinczyja volt a magyar irodalomnak. A második kötetben a nagy írók összes műfajait (bár külön cikkekben: - mint lírikus, - mint drámaíró stb.) egy helyen tárgyalja az illető neve alatt.

Ez az eljárás mondom, teljesen érthető. Régibb irodalmunk műveinek legtöbbször csak műfaj történeti értékük van, míg egy Vörösmartyról, egy Petőfiről vagy Jókairól okvetlenül egységes képet kellett adni.

De már e műfaj szerinti tárgyalás hogyanja teljesen megfelel annak a rengeteg tanárságnak, mely tintába csordult szerzőnkől. Pintér tanár, amint egy író, mondjuk Vörösmartyt, felszeletel lírikusra, elbeszélőre, drámaíróra, mond mindenikhez egy kis külön általános tósztot, megkárkuloszza: líra: jeles, elbeszélés: kétharmad dráma: csillagos hármás, és ezzel vége. Egy egészen külső és felületes tárgyalási mód ez. Említettem, hogy a műfajok nem, mesterséges, holt irodalmi rekeszek, hanem életformák, melyekbe végzetesen beleszületnek az emberek. Ennek kellő fel nem ismerése okozta, hogy a Pintér-féle irodalommal bajlódóknál a műfajok élettelen statisztikai kerettké lesznek s így felosztásuk, rendszerezésük, dacára hogy jó alapon indul meg, csak külső felszínes osztályozás, nem mutat rá a lényegbeli összefüggésekre, nem tudományos. Van pld. egy abszolút líra-ember, mondjuk, Petőfi. Természetes, hogy az egész világ s az emberélet minden ténye lírai kifejezésre jutnak benne. A természet, a történelem, a környező humánium minden jelensége eszköz és anyag arra, hogy művészetében megteljesítse a maga arcát. Mert ennek az arcnak a kiteljesedése annak a közösségnek és annak a kornak, melyhez a művész tartozik, mély életszüksége: jövőbe átvezető tiszta képlete. Már most: képtelenség volna még ma is azt hinnünk, hogy a lírai megnyilatkozás tisztán csak az úgynevezett lírai műfajokra van határolva. Hiszen a leíró költészetnél ezt már a kézikönyvek is belátták: a leíró költemény lehet abszolút líra: egy hangulat-egység kifejezése a természet dolgaival. De lehet a költői leírás teljesen tárgyi költészet is: művészileg hű visszaadása egy helynek, ahol a mű meséje történik. Az első esetben a költői leírás csak formailag leíró, lényegileg: műfajilag: lírai. A második esetben műfajilag is leíró. Az elbeszélő és drámai terminusoknak is megvan ez kettős jelentősége. Az Iliász lényegileg műfajilag elbeszélő költészet, a görög tragédiák, kivéve bizonyos mértékben Euripidész darabjait, lényegileg, műfajilag drámák: a szerzőtől különálló, idegen életakaratok küzdelme az egyetemes meghatározottság láncolatában, az első előadva az egymás után történő események elmondásával, az utóbbiak dialógusban megjelenítve. De az elbeszélő költemény, a dráma lehet csak formailag dráma

vagy elbeszélő költemény s így teljesen jogos és természetes formája a lírai megnyilatkozásnak. Az úgynevezett lírai műfajok sokkal szűkebb határnak, hogy ki tudnák fejezni az egész emberi lírát, mindenféle lírát. Az az életakarát, amelyet a szerző egyénisége jelent s mely egész lírája, néha csak az emberi történet egy nagyobb szintézisében, vagy az egymásnak ütköző akaratok egyetemes drámai képletében fejeződik ki. Eddig iskolás esztétikusaink úgy tettek, hogy a műfajilag elbeszélő vagy drámai költészetből levont törvényeket alkalmazták a csak formailag elbeszélő és drámai művekre is és ezzel a vak és tudománytalan eljárással a modern irodalom legnagyobb szépségeit bunkózták agyon. így pld. van Petőfinek két zuhogóan szép lírai verse: a Salgó és az Apostol. Mindkét vers ép oly abszolút lírai alkotás mint az Egy gondolat bánt engemet vagy a Minek nevezetek. Vagy amint abszolút líra Alföld c. verse. De amint ez utóbbiban a líra formája a leírás az előbbi két költeményben a líra formája az elbeszélés. De drága filológusaink mit tesznek? Nálunk a műfaji osztályozás nem tudományos rendszerezés, hanem külső elskatulyás, nem a lényegileg együvé tartozók egységbehozása, hanem esetleges formai megegyezések szerint való ellajstromozás. És így kapunk egy Petőfi elbeszélő költeményei című fejezetet, melyben a tanár urak, mert a Petőfi elbeszélő formában megnyilatkozó lírája természetesen nem tartja be a műfajilag elbeszélő költészet törvényeit, nagy bölcs képpel és a katedra-farú majmoknak tudákos orcátlanságával szekundát adnak Petőfi e két legnagyobb alkotásának. Ahelyett, hogy egy előadás szintézisében mutatnák be lírájának ezt az arcát is, rámutatva az okokra: miért volt ezeknél szükségszerű az elbeszélő forma. Nem veszik észre a tanár urak, hogy a modern világirodalom legszebb, legkevésbé múló elbeszélő költeményei mind csak formailag elbeszélők, de műfajilag mind líra (Byron, Musset, Puskin)?

De bárminő felszínes, külső és tudománytalan szerzőknél és társainál a műfaji csoportosítás: még mindig érthető, mert legalább a terminus irodalmi. De egészen megdöbben s a címlap tudományos reklámját karikatúrává torzítja, mikor ilyen rendszerezést látunk nála: a Hét és a Nyugat írói. Ezen a jogon igazán várhatunk Pintér tanártól még ilyen címetek: Keleti pályaudvaron elutazó írók, Tizedik kerületben lakó lírikusok, Virginiát szívó novellisták. Először is: nem látja a tanár úr: hogy az említett két folyóirat nagy általánosságában két egészen eltérő jelenség. És nem látja-e azt a tanár úr, hogy azoknak az íróknak, akik a Nyugatnál igazán jelentettek valamit s kiknek társaságát oly mohó hódolattal kereste szerzőnk, nem jelentett semmiféle irodalmi egyiséget az, hogy a Nyugatba írtak. Ady, Móricz, Kaffka, Tóth Árpád,

Kosztolányi, Babits a Nyugatba írtak, mert nem is írhattak máshová, mert keresztény és nemzeti orgánumaink elmartak minden igazi tehetséget. Megmerné azt tenni szerzőnk, még a kereszténykurzus vastag álarca alatt is, hogy valami közöst lásson Ady és pld. Szép Ernő közt, azért, mert mindketten a Nyugatba írtak?

Ilyen tudományos rendszerezés ez is: A divatos pesti írók. Tehát két terminus: a divatos és a pesti alapja a szerző tudományában irodalmi művek bizonyos egységének. Akkor ide kellett volna tennie Herceg Ferencet is, aki szintén pesti és éppen olyan divatos. Nem becsületesebb, őszintébb és tudományosabb lett volna, ha szerző egy külön fejezetben kutatja: mit jelent a nemzetiségek magyar nyelvű irodalma a magyar irodalomnak. És ha ennek a fejezetnek a keretében nevének nevezve a gyermeket, tárgyalja a zsidó nemzetiségi írókat. Így szerzőnk igazán mélyebbre szánthatott volna a divatos és pesti nem túlirodalmi kifejezéseknél. Kimutathatta volna, hogy a zsidó írók nem alkottak és nem is alkothattak maradandót. Mert a művészetet termő humust: saját fajukat, félénken dugják el alkotásaikban. Egy hazugul magyar vagy üzletiesen nemzetközi irodalmat csinálnak, anélkül, hogy azért egy hajszállal kevésbé zsidók lennének. Így irodalmuk nem egy fajnak kiteszesedő arca az örök emberi szépben, hanem egyes emberek többé-kevésbé jövedelmező ipara.

Hogy szerzőnk tudományosan mily kevésbé művelt elme és hogy esztétikailag milyen tájékozatlan, mutatja: hogy méltatásai, ítéletei az egyes írókról és művekről legtöbb esetben nem irodalmiak. Derék jó Gárdonyink nála: fenköltszellemű, emberszerető. Irodalmi, tudományos ítélet ez? Az én házmesterem is az. Reviczkyről ír kilenc sor semmitmondó tósztot, melyet így végez: A hazafias hang hiányzik lírájából. Hát ez mi? Tudományos megállapítás? Tudományos méltatása volna a belvederi Apollónak, ha rövid tósztot után így végezném: – Termetén a gatyaiipar termékei nincsenek képviselve? Még ezer más hang is hiányzik Reviczky lírájából. Mióta tudományos egy jelenség tárgyalásánál azt felsorni, ami nem ő, ami hiányzik belőle? Általában, az árok hazafiasság, amit szerzőnk művében összezajong nemcsak tudománytalan, de káros is. Káros, mert a külföldit károsan befolyásolja Ha a Bolyai alakjában propagandát akarok csinálni a magyar észnek, nem azt zengem el ezerszer, hogy milyen hazafi volt, hanem: hogy mit alkotott. Tessék úgy bemutatni a magyar szépségeket, hogy rátáguljon az idegen szeme, hogy legszebb megvalósulásaiban lélegzelje be fajunkat. Higyje meg a tanár úr, ez többet ért volna annál, hogy könyvében vagy ötezerszer fordul elő a hazafias szó.

VII.

Ha szerző a hét korszak letárgyalásával, 1882-vel befejezi munkáját: összes kifogásaink érvényesek művére. De azért elmondhatnák: íme egy magyar irodalomtörténet, mely elméleti meg-alapozásában, esztétikai felépítésében, lélektani jellemzésében éppen olyan tudománytalan, zagyva, üres frázisokkal dolgozó mint eddigi kézikönyves kísérleteink. De az adatok bőségével s kitűnő bibliográfiájával mégis nagy segítségére van a kutatónak és így a mű nem hiábavaló munka.

Nagy kár volt ezt a nyolcadik kort (szerinte: 1882-1820.) szerzőnek odacsunyítani műve végére. Ha tudatos az a szerzőnél, amit ebben a részben elkövet: műve immorális. Ha nem tudatos: műve amorális. Mindenképen: undorító.

Nem sok szót fogok rá vesztegetni. Szerző befekszik a kereszténykurzusba, mint bivaly a pocsolyába s onnan fecskendezi az uccasarki jelszavakat, a népszerű ordításokat s a lelki vakok agyarkodásait írókra és művekre. Nincs az a részeg csatornatisztító, ki nem írna intelligensebbül és nemesebben Adyról, mint ő, Ady hajdani pillantásra-lesője. A magyar szellem egyik legsajátosabb művészi megnyilatkozását, Móricz Zsigmondot a „nyugatosok” közt intézi el gonosz korlátoltsággal és egy pár sorban. Irodalmi ítéletek helyett politikai felröffenések, morális gargarizmak vagy hazafias tósztok. A jelenkorból bevesz mindenkit, aki csak tollat fogott valaha kezébe. Legalább telefonszámaikat és lakásukat is jelezte volna. Így legalább legtöbb esetben tudná az ízléses ember, hogy merre nem tanácsos járnia. Azt a benyomást teszi az egész rész, hogy az egy ötödik fizetési osztályú embernek ízléstelen felajánlkozása a negyedik fizetési osztály felé. A műveken természetesen megérzik a kor, melyben születnek. Engedje meg a szerző öszinteségemnek ezt a megállapítást: az ő műve bűdös a korától.

VIII.

E dolgozat elején szoltam az irodalomtörténet különböző fajtáiról és kérdeztem: melyiket valósította meg a szerző?

Akarni mindeniket akarta egyszerre. De megvalósítani csak egyet lett volna képes: a magyar irodalom jól rendezett adattárát. Kár, hogy ezt a munkát olyan ambíciókkal zavarta meg melyeknek megfelelni képtelen.

Teljesen képtelen. Mert szerzőtől, nem tekintve most nagy elméleti műveletlenségét, két képességet teljesen megtagadott a természet: 1. a gondolattermést és a gondolat szintézisek alkotását. 2. A szép meglátását. Szerző vak, süket, érzéketlen tapintású, eldugult szimatú, vak-ízlelésű minden iránt, ami szép és ami művészet. Kimondva brutálisan: a szerző Horváth János vagy majdnem Horváth János.

Ha egy suszter valamelyik kiállításra cipőt csinál: művét szakértők bírálják meg. Az asztalos munkájáról nem a borbélyok mondanak kritikát, a kőműves munkáját nem pincérek értékelik, A magyar írónak jutott az a fájdalmas végzet, hogy egy olyan hivatalos céh alakult ki alkotásainak magyarázására és bírálatára, mely tagjainak a természet aligha szándékozott nagyobb intellektuális szerepet adni, mint azt, hogy az aktákra felteendő bélyegek hátsó részét megnyalazzák.

Hogy mernek a Horváth Jánosok, Pintér Jenők művészi alkotáshoz nyúlni? Hogy mernek az alkotás pszichológiájáról, a szülés szent misztériumáról beszélni ők, a szellemtelen hús-szorgalom meddői? Hogy merik az írói alkotásokat analizálni, hogy mernek esztétikai ítéletet mondani azok, akiknek felfogó érzékéhez képest egy tapír tyúkszeme éjjeli felvételre alkalmas érzékeny lemez? Hogy mernek a gondolat életéről disszertálni azok, akiktől a gondolat-termés minden lehetősége megtagadott?

Hogy mernek, hogy mernek? Ők az ügyesek, ők az okosak. Ők a törhetetlen malter a tehetségtelenek ádáz szabadkőműves-ségében.

Oh nem szépség, nem művészet, nem művész: nem Dante és nem Vergiliusz kell a magyar infernoban! Itt minden politika s a napi politika analfabéta Rokamboljainak nem az örökkévaló álmok álmodóira van szükségük. Hanem kezes szellemi cupringerekre, kik összehoznak politikájukhoz egy olyan irodalmat s olyan írói társadalmat, mely szankciónál minden hazugságot és minden zsákmányt. És szilaj csahosokra van szükség, akik az egyetemes falkavadászatban hajrát kiáltanak minden magyar zsenire, minden magyar alkotóra. A spártaiak az életre nem való gyermeket dobták a halálnak. Némely vad törzs az élni nem tudó aggyastyánokat üti agyon. A pazar magyar faj lebunkózza minden tagját, amelyikben valamit ér.

Az irodalom betegségei.

Vannak-é az irodalomnak betegségei? Kell-e féltünk tőle az irodalom fejlődését? Ha az irodalmat a maga egészében vesszük, mint történelmi folyamatot az örökkévalóság jegyében: talán nemmel felelhetünk. Ez az irodalom zsenik és nagy tehetségek sorozata, örökkévaló képletei a múltó emberi törtézésnek. Amíg zseni és nagy tehetség van, lesz irodalom. Ha ezek megszűnnek, megszűnik az irodalom is.

De közelebbről, az irodalom mindennapi folyamatát nézve: kétségtelenül vannak beteges jelenségek, melyek különböző hatásban nyilvánulhatnak. Megakadályozhatják a zsenit, a talentumot abban, hogy egész erejét kitermelhesse. És különösen: igen sokáig hátráltatják azt, hogy a zseni és a talentum művei átjussanak a nagy közönségbe. A közönség egy részét egészen elundoríthatják az irodalomtól. Megronthatják a fiatal nemzedék ízlését, eltompíthatják egészséges életösztonét stb. stb. stb. Az irodalomnak végtelen sokféle betegsége lehet. Én itt csak a legegyetemesebben hatókat vizsgálom, melyeknek talán a többi mind csak következménye.

A modern irodalmi betegségek legegyetemesebb okát az írók túlnyomó részének sajátságos egyoldalúságában látom. Régebben az író volt csavargó litteratus, színész, főúr, katona, nagyúri famulus, falusi jegyző stb. De mindenképpen: benne volt az élet ezer patakából összejövő áramában. Mindennap arcok százai mentek át életén, napi bajaik, kiszabott tragédiájuk, mindennapi lelkük ezer és ezer jegyével, Lelke gyökér szálai ott voltak a tettes élet gazdag humusában: a szatócs üzletben és a szántófüldön, a kisvárosi vendéglőben és az erdőben, hivatalban és fillérestélyeken. Ezer és ezer gyökérszálon, a mindennapilag folyó élet ösztonös és kikerülhetetlen befogadásában, szívhatta életébe az emberen át történő világot. Irodalma, mielőtt irodalommá lett volna, saját életének élő, véres, millió ideggel rángó húsa volt, szemének szomorúságai, fiatalságának friss lehelete, szívének szorongásai, megdöbbenései. És mert a szép nem más, mint örökkévalóvá tenni az emberi sírás és nevetés mindennapi múltó habocskáit: ebből az életből

gazdag fakadással csordulhatott a szép, mert mindennap száz és száz emberen át ömlött beléje a rikkató és csiklandó világ.

Újabban az író általában az ifjúság kezdő napjaiban íróhajlamot érző fiatal ember a nagyvárosokban, túlnyomólag a fővárosban él. Ha a középiskolát végzi, rendszeren egyetemre, vagy valamely szerkesztőségbe kerül. Könyvekben él és önmagával hasonló ízlésű, hasonló belső életű, könyvekben élő emberekkel érintkezik. Még az uccákat, a főváros hemzsegését is könyvekbe néző szemekkel ténfergi át. Ha a Teleki-téren át kell mennie. Samain szonetteket lát. Ha a Dunaparton a kofák zaja közt sétál, Verlaine muzsikálja tele füleit. Egyetemen, könyvtáron, szerkesztőségén kívül csak a kávéházban világ a világ számára. Itt hasonló egyoldalú emberekkel beszélget könyvekről, fordításokról, irodalomról,

A természet éppen olyan ismeretlen előtte, mint a mindennapi élet műhelyei. Elválva az élet minden rögétől és mindennapjától, gyökere csak a könyvekben van. Innen szív emberarcokat, valóságot, természetet. Csak az irodalom érdekli: emberek, szavak, az élet minden jelensége csak irodalmi viszonylatban érzékelhető számára. Szerelemre is csak azért szánja rá magát, hogy „irodalmi átélései” legyenek. Természetesen: nem szerelme fogja megszabni ezeket az átéléseket, hanem jótanulói buzgósággal olvasmányai átéléseit fogja felleckézni szerelmében. Ráadásul: legtöbbször magához hasonló könyvekben és csak irodalomnak élő nővel társul. Vagy úgynevezett irodalmi hiszterikával, kik íróból táplálkoznak: a teremtett világ legundorítóbb, legkevésbé: érdekes bestiájával.

Milyen irodalmat fog teremteni ez a falu nélküli, erdő nélküli, mindennap nélküli élet, melynek mélyeiben nem gyűl fel az élet rengeteg, gazdag avarja? Akinek a szerelem nem a tavasz végtelen horizontja s nem a mindennapokon át építő család. Kinek életébe csupán az a pár emberarc merül be, kikkel a kávéházban egybedörzsölődik s ezeket is csak abban a viszonylatban látja, gyűlöli vagy szereti, hogy mennyire értékelik vagy nem értékelik irodalmilag az ő személyét.

Szegény életen csak szegény irodalom teremhet. Az íróembernek ez a csak íróvá szűkülése, az élet irodalmi kizengésének ez a irodalom-szakká különödése mindenütt az irodalom megszegényedését jelentette. Így szegényedett a regény bizonyos pszichológiai témák folytonos megismétlésére. Az asszony, aki csal, a művész, akit nem ért meg a nő stb. stb. Maga az úgynevezett pszichológiai regény ennek a kiszáradási folyamatnak a terméke. Az élet nem pszichológia. A Thackeray, Balzac, Dosztojevszky regényeiben a mindennapok eposza áramlik az élet ezer arcával, túlzásaival, valószínűtlenségével. Ezeknél is van ám pszichológia,

de az mindig élő húsnak, idegnek, szívnek a mozdulata. Bourgetnál és a modern pszichológiai regényeknél először van meg a pszichológiai váz, mint egy megoldandó matematikai feladat, aztán próbálnak rá embert és emberben folytatódó mesét ragasztani. És ez természetes. A Thackerayk, Balzacok, Dosztojevskyek azért írtak, mert éltek. Ezek azért élnek, hogy írjanak. Azoknak saját életlázuk víziói, mindennapjaik megszállottsága volt az, amit kifejeztek a műveikben. Ezek egy általános témát, egy feladott, vagy öntákoltt lelki képletet oldottak meg intellektusukkal s ehhez a teljesen tudatos, logikai művelethez próbáltak esztétikai hatókat keverni. Sokszor hangsúlyoztam, hogy ezek a pszichológiai regények mennyire azonosak a Conan Doyle-féle detektívregényekkel. Először kész van a bűntény kinyomozásának képlete s azután csinálunk hozzá bűnt, bűnöst és rendőröket. Nem az élet csinálja a maga pszichológiáját, hanem egy apriori megoldott pszichológiai képi théz csinálunk embert és életet. Mintha az élet következetes pszichológiai folyamatok árja volna!

A téma, a megcsinálás, megoldás s más divatos kritikai terminusok élő jelei annak, hogyan szegényedett élő életből mesterséggé az irodalom. És ennek a folyamatnak kikerülhetlen, logikus következménye volt a l'art pour l'art. Ha nem a rajtam át kifejeződő életet vetítem irodalommá, hanem témákat dolgozok ki, természetesen mindinkább az lett a fontosabb, hogy hogyan és nem hogy mit adok. Szóval: a belső és külső technikai kérdések, a verstani és stílus problémák lettek a művészi megvalósítás legfőbb feladatai. Sőt: hogy ezt a munkát minél nyugodtabban végezhesse az író, elzárta magától az élet nyershangjait s rímszótárával s más irodalmi segédeszközeivel bezárkózva igyekezett megvalósítani a tiszta szépet. Ez a tiszta szép az ő nyelvükből való, mert úgy beszéltek a szépről, mintha az valami külön gyártható kivonat volna, mint az ecet esszencia s nem az embereken átáradó életniagara millió megvillanása. És beszéltek az irodalomban finom ötvös művészetről, mesteri cizellálásról, merész ívelésekről s mindarról a sok verejtékes strapáról, melyekben a könyvek szegény eunukjai elhitették magukkal, hogy nemzenek.

Nincs nyomorultabban kicsiny dolog, mint egy finom ötvösözött szonett, egy gazdag rím, egy nagy pszichológiai készséggel megoldott regény, egy nagy színpadi tudással felépített dráma. És mégis sajátságos, hogy az a kor, mely már nagy lökésekben érezte a közeledő világrengetést, általában ilyen mindenkitől megjátszható játékban kereste a szépet.

Mindenkitől megjátszható játékban: ebben a kifejezésben benne van egy mind fokozottabb erővel fellépő irodalmi betegség, mely talán a legtöbb veszélyt jelenti a művészetekre. Ez az irány

egyesíti a szabad verseny demokrácia legrombolóbb sajátságait a kommunisztikus világrend lényegszerinti hibájával. Ez az irány az esztétikai termés feltételeit csak a tudatban és az akaratban látja, a születéssel kapott tőkét, a tehetség, a zseni, az individuum misztikus értékeit tagadja. Az irodalom, a művészet egy tudatos, logikusan kiépített program megvalósítása, mint a közlekedési politika vagy a vámrendszer. Egy ilyen programnak a megvalósítására aztán az egyakarató egyének „iskolát”, trösztöt, kartelt vagy tudja az Isten micsodát alakítanak, melynek neve rendesen – izmusba végződik. Ezek aztán írnak hűségesen a program utasításai szerint. Dicsérnek és harapnak, ahogy a tröszt érdeke kívánja.

Így keletkeztek a különböző – izmus zászlója alatt dühöngő csoportok, amilyent a magyar életbe először egy különben sok szempontból érdekes asztaloslegény hozott be. Ezeknek az irodalmi komitácisoknak receptje körülbelül a következő. Éhezel, nincs pénz, egy zsemle tíz korona, nincs képzettséged, nincs műveltséged, képtelen vagy termő munkára, egy kiló szalonna ezer korona, egy pikkoló-fekete negyven korona. Elhatározod, hogy megváltod a világ irodalmát. Körülnézel hasonlók után. Magadköré gyűjtesz nyolctíz, esetleg több 16-20 éves ifjút, akik éppen úgy a fennebb elsorolt állapotban vannak, mint te. Idegbetegek, mosdatlanok, hisztérikusok, epileptikus hajlamúak, degeneráltak, terheltek, analfabéták előnyben részesülnek. Együtt vagytok. Akkor a napnak mindig ugyanazon órájában eljártok egy népesebb kávéház asztalához. Ott mindig ugyanahhoz az asztalhoz ültök, hogy a közvéleményben elterjedjen, hogy új irodalmi iskola vagytok. A hosszú haj, fekete orosz ing, a mosdatlanság és esetleg a kabátnélküliség, bár ezek ős ripacs-vacakok, mégis ajánlhatók. Akkor kértek a főpincértől egy pár számoló-cettlit s ezeknek a hátlapjára írtok egy manifesztumot. Ebben kijelentitek, hogy az eddigi irodalom, az Abel stílusgyakorlataitól az Ady verseiig aberráció, betegség, hülyeség, gazság és más efféle. Hogy ezt tovább nem tűrhetitek. Hogy ti igazi irodalmat fogtok adni. Eddig a konvenciók rabságába nyögő író úgy írt, hogy a feje volt fenn, a lábai lenn. Ez gaz kapitalizmus. Ti felszabadítjátok a proletár lábakat a feudális fejjel szemben. A jövő írója úgy ír, hogy feje lesz alul s lábai fognak a levegőbe igényesedni. Stb. stb. stb. írhattok mindent, ami éppen jól esik. Az a fő, hogy minél örültebb dolgokat, minél furcsább szavakat írtok. Hogy majd kinyomatva, az uccasarkokon belebőgjön a tovamenő szemébe: – Végy meg, te marha, ilyen bolondot még nem láttál, csak öt korona vagyok.

Aztán alapítottok egy lapot. Ebben az előfizetési felhívás, egyszerű burzsuj nyelven legyen, de regény, esztétikai cikk, vers, dráma vitustánc stílusban írássék. Aztán reggel, délben, délután, este dicséritek egymást. Éjjel is dicséritek egymást.

Ezeket az iskolákat sokan nevetéssel, vagy kedélyes vállvonogatással szokták elintézni. Nincs igazuk. A beteg jelenségek sohasem veszélytelenek. Veszélyesek először is a modern cerebrális, intellektuális, kultúr-burzsujs ostobasága és gyávasága miatt. Amiért az utolsó másfélszáz év hódító új szépségeit először csak a legintelligensebb, a legfinomabb szimatúak látták meg, a többiek makacsul tagadták: most tótágast áll minden új előtt s bármily örült, hülye vagy ízléstelen legyen az új jelenség, nem mer kárhoztató kritikát mondani, nehogy korlátolt, középkori stb. legyen. Ez a szellemi gyávaság még feltűnőbb és bűnösebb a napi kritika és irodalom igavonóiban, a kritikásokban és írókban. Mert ezek a csoportok igen lármások és mert az idősebb írók napi értékelésében a fiatalok lármája jelentékeny elem, íróink és kritikaink nem mernek bátor boncolókéssel menni az új fekélyeknek. A mesekirály egyik arca sírni, másik nevetni szokott. Idősebb kritikaink és íróink egyik arcukat a fiatal sarlatánok felé fordítják. Ezen adják a néma megértőt, a jövő jóindulatú szemlélőjét, a széleshorizontú, mindent felfogó világlátását. (De aztán ti is dicsérjétek, egye meg a fene a bőrötöket.) Másik arcuk éktelen elképpéddéssel mered a burzsoázia felé és némán döbben: – Na, ha ezeket sem zárják az örültek házába!

Így érthető meg az a sajátságos tünet, melyet, azt hiszem, minden jóhiszemű kortársam látott a háború utolsó éve s a két forradalom alatt. Mindenki látta az irodalomban ezeknek a szélhámos vagy örült hadonázóknak teljes értéktelenségét, mindenki ízlését bántották arcátlan grimaszaik, mindenki tudta, hogy itt teljesen műveletlen kiskorú bűnözésről van szó. És mégis: félték iölkük, mégis: határozóit tényezők lettek a pesti irodalmi életben, mégis: még tényleges értékű írók is kacérkodtak velük. Csodálható-e hát, ha egy ilyen korban, hol annyi ellenséges benyomás támadja az idegeket, ideig-óráig még a kezdő tehetséget is megteveszthetik. És ha beteggé tehetik egy egész fiatal nemzedék ízlését?

Az irodalmi szindikálizmusnak és az akaratnak, mint az irodalmi termés egyetlen forrásának romboló hatását más téren is láthatjuk. Itt csak két legjellemzőbb esetére hívom fel a figyelmet.

Az egyik a hazafias alkalmi költők csoportja, amiben hazánk – a szegény csonka is – többet termel a világ bármely országánál. Azok a költők, akik a háború előtt a március tizenötödiki, április tizenegyedik, október hatodik ódákat írták. Akik írták a huszonöt, ötven, száz és több éves jubileumi a szoborleleplezést, híres emberek születés vagy halálnapi verseit stb. stb. Akik háború alatt úgynevezett háborús verseket írtak, melyekben vagy egy baka kap levelet – igen érzékenyt – vagy az anyja, melyekben több ágyú dörög, mint amennyit a hadakozó

felek elsütöttek valaha, melyekben a költő ódája ezüst tálán nemes bőséggel tartja a magyar hősokeket az éhes halál elé. Akik a forradalom alatt írtak forradalmi ditirámusokat. Akik a kereszténykurzusban valóságos nyitva felejtett csapjai voltak az irredenta költészetnek. Amint látta az ember, hogy a vérnek, a gyalázatnak, a fájdalomnak óceánját hogy lubickolják rím-kankánná, feldöbbsent a lelkében a kérdés: voltaképen nem kis kannibálok ezek kik a harc után víg sírással felfalatozzák elesett apáik hulláját? Ennek a műfajnak a gyártóit általánosságban két nagy csoportba oszthatom. Az első a veszélyesebbek, a gonoszabbak, a rosszhiszeműek csapata. Szépen fésült, sima hajú, jó házból való fiatal emberek ezek, kik bölcsen tudják: jó, ha a pályát törő ifjúnak a neve köz-szájon vagy legalább is nyomdász kezekben forog. Hát forogtják hazafias fájdalomban, hivatalos lelkesedésben, pontos kalendárium és tanrendszerint. Verseik minden rezdületükben gondosan vannak összeállítva annak a négymillió hazafias versnek a motívumaiból, mely eddig ebben az országban megíratott. Ezeket a fiatal költőket lehet ott látni a pártklubokban a napi nagyságok körül mint csodálkozó háttérrel, ezek vezetnek udvariassági tankjeikkel mindennapi döntő ostromot a szerkesztőségek ellenezek vezetik az ifjúsági egyesületeket üdvözlő deputációban a miniszter úrhoz, az államtitkár úrhoz, a képviselő úrhoz: minden jövőt nyitható úrhoz. Ezek szavalnak pompás frakban és hazafias bánatban minden olyan ünnepségen, ahol a kormányzó s a szegény ünnep-mártír József főherceg ott van. Ezekről kérdezi a mama a mellette ülő miniszteri tanácsostól: „Ugye, milyen szépen szaval a fiam?” Szegény, olyan zseniális fiú s mennyibe fog kerülni neki, hogy csak egy miniszteri titkárságig felküzdje magát!!

A másik alcsoport megszállottjai több mosolygást és több szánakozást keltenek. Szelíd tanárok ezek, vagy ideális papok, vagy szép lelkű tanítók, nemes érzésű pénzügyi vagy statisztikai hivatalnokok stb. Ezekben az ős önképzőkör megmaradt, mint egy örökölt terheltség. Az élet minden alkalmi érintésére ez bugyog ki belőlük végtelen ódáiban, nehéz elegiáiban vagy dalokban. Rendesen lelkes, szavalló természetű emberek s verseiket először a hangszalagjaikban írják meg. Itt érzik különben az egész életet s hazafiságuk, honfibanatuk, erkölcsi megbotránkozásuk, minden lelki hűhójuk a hangszalagukon folyik le s onnan hullámszik versekbe. Ezért versük mindig igen lendületes s a nemes hevet nem nélkülözi. Számuk légió s ha ezt a speciális költői erőt gazdasági vagy harcászati energiává lehetne változtatni, holnap az integrális Magyarország diktálna a világnak. Sajtó műzsájukhoz nem mindig és sohasem elégszer kapnak. Ezért legfőbb boldogságuk ha kapnak fület, melybe átzengetik, költésze-

tüket. A világ legboldogabb és legszerencsétlenebb emberei egy időben.

És a két alcsoport együttvéve: a rossz és a jóhiszeműek, együtt mégis egyenlően kártékony kis állatok. Kártékonyak, mert emberi időt és energiát vesznek el a kanális tisztítástól, a favágástól, a bacillus irtástól s az élet millió más komoly feladatától, melyeknek jobban megfelelhetnének. És százszor kártékonyak a magyar irodalomra, a magyar művészetre: mert ösztönös, önmagukat védő gyűlölettel ádázkodnak minden igazi tehetség, új szépség, valóságot reveláló művészet ellen. Egyetem, Akadémia, irodalmi társaságok az ők szolidaritása. Miattuk fogelfráj a magyar talentum. Kiszámíthatatlan milyen szellemi károkat okoznak a magyarságnak. Az a tehetségtelen ember, akinek művészi ambíciói vannak, sohasem lehet jó és becsületes.

A másik rokon-csoport az úgynevezett fehérirodalom. Közszemérmet védő jogrendben alig lehet betűkkel megmutatni, hogy mit értünk e disznóság alatt. Ez a vénség szitáján kegyesekké szűrődött vén lotyók, a perverz coelibatust élők, a nemi életüket képzeleti bújósdikban kiélők piszkos irodalma. Művészi programjuk alapelve a hazugság, az élet meglopása. Minden tehetségtelen apró stréber, a valóságos erős szép élet kiköpöttjei, a szellemi eunukok ide tolonganak irodalmi csinálni ennek a morális canailenak. Szellemi gitonok ezek az írócskák, esztétikai örömfűk, kik azzal csiklandanak élvezetet az élettágadás gályarabjaiba, hogy minden sorban hozzá dörzsölik: ni, most ezt hallgatom el, ni, most hősöm ettől tartóztatja vissza magát, képzeld csak el. – A negatív élvezés legpervezebb módja ez. Csodálatos, hogy még igen intelligens, tiszteletreméltó egyházi férfiak is mennyire felülnek ezeknek a morális schiebereknek. Ha például egy zsidó író ír egy elég érzéki regényt, melyben egy keresztény pap minden tizedik oldalon odadobja magát a test szenvedélyének: az összes egyházi lapok, az összes papok követelik a büntető máglyát és bizonyára nem én fogok csodálkozni ezen. Ha aztán erre az a zsidónő gondol egyet, leönteti magát a keresztvízzel s most már ír egy nagyon érzéki regényt melynek minden oldalán és minden sorában egy pap türtözteti magát: akkor ugyanazok a lapok és ugyanazok a tisztelendő urak hozsannát kiáltanak a fehér írónőnek. Ezek szerint az volna a keresztényileg tiszta hajadon, aki minden férfi láttára felszisszen magában: jaj, ennek nem adom oda magam, bizonyisten nem adom oda magam! Ugye, hogy nem? Ugye, hogy ez beteg, perverz nő, ki érző ágyékán át appercipiálja a világot, ugye, hogy az ilyen negatív szajha? Lehet-e keresztényi és fehér az a regény, mely ezt a beteg idegállapotot testesíti meg? Ha nem akarnám elkerülni a személyes vonatkozásokat, az utóbbi

évek irodalmi életéből jelenségeket tudnék felmutatni, melyek hihetetlen arányokban illusztrálják ezt az eltévelyedést.

De nemcsak erkölcsi megtévelyedés: szigorúan keresztény egyházi szempontból is istentagadás ez a fehér irodalom. Azok írják ezt az irodalmat, kiknek születésekor Isten odairta a meddő agyba a változtathatatlan parancsot: neked nem szabad írnod! Gyalázatos lázadás ez a fehérirdalom a gondviselés utjai ellen: a tököplántát az aloé drága cserepébe erőszakoljuk, azzal a gögös emberi azértséssel, hogy ott aloé nőjön belőle. A magyar szellemi életre a legpusztítóbb destrukciót jelentik ezek a fehér írók: ők a legelvetemültebb rágalmazói minden igazi művészetnek és művésznek. A vallás, az erkölcs, a hazafiság jelszavaival, melyeknek pusztja létezésük is kiáltó tagadása, tévesztik meg az anélkül is könnyen megtéveszthető s tán megtévedni akaró szerencsétlen magyar középosztályt.

Kétségtelenül az irodalmi életben igen sok egészségtelen jelenségnek az oka az is, hogy az irodalom, amellett, hogy művészet: igen gazdag üzlet-ág is. Napjaink irodalmi termése nemcsak az író milyenségében van feltételezve, hanem az üzletben is: a kiadó-vállalatokban. A nagy kiadóvállalatok reklám- és sajtóeszközeikkel igen értéktelen és kártékony írókkal tömhetik meg a közönség lelkét s elvonhatják figyelmét, pénzét és szeretetét az irodalom igazi értékeitől. Ez ellen állami hatalom sohasem fog segíthetni. Segítséget itt talán csak a műértőbb közönség és az írók szervezkedése hozhatna. De az írók egyfelől ezten okból képtelenek az ilyen szervezkedésre, másfelől annyira a kapitalista vállalatok marékában vannak, hogy nem is igen tudnának mozgolódni.

A legsúlyosabb betegsége az irodalmi életnek talán mégis a napisajtó, mert ebben benne van a többi betegség is mind. A napisajtó munkásai túlnyomó részben az élet félregurultjai, félbenmaradt ekzisztenciák, akiknek műveltsége igen hasonlít a Rozsnyai-féle hét nap alatt megtanító nyelvtanokhoz. Ezeknek a romlott idegü, mozaik lelkü embereknek majd mindig ott van lelkük mélyén a többé-kevésbé sunyi vágy: irodalmat csinálni, újságíróból íróvá nőni. Ezért, ha szabadon írhatnak kritikát: írják azt saját képtelenségük beteg irigységén át. Vagy írják a viszondicsérés reménye vagy a már megkapott lesújtó kritika bosszúja szerint. De igen sokszor írják úgy, ahogy a kiadóvállalat megfizeti vagy ahogy az újságkiadó cég üzleti érdeke megkívánja. Ez az üzletiesség és napisajtó ölte meg azt a kritikát, mely az irodalmi élet állandó higiéniája, öntudata volt. És mert a magyar középosztály legfőbb szellemi kosztja, irányító katekizmusa a napilap, a közönség kritikája attól függ: hogy az illető Budapesti Hírlap-ember, Világ-ember, Népszava-ember, Új Nemzedék-ember: szóval, melyik lapnak a fel-

húzott gépe. Képzelné lehet, hogy milyen irodalmi fogalmai és Ítéletei lehetnek ennek a középosztálynak.

Talán sokan vádolni fognak azzal, hogy túlsötéten látom a magyar szellemi életet. Bár így volna. De aki látja, hogy kallódnak szét az idegen stréberek, az éhes tehetségtelenek, az üzleti rokambolok nagy antantja kezén a magyar szellem értékei és élet erői, nem verheti félre elég erővel a harangot. Vagy sokan mondhatják ezt: – Igaz, hogy ezek a beteg jelenségek megvannak. De a tehetség és a zseni éppen azért tehetség és zseni, hogy rajtuk ez nem változtat. Ideig-óráig el lehet őket nyomni, de a végén csak ők győzedelmeskednek. Nem igaz! Ez a legveszélyesebb hazugság, amely köztudattá lett. A legtudományellenesebb teleologikus babona kell ahoz, hogy azt higyjük, hogy ebben a világban, ahol minden percben állatok, növények, emberek milliói pusztulnak el az életharcban, a tehetséget és zsenit külön házi csoda őrzi meg a veszélyektől. Viszont a Darwinizmus legképtelenebb eltorzítása volna azt állítani, hogy az emberharcban is az erősebb, nemesebb kiválóbb marad fenn. Másfélszázad demokráciája harsogó példája egy éppen ellenkező kiválasztódásnak. A zsenik s az igazi nagy talentumok csak ránkó áldozatok, időtlen száműzöttek voltak ebben a gyilkos harcban. És nem érv az: hogy lám, azért Rousseau, Musset, Petőfi, Arany stb. győzelmesen fennmaradt. De hány Rousseau, hány Petőfi pusztult el csirájában. És ez a pusztulás sehol sem könyörtelenebb és örültebb méretű mint nálunk. Ha járod a magyar falut, ha látod ezt a nehéz kalászu népet: mennyi intelligenciát, mennyi élesen látó agyvelőt, mennyi teremtő erőt találsz e magára hagyott nép mélyén. Mennyi csodálatos ígérte a felfényesedő szemű, nagyszerű fejalkotású gyermekekben. Mennyivel súlyosabb és tömörebb eszű nép ez a franciánál, a németnél, az olaszt kivéve, Európa bármely népénél. Milyen kultúrát építhetne ezzel a néppel egy véreből fakadó egységes középosztály! Van elég zokogás, mely megmondja ennek a fajnak a tragédiáját!

És ha most valaki azt mondaná: – Megmutattad az irodalmi élet beteg jelenségeit, most mutasd meg az irodalom egészséges fejlődésének útait! – Ezt felelném: a jövő irodalom útjait nem lehet megmutatni, a mint nem lehet megmutatni az élet továbbfejlődésének az útjait. Csak korlátolt agyvelők hihetetik, hogy recepttel, programmal, manifesztumokkal lehet irányítani az élet irracionális terméseit. Zseni és tehetség: ez a jövő irodalom útja, egészséges fejlődése. Ismerjétek fel az igazi tehetséget, a zsenit, alkossatok szívetekből királyságot nekik, terjesszétek műveiket, szívjátok be szépségeiket, küzdjétek ellenségeik ellen: ez a nagyközönség feladata az irodalmi életben. A művészet több mint a hit, több mint a morál, több mint a tudomány, több mint bár-

mely megnyilatkozása az emberi léleknek. Mert a művészet mindez együttvéve és ezenkívül még valami: ez az örök tűzhely, melynél a mindenhitű, minden morálú, minden vérű ember látszatkülönbségén át rátapintok saját énem öt stigmájára. És látom, hogy csak egyetlen egy szenvedés van és az az én szenvedésem és én fájok a világ minden síró arcában. Ez az ősz egysége a változat világának. A művészet fejlődése az emberi szájalom mind szélesebb-szélesebb ölelését jelenti.

Faj és világirodalom.

Az úgynevezett, szabadgondolkodás, a tizennyolcadik század végén történelemben nőtt felvilágosodott és radikális irányok a tudomány, még harciasabban: a természettudományos világnézet nevében harcoltak a vallásos felfogások s különösen a katolikus egyház ellen. Ha ez alatt a természettudományos kifejezés alatt csak azt értették volna, hogy az ember eszének berendezése, lényege szerint a világ összes jelenségeit az ok és okozatok egyetlen, egységes szintézisének látja, s hogy ebben a láncolatban benne van az ember is a magából kitermelt egész történelemmel: senki sem tehetett volna kifogást a jelszó jóhiszeműsége, komolysága és tudományos értéke ellen.

De mindjárt a mozgalom elején ez a természettudományos világnézet sajtósági lírai használathoz jutott. Én pld. még nem hallottam, hogy természettudós valaha dühöngött volna a diófa ellen azért, hogy diót és nem mikroszkópokat terem, pedig ezek tudományosabb értékűek. Hogy ezért a diófát hülyének, elmaradottnak, középkori sötétnek, vagy pláne klerikálisnak nevezte volna. Nem, mert éppen természettudományos világnézete tanította: hogy az az egész egységes univerzum meghatározottsága, hogy a diófa diót termeljen. És hogy a tudományos feladat nem is abban a meddő törekvésben van, hogy a diót dühvel leverjük és mikroszkópokat aggassunk helyükbe, melyeknek semmi organikus közük nincs a fához. Hanem: hogy behatoljunk a diófa biológiai titkaiba: milyen talaj, milyen éghajlat, milyen hatással van rá, milyen külső befolyás, milyen faji változásokat okozhat. Eddig a tisztán tudományos feladat. De ha törödni is akartunk a diófával, ha applikálni is akartuk ezt a tudományt, feladatunk ez lett volna: olyan talaj és egyéb viszonyok közé, olyan gondozásba juttatni a diófát: hogy minél hatalmasabban egészségesebben, több gyümölcssel és izmosabb fával lehessen diófa.

Csodálatos, hogy természettudományos prófétáink, kik az elfogulatlan vizsgálódás jelszavával hadonásztak szét, kivételesen

az emberfiával nem így tettek. Az emberfa terem tudományt, gondolatot, de terem vallást, misztikumot, sejtéseket és végére mehetetlenül sok mindent. És prófétáink bizonyos gyümölcsére éktelen dühbe gurultak, hazug koholmánynak, csaló tákolmánynak nevezték. Ezzel a váddal teljesen azonos jogon illethették volna a diófa dióit, vagy a vackorfá vackorjait. Vajjon a vallás, a misztikum, a sejtés kevésbé az egész egységes univerzum meghatározottsága az emberfa életében, mint a dió a diófa életében? Vajjon a vallást a vallásalapítók csinálták? Nem úgy nőtt-é ki vallásalapítóval együtt sok százados láthatatlan fogantatás után a nagy közösségek test-lelkéből, egész életéből? Vallást, hitet, misztikumot éppen olyan kevésbé lehet belekoholni, vagy beletákolni az emberiségbe, amint a diófát nem lehet mikroszkóp termésére felvilágosítani, ha ezer mikroszkópot kötök is az ágaira. A protestantizmust nem Zvingliék, Kálvinék és Lutherek csinálták. A protestáns lélekforma éppen olyan régi, mint az ember, mert a katolikus lélekforma is olyan régi. Csak más-más név, más-más külső történelmi formában szerepeltek az egyes korokban. Hogy mennyire nem lehet vallást koholni és tákolni, mutatja az, hogy ezek a természet-tudományos próféták próbáltak egy Legfőbb Erő-s, Vég-Ok-os, Legfőbb Építőmester-es vallást csinálni. De ebből a közösen és okosan megállapított, szótöbbséggel megszavazott istenből és vallásból később lesz isten és vallás, mint egy döglött lóból versenyparipa.

Bizony: ezek a természettudományosok mindent csináltak, csak természettudományt nem. A természettudományos feladat az lett volna: vizsgálni, minden düh és hadonászás nélkül, milyen behatások alatt, milyen korokban termel vallást az emberfa, milyen biológiai funkció ez az emberi közösségek életében. És ha már itt is applikálni is akarták a tudományt: milyen ráhatásokkal, milyen viszonyok megteremtésével lehet az emberiségnek ezt az organikus, biológiai funkcióját odafejlesztteni, hogy az a mai megváltozott világban is termés, szolidaritás, az életharc megkönnyítése legyen az ember számára.

De természettudományosaink nem így értelmezték a természettudományt. Hanem úgy, hogy az egyik organizmus törvényeit rákényszerítették egy másik organizmusra. Mert a természetben talált tárgyak semmi kémiai befolyásra nem termelnek vallást, tehát: a vallás koholmány és tákolmány az embernél is. Nem éppen olyan spanyolcsizma-é ez, mint az inkvizíció megfelelő toilette cikke?

Mert tényleg, mi ismétlődött itt? Az Egyház a maga világnézete s dogmaegysége szempontjából hitre és morálra nyirbálta az embert s az összes tudományokat alárendelt módosításban

applikálta világnézete támogatására. A természettudományos irányok logikára, gondolatra, tudatra nyirbálták az embert s az összes tudományokat alárendelt módosításban applikálták harcaik támogatására. Az eljárás tudományos szempontból teljesen azonos. De egy óriási különbség van. Az Egyház kimondott alapelve, melyre ráépítette ezt a világnézetet: a kinyilatkoztatás volt. A természettudományosok alapelve, melyre ráépítették tanaik összeségét: a természettudományok egyetemes érvényessége. Az egyház tehát jóhiszeműen, teljes elméleti becsületességgel, logikusan építhette arra az elvre a maga megnyirbált világát. A természettudományosok pedig saját alapelveiket rúgták fel, ahhoz voltak rosszhiszeműek és következetlenek. A tudomány csak tudomány lehet s az ember minden megnyirbálása a tudomány halála. Az a tudós, ki a maga pártnézetét viszi be a tisztán tudományos megállapításokba, teljesen olyan, mint az a természettudós, aki így osztályozná az állatokat: Az állatok két nagy csoportba tartoznak. Az elsőbe tartoznak mindazok az állatok, melyeknek húsától nem csömörlöm meg, a másodikba azok: melyeknek a húsától megcsömörlöm. Mind a két esetben ugyanabba a szellemi eltévelyedésbe esem: Nem a tudományos vizsgálódást hajtom végre először minden elfogultság és praktikus szempont nélkül és csak azután nézem, hogyan lehetne tudományos megállapításaimat praktikusan alkalmazni. Hanem: apriori praktikus szempontok számára gyártok, koholók „tudományos” megállapításokat.

De ez még mind hagyján. A harc tüzeiben az ilyen alapveti és metodológiai elcsúszások megtörténhetnek s néha jóhiszemű, súlyos tartalmú embereknél is észlelhetünk ilyen megtévelyedést. A szellemi becstelenség, vagy szellemi vakság ott kezdődik, amikor a pozitív természettudományok valamelyek kézzelfogható igazságát tagadjuk, csak hogy tanaink érdekeink faltörő kosa legyen. Nincs természettudós, ki oly becstelen vagy ostoba legyen, hogy elkiáltsa: nincs meklenburgi ló, nincs arabparipa, nincs mokányló, nincs lófaj, csak egyetemes, nemzetközi ló van. Vagy ugyanezt kiáltaná az almára, vagy az állat és növény világ bármely csoportjára.

És íme: mégis a próféták egész serege támad, kik fényes nappal, hámozatlan arccal, a becstelenség és szanatórium minden félelme nélkül ordítják: nincs faj, csak ember van, az egyetemes ember, az egyén. És ezek minden egyes esetben a természettudományos, a felvilágosult, a szabadgondolati s más rokon irányok katonáinak érzik magukat.

Első érvük a faj létezésé ellen: A faj fogalma oly határozatlan, hogy egyfelől definiálni nem tudjuk, másfelől: ezer és ezer esetben nem tudjuk megállapítani. Tehát a lovaknál sincs faj. Mert tudományos, kizárólagos definícióját nem tudom adni sem a

meklenburgi, sem az arabs lónak. De azért nincs a Frimm intézetben kívül és belül olyan élő lény, aki, ha egyszer megmutattak neki egy meklenburgi lovat és egy arabsparipát, habozás nélkül meg nem mondaná minden esetben, hogy melyik ló meklenburgi és melyik arabsparipa. Az, hogy valamit nem tudunk tudományosan pontos definícióban kifejezni: nem jelenti az illető jelenség nem létezését. Az élet s az emberi lélek ezer valóságát nem tudjuk definiálni, és mégis vannak. Az pedig, hogy egyes kétes, fel nem ismerhető esetek megsemmisítenék az éles körvonalú, határozott esetek létezését, csak beteg fejvel lehet állítani.

Másik érvük: hogy minden faj a történelem folyamán annyi vérkeresztezéssel ment át, annyi faj vitte bele a maga sajátosságait, hogy ma voltaképpen nincs faj, csak ember van. Egy középhetségű, közepes ítéletű ember ül egy világfürdő sétáján hol összetorlik a világ mindenféle népe. Egész bizonyos: hogy ezer eset közül legalább kilencszázban megmondja a jelenlevőkre!), melyik angol, melyik olasz, német, svéd és ezer esetben mondja meg ezer esetből, hogy melyik zsidó. A különbség csak az, hogy ezt a megállapítást a francia, az angol, a svéd stb. nem fogja antigallikanizmusnak, antibritizmusnak, antisvédizmusnak nevezni. A zsidó pedig antiszemizmusnak nevezi. Íme a természettudományosság lírája, mely legjobban bizonyít a faj létezése mellett. Sajátos tudományos jelenség volna az, ha antiretekizmus bűnébe esnék, ahányszor egy retket felismernék reteknek, vagy ha azt állítanám, hogy retek van és fel lehet ismerni a kókuszdiók, narancsok és birsalmák közt.

Kétségtelen, hogy a fajok sokféle vérbeömlést szenvedtek s kétségtelen az is, hogy vannak szétoldódó faji képletek. De az, hogy vannak erősebb és gyengébb faji képletek, az aligha bizonyít a faj létezése ellen. Különben is: a történelmileg nem ismert vagy csak sejtett összeolvadások teljesen egységes faji képletté lettek. Az pedig pld. hogy az angolok közé keverednek idegen faji képletek: megváltoztathatott egyes egyedeket, de a faj általános képletét nem érintette. Egyes egyedek miatt tagadni a fajt, éppen olyan meghamisítás, mint az az állítás, hogy valamely család száz vagy kétszáz éves nyelvi, politikai és társadalmi buzgó asszimilálódás útján már fajilag is áthasonult teljesen az illető fajba.

Legértelmesebb érvük aránylag: faj nincs, mert az osztálytagozódás formálja az embert. Nem angolok, franciák, németek vannak, hanem: arisztokraták, hivatalnokok, munkások, földművelők. A felületes vizsgáló könnyen juthat erre az ítéletre, mert tényleg sok esetben, különösen a felsőbb társadalmi rétegekben, az osztálybeli élet formálása feloldja a faji képletet. De azért menjünk el egy tisztán arisztokrata nemzetközi összejövetelre: nagy általa-

nosságban az angol, a francia, az orosz stb. arisztokrata élesen elkülöníthető egymástól. Mert: az osztálytagozódás által kifejlett közös jegyek sokasága nem okvetlenül apasztja a fajkülönbségi jegyek számát. Aki csak az orrát dugta be a háborúba s látta pld. az olasz, orosz, német és székely katona különbségeit: megcáfolhatatlan illusztrációt talál állításomra.

Még egy érv. A világkultúra fejlődése, mindenüttvalósága, az a tény, hogy a közlekedési eszközök egy napi járó földde fogják tenni a glóbuszt, a körülbelül azonos városi, kulturális, gazdasági élet kifejlődése mindenütt, a ruházat, szokások stb. egyetemessége lassanként feloldja a fajokat egyetlen típusá: emberré.

Irtózatoss kilátás ez, mint irtózatoss mindaz, ami a világ gazdag sokféleségét meg akarja rabolni. Ez éppen olyan, mintha azt mondanám: a fejlődő emberi tudomány a különféle táplálék-típust egyetlen típusá, mondjuk: tökké fogja fejleszteni. így az a mindenütt egyforma egyetemes ember mindenütt egyforma egyetemes tökfőzeléket fog enni a századok összeromlásáig. Milyen életet fog termelni ez az emberiség! Igaz, hogy az egyenlőség bajnokait ez a kép boldoggá gömbölyíti, de mi lesz az emberi természettel? Mert amint kellett ennem gyilkos vadat, szelíd kérőzöt, sajátos füveket, gyümölcsöt, a tenger lakóit, hogy a világ minden íze, döbbenete, vágya, haragja, szerelme jöjjön össze emberré bennem, hogy kifejezése lehessen a világnak, úgy az emberi vértelen sokfélesége kellett, hogy legyen emberi termés. Hiszen az, amit mi egyének nevezünk, ha ezt a fogalmat nem mint esetleges betegséget, hanem mint örök termési formát értjük, gyökereit éppen a fajban, a társadalmi tagozódásban, az élet mély különbözőségeiben, tagoltságában kapja. Ha megszüntetjük a fajt, a társadalmi osztályokat: megöljük az egyént. A kommunisztikus álamnak megvannak a maga szépségei, a kommunizmus lehet pillanatnyi átmenet egy szűkebb magánjogú társadalomból egy szélesebb magánjogú társadalomba: de mint végleges, állandó formája az emberéletnek: a legembergyilkosabb örület. Az az ember, ki nem lesz többé sem angol, sem francia, sem svéd, sőt még zsidó sem és nem lesz földműves, író, muzsikos, stb. hanem ember, aki óráit felváltva tölti kenyérsütéssel, Wagner muzsikával, cipőtalpalással. abszolút geometriával: ez az ember a legörültebb, a leggyilkosabb agy teremtménye. Minden olyan törekvés, mely az emberiséget egy minden ízében egyforma képletté akarja tenni, az emberiség halálán dolgozik. A természeti és a társadalom organikus különbségeinek megszüntetésével az emberiség megszűnik egyént termelni, megszűnik termelni.

De különben is: a világkultúra átélése szükségszerűen magával hozzé a faji képlet megsemmisülését? Tessék megfordulni a

legműveltebb francia körökben: mennyire erős, majdnem a törzsi psziché erejével erős faji képletek minden lelki és testi mozzanatokban. Sokkal inkább, mint a magyar középosztály legműveletlenebb tagja. Mert abban a folyamatban, amelyben a világkultúrát magáévá éli: a faji képlet éppen úgy erősödhetik, mint gyengülhet. Minden a képlet szervi erejétől s a környező – politikai, gazdasági, társadalmi stb. – viszonyoktól függ.

És nézzük meg: kik azok, akik a faj létezését tagadják. Kevés kivétellel mind: zsidók. Annak a fajnak a tagjai, mely ha egymaga maradt volna meg, matematikai képlete, megölhetetlen bizonyosága volna a fajnak. Annak a fajnak a tagjai, amelynek minden egyes tagjában ott van a faj, mint egy felkarmolt seb, mint egy minden percnyi megszállottság, mint egy folytonosan tettekbe hemzsegő imperiálisztikus akarát. Annak a fajnak a tagjai, mely éppen fajiságával lett a világtörténelem még meg nem oldott csodájává. Az a faj, mely az ősi, ádáz törzsi pszichét összetudta egyeztetni a leghaladottabb kultúra eszközeivel s mely legkultúráltabb tagjaiban is megtudta tartani a megkülönböztető tollat viselő őst, vad törzsek misztikus szolidaritását és véres támadó gyűlöletét. Az, hogy a zsidó, a maga vérbeli imperializmusával harcol úgy, ahogy harcol, győz, ahogy győz: az a hűsevő és ragadozó emberiség egy természetes ténye. Ne engedje magát megenni, akinek ez nem tetszik. De mikor a zsidó letagadja fajiságát és zsidóságát csak felekezetnek minősíti (még ha felekezetnélküli is), a csalásnak a legostobább módját: egy hiábavaló becstelenséget követ el.

Miért teszi: igen érthető. Mert éppen ezt a második példányban elő nem forduló ősi, világuralomra törekvő fajiságot akarja eldugni a nemzetek szeme elől. Ezért bújják a nagy E-vel írott Ember, a nemzetközi, testvér, proletár, szocialista, kommunista, anarchista, hazafi, polgár, angol, francia, német stb. nevek alá. És ezért veszi leleplezésnek és antiszemitizmusnak, ha minden rossz árnyalat nélkül, a felismerés egyszerű tényével mondod: te zsidó vagy.

II.

Faj tehát van. A faj alapformája az emberi termésnek, a faj az emberiség individualizmusa. Milyen szerepet visz a faj a világművészetben, sajátosan: a világirodalomban? Milyen értékekből tevődik össze a világirodalom?

Itt megint igen alapos természettudományos, felvilágosult és radikális tanokkal találkozunk. Ezek szerint a nemzeti irodalomnak, melyekben egy faj szellemi élete valósul meg, már nincs létjogosultsága. Nemzetközi irodalmat kell írni, melyet egyformán megértenek Párizsban, Londonban, Chikagóban és Budapesten.

És tényleg egy idő óta írnak ilyen nemzetközi irodalmat Párizsban, Londonban, Chikagóban, Budapesten és másutt. Ez foglalja le a lapok reklám tereit, a hirdető oszlopokat. Minden motívumból összeragout-zott olcsó szellemességű vígjátékok, jól kicollstokkolt drámák, elbeszélések és regények, melyeknek közönsége: kereskedelmi utazók, börze-spekulánsok, a lóversenyek nyerői stb. és azután egész, háromnegyed, fél és egynegyed nagyvárosi kokottok. Ez az irodalom, ez az export-irodalom, olyan mint a közönsége: felületes, silány, üres.

Hagyjuk tehát a nemzetközi irodalmat, mely azt jelenti: egy nemzetek közt levő faj irodalma. Mi nem akarunk ilyen túlzott fajiság hibájába esni. Maradjunk csak a régi szép világirodalom szónál, amint Petőfi csatatéri halálához ezt a szót álmodta: világszabadság és nem ezt: nemzetközi szabadság.

Azt hiszem, nem leszek sem középkori sötét, sem klerikális, sem más efféle, ha úgy találok, hogy a világirodalmat összetevő írók: Homérosz, Vergülišz, Dante, Calderon, Cervantes, Shakespeare, Corneille, Vörösmarty, Ady és hasonló társaik – és nem: Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Schnitzler és még nem is Bernard Shaw. És már most, ha a világirodalmat termelő írókat: egy Homéroszt, egy Dosztojevszkyt, egy Adyt vizsgálok, azt veszem észre, hogy a legerősebben, sub specie aeternitatis faji képletek. Minél nagyobbak, annál inkább azok. Sőt: hogy abban az esztétikai hatásban, melyben életemmé lesz ez az idegen szépség, nagy része van ennek a sajátos fajiságnak, sokkal nagyobb: mint a benne kifejezett örökemberinek. Azt a szenvedést, azokat az igaztalanságokat, betegségeket, örülségeket, melyeket Dosztojevszkyknél látok, mint örökemberit ismerem jól s nem nagy öröm újból találkozni velük. De látni ezt az örökemberi tartalmat az orosz faj különös megszállottságaiban, sajátos arcaiban, látni ezt az orosz élet millió szövedékében: ez az esztétikai hatás legfőbb tartalma. Mert életem meggazdagszik százmillió orosz életével, mert új lelket kapok a lelkembe, új hurokat a húrjaim közé: ezután oroszul is tudom fájni és örvendeni a világot.

Tehát, ha a valóságot vizsgáljuk mindenféle pártszenvedély nélkül: természettudományosok állításának megint az ellenkezője a tudományos igazság. És egy mű sohasem azért nem lehet a világirodalom részese, mert kis néptöredék vagy ország életét fejezi ki, hanem mert ez az élet nem elég művészi erővel, nem a zseni világgéplétté tevő erejével fejeztetett ki. Ibsen kis népe Ibsenen át a világlélek elemévé lett, az óriási Kína pedig még nem termelt ilyen művet.

A faj tehát az esztétikai termés alapformája. Az amit mi egyénnek nevezünk – ha nem a különbözőség beteg értelmében

vesszük ezt a szót, mint az úgynevezett individualisztikus irányok, nem egyéb mint a faji képlet s más kollektív erők (társ, osztály, foglalkozás etc.) kifejezése az egyesben. Ezek nélkül a tényezők nélkül egyén nincs. Minden fajnak ösztönös, halál ellen védekező, nagy részt nem is tudatos törekvése, hogy a világlélek elemévé teljesüljön: hogy sajátos életét az emberiség életének részévé tegye. A kulturális fejlődés tehát nem megsemmisülést, hanem világgéplétté fejlődést hoz a halálra nem ítélt fajoknak. A zseninek, mint a faj legintenzívebb, legegységesebb képletének, éppen az az élettani funkciója történelmi feladata: hogy faját kifejezze az egyetemes emberiség lelkében, szellemi életében. A zseni a faj világgépléte. A legelzártabb, törzslélekszerűen sajátos psziché, pld. a 17-ik század francia lelke így lett Corneillen és Racineon keresztül egyetemes géplétté. Zseni faj nélkül nincs, mert a zseni a faj sub specie aeternitatis. A világirodalom minden nagy neve megdöntetlen bizonyítéka állításomnak. Annak, hogy a sok szellemi erővel rendelkező zsidóság az irodalom terén csak reklám-silányságokat tudott termelni: nem csak racionalizmusa az oka. Racionális volt a római is, irodalma mégis világgéplétté lett. Legfőbb oka éppen az, hogy a zsidó írók mindenütt hazug alapra: más faj pszichéjébe, vagy egy gyökértelen „nemzetközi” ideológiába, hamis elvonásokra helyezkednek. Mikor egy zsidó író Fehér felhő című misztériumát vagy egy másik II. Lajos című darabját írta: éppen olyan természetellenes dolgot csináltak, mintha a karós bab elhatározná, hogy aloét fog nyílni. Úgy is sikerült nekik. Hogyan akarnak élő dolgot teremni azok, akik elszégyenkeznek attól a talajtól, melyben élő gyökereik vannak?

III.

Az előzőkben már benne is van a felelet a következő kérdésre: Lehet-e világgéplétté a magyar psziché az irodalmon keresztül, lehet-e a magyar zseni világirodalmi tényező, mint Cervantes, Shakespeare vagy Balzac? Természetesen, hogy lehet. A humánium egy sajátos megnyilatkozása sincs elzárva az emberiség lelkéből. Sőt: az emberiség életgazdagsága kívánja, hogy az egyetemes tudat, a világkultúra minél több, lehetőleg az emberiség minden sajátos eleméből legyen összetéve. A kérdés csak azon fordul meg: talált-e vagy találni fog a magyarság megfelelő orgánumokat: kifejező zseniket, hogy általuk az emberiség egyik állandó, örök lelki képléte legyen.

A kérdésre nem mind válaszoltak így. Párhuzamos például felhozhatom a mozi esetét. A magyarországi filmgyárak általában

a zsidófaj kezén vannak. Ezek gondos figyelemmel kicenzúráznak, helyesebben, lehetetlenné teszik minden oly film létrejöttét, mely a magyar pszihét, a magyar élet sajátosságait világgá propagálná. Azt mondják: az ilyen kicsiny nép nem érdekli a világot. Közben a filmek tele vannak a legutolsó galíciai ghetto vagy egy eldugott afrikai néger törzs életéből vett jelenetekkel. Az irodalomban hasonló eljárást követnek. Míg világreklámjuk szétordítja a szélrózsa minden irányába faji íróik export-silányságait, hirdetik és fejtegetik, hogy a magyar irodalom, a magyar író, a faj kicsinysége miatt, sohasem hódíthatja meg a világpiacot. Egy zsidó nemzetiségi folyóiratban, mely a fajmagyarság legjobb erői által jutott hírnévre, egy pesti zsidó kapitalista, kinek nevével nem szennyezem be tollamat, az Elsodort falu megjelenése után hosszasan fejtegette, hogy mi végzetesen arra vagyunk utalva, hogy egy körülfűrt exotikus kis Okatootaia legyünk Európában. Íme: a nagy E-vel Embert rikácsolók a magyar számára kivételt csinálnak, kizárják az emberiség lelkéből. Az egységes taktikának egyik jelensége ez: szétoldani a magyar öntudatot, elsikkasztani a világ előtt a magyar pszihét, hogy szabad tér legyen imperializmusuk hódítása előtt.

De ez természetes: egy ellenséges, ellenünk hódító faj teszi ezt s csak asszimilációs tökfilkóink hiszik azt, hogy az ellenség azért épít ágyukat, hogy habos kávét spricceljen velük üres poharainkba. Minden egészséges faj magának épít jövőt és amelyik faj hagyja, hogy egy másik faj életépítésének eszközéül használja fel, megérdemli az elpusztulást. De milyen propaganda munkát végez ezen a téren a magyar intelligencia: a magyar arisztokrácia és a magyar középosztály.

A magyar arisztokráciáról ne is beszéljünk. Az először is nem olvas, amennyiben olvas, azt a Tauchnitz vagy más állomásokon kapható, „Utazási könyvtárak” könyvein végzi el. Vagy politikus barátai írásait olvassa vagy az azok által ajánlott könyveket. És van dú-analfabétább a művészetben . és az irodalomban mint egy magyar politikus? Különben arisztokráciánkba nevelői igen széles műveltséget footballoznak össze arra, hogy a magyar irodalommal külön részletesen foglalkozhassanak. Ennek az általános műveltségnek keresztmetszetét talán ebben adhatom: Tudják, hogy van „rukzak” és „Balzak.” De arra már nem emlékeznek biztosan, hogy melyik hátizsak és melyik írt regényeket. A magyar arisztokrácia, amikor nem destruktív elem, nulla a magyar kultúrában.

És a magyar középosztály? A hazafias, ideális, turános, keresztény morális középosztály?

Arra, hogy egy faj egy íróján át a világlélek elemévé válósítsa magát, szükséges: hogy előbb az illető faj és nemzet lelkében propagálják az illető író egyetemes lelki hatóvá. Nézzük: hogyan

bánik a magyar középosztály a magyarságot legnagyobb művészi; erővel kifejező írókkal?

Mely írók vannak ma Magyarországon belül a hírnév csúcspontján. Akiknek hivatalos elismerés, irodalmi testületek hódolata, tisztelet és hazafias propaganda jár ki. Mindenekelőtt a germán Herczeg Ferenc. Herczeg Ferenc ízléses, derék író, de a hozzáértők közt vitatárgya sem lehet, hogy: közepes és a magyar irodalmi értékek viszonylatában is másodrangú író. Hogy a magyar psziché mélységeit ki nem fejezheti, magától értetődik.

A második: a szintén germán eredetű Gárdonyi Géza. Gárdonyi már sokkal erősebb, sokkal inkább földből nőtt tehetség. A „Láthatatlan ember” című pompás regénye mutatja, hogy több művészi szimata van a magyar lélek sajátos fakadásai iránt. De bármennyire is tiszteljük Gárdonyi művészetének egy részét: Jókai és Mikszáth után epigon. Kiváló epigon, de epigon.

Harmadik: a germán Tormay Cecil. Komoly, becsületos igyekezet a Tormay Cecil munkái. De az ő nemes szerénységét sérteném meg legjobban, ha csak meg is kísérelném elsőrangú művésszé odázni. És ami fő: nincs az a német nyelven gótikus betűkkel írt német kiadónál, Németországban kiadott, német postán közvetített, német olvasótól olvasott mű, mely inkább legyen a német lélek kijegecesedése, mint az ő munkái. Logikus következmény: ős turánjaink őt propagálják, mint Emese lelki letéteményesét. T. i. turáni oláhaink, svábjaink és tótjaink egyet nem tudnak még csak meg sem érezni: Valaki a legmélyebben érzett, legjobb hizsemű lelkesedéssel kiálthatja: magyar vagyok. De ahogy ezt kiáltja: kiáltása módjában, élete minden beérezkelhető jelenségében egy idegen faj képlete lehet. Viszont: mikor Berzsenyi ezt mondta: Mi a magyar most? rút szibarita váz – tragikusan, ezer éves gyökérrel volt magyar. A magyar középosztály mindig úgy van írói magyarságával, mint a mese közönsége a paraszt malacával.

És hogy bánik a sajátosan magyar és igazán nagy írókkal? Nem is ismétlem fel, hogy hogyan bánt Adyval, mert e köztudomású végtelen gyalázat nem tud olyan szavakba beférni, amilyeneket le szoktak nyomtatni. De hogyan bánik pld. Móricz Zsigmond-dal, akinél orgánikusabban, földből fakadóbban egy előzője sem volt magyar. És aki kétségtelenül sokkal nagyobb művész, mint az előző három együtt véve, mert európai viszonylatban is elsőrendű talentum. A magyar középosztályból – kevés kivétellel – csak a gyanúsoknak: „ez is olyanoknak”, nyugatosoknak és destruktív elemeknek bélyegzett csekélyebb száma tartozik hívei sorába. Ha a zsidóság a maga okos politikájával nem venné körül, talán a megélhetésért is nehéz közdelmeket kellene folytatnia.

Tudom: sokaknak nem tetszik, ha magamról beszélek. De

nem törődöm vele. Az úgynevezett szerénységgel az élet erőseinek a kezét akarják megkötni a törtető közepesek. A szerénységnek legalább nyolcvan percentje mindig hazugság. Ha kihallgatnám magamat korunk irodalmi értékléséből, száz percentje volna az. Különb is: az egy bizonyos határon fölül jutott emberek maguk szolgáltathatnak maguknak igazságot. Egész bizonyos, hogy ma Európa bármely élő próza-írója fölött magasan fölötte állok. A France, az intellektuellek és cerebrálisok George Ohnet-ja, a német-zsidósan tanulmányos és okos Romain Rolland, a stíus-kést és lángot nyelő D'Annunzio úgy viszonylanak hozzám, mint egy bölcsen rendezett patika, egy filológiai laboratórium, vagy egy bajazzó sátor egy délamerikai őserdőhöz. Bármely fajhoz tartoznám: olyan világpropagandát szerezne magának műveimmel, olyan egyetemes szeretetet kasszalna be magának általuk, hogy az megkönnyített jövőt jelentene a fajnak. De magyar vagyok. Az, hogy a zsidóság ellenséges velem szemben, természetes: ellensége vagyok, mert a magyarság halálát látom benne. De a hazafiak, a turániak, a karakánok és más effélék? A jó Négyessy fűrészpör emlőin felnőtt tanárkák hazafias kötelességet hisznek teljesíteni, ha elmérgezik az ifjúságot műveim televény magyarságától. Kátédra felé stréberkedő szürkeállomány-mentes filológusok, a horváthjánosság éhes avatarjai azzal igyekeznek érdemeket szerezni, hogy alakjaim átrontó valóságába, vagy nyelvem csodálatosan élő szövetébe ütögetik bele ostobaságuk kis kacorcjait. A sajtó turáni oláhái, tót huszár-főhadnagyai, sváb keresztényei véresebb gyűlölettel hallgatnak agyon, vagy kisebbítenek, mint a zsidó sajtó. Egy tehetségtelen szlovák politikus elég arra, hogy hivatalos utasításra, olyan bírői ítélettel, mely meg fog maradni a jövő csodálkozása számára, kimondják anyagi tönkretételemet. Nincs pazarabb jószág, mint egy magyar géniusz. Mert egész életében annak a közösségnek ad, mellyel szemben nemcsak semmi adósága nincs: de amely ellen fordulni az élet minden elemi, ösztönös joga megengedné.

Mi az oka ennek a természetellenes, perverz és öngyilkos jelenségnek, hogy a magyar középosztály idegen közepszerűségeket nemzeti bálványokká ünnepel és a magyar faj leghatalmasabb megnyilatkozásait száműzöttékké, fogelfrájjá teszi saját hazájukban? Igen sok oka van, egy néhányra rámutatok. Ennek a középosztálynak nagy s éppen véleményt adó része idegen fajokból lett magyarrá. De véreben, húsában, lelke egész ösztönös, tudattalan Szövedékében megmaradt annak, ami apái voltak. így az élet-ösztön mindenben önmagát erősítő természetes akaratóval a saját véreből átjött magyaroknak akarja adni az élet hatalmi pontjait, igen fontos oka, különösen a középosztály magyar vérű részével viszonylatban: Az igazi magyar író a faj testén felpattant seb mely

megmondja a faj egész életét. Minél jobban szereti faját, annál jobban üti, minél inkább óhajtja a megváltó jövendőt, annál döbbenetesebben tárja fel a jelen sebeit. Az idegen vérből átjött író nem igen kockáztatja tegnapi magyarságát effélével. Kellemes bókokban, görögtüzes jövő festésében, hangos nemzeti aspirációkban, jól kirakatba helyezett hazafias könnyekben igyekeznek nagyon magyar lenni. A lelki pocakját féltő, valóságtól irtózó magyarnak pedig ez a legpompásabb eledel. Azután, harmadik ok: az, hogy az író művei milyen méltánylásban részesülnek, függ attól, hogy maga az író hogy tudja magát adminisztrálni az életben. Milyen bölcsen tud egyensúlyt tartani a különböző hatalmak közt. Milyen előkelő politikai és társadalmi szerepet tud játszani. Milyen elegánsan tud öltözködni. Szóval: hogyan bírja a kis gonosz közepesek demokráciájának versenyfutását. Ezt pedig az író annál kevésbé bírja, minél inkább tehetség és minél inkább magyar.

Hogy legyen egyetemessé egy sírás, melyet így eltaposnak a forrásánál? Hogyan legyen a világ világossága az a fény, melyre durva, irigy és buta kezek így ráborítják a magyar vékát. Van örültebbül öngyilkos faj annál, mely a legmagasabb megvalósulásaiban orgyilkolja meg magát. Van-e nagyobb tragédia a magyar géniusz tragédiájánál? Bezárva a magyar koporsóba, hiába döngeti ökleivel, zokogásával a koporsó falait: azok dobják rá mohó sietséggel a súlyos földet, akiknek életigazolására született. Azzal az irtózatossal kell elpusztulnia, hogy nap volt és elálltak sugaraitól a földet, hogy faja egyetemes emberi képlete volt és eldugták a világ színe elől. Vagy vigasztalás-e az a bizonyosság: hogy kiásott hullájából a himnusz mellett kis pimasz dög-bogarak fognak maguknak ekzisztenciát lakomázni?

A mozi.*

I.

Ezelőtt körülbelül huszonöt évvel egy új művészet került az emberek szemébe. Lekicsinylés, megsértett érdekek haragja s ügyes üzleti kihasználók várták A tömeg pedig megérezte benne egy új nagy szélnek széles áramát s tátott lélekkel rohant az új csodához.

Ma már az új művészet áttört minden fronton, győzedelmeskedett minden akadályon. Ma ez az új művészet a legegységesebben édesanyja az emberiségnek minden művészetek közt. Millió és millió duzzadt emlőt tart oda az életet tántorgó embernek: nesze, szegény emberré betegedett élet, igyál kárpótló igazságot, igyál felejtést, igyad az élet mentő körülményeit: az örök szépségeket.

De azért még ma is igen kevesen látják a mozi világtörténelmi jelentőségét, ha egyáltalában vannak ilyenek. Nem látják, hogy egy olyan tényező vonult be a tömegek lelkébe, mely majd messzebről vizsgálva egyenlő jelenségű lesz a könyvnyomtatás feltalálásával. Keletkezett egyszerre egy művészet, mely mindenkié, akinek szeme van. Mely a tömegek millióit tanítja meg embert olvasni mozdulatokban, arcokban. Mely beviszi őket messzi korok, távoli népek lelkébe. Mely élő, mindennapi mozdulataiban árasza át lelkén az öt világrész csodáit. Mely lehetővé teszi, hogy egy krisztinavárosi tízéves csizmadia inas lelkében zsúfolódjanak az élő élet valóságával az indiai erdők csodás miszticizmusa, az amerikai prerik végtelensége rohanó lovasaival, Párizs hemzsegő élete, Néró

* Ezen a címen a Károlyi forradalom alatt írtam egy cikket egy – úgy gondolom – Thalia című folyóirat első és utolsó számában. A cikk első komoly – nem csak üzleti vagy technikai szempontból írt – tanulmány volt az új művészetéről. Ezt a cikket nem tudtam megtalálni. Ez új, kissé bővebb tanulmányban körülbelül ugyanazokat mondom és ezen a téren ez is úttörőnek mondható.

Rómája, a dsungel roppant vadai, a csodálatos élet minden pazar-sága. Még nem látják, hogy azon az egy pár négyszögméter vásznon készül a világ lelke.

És egyet még kevesebben látnak: hogy a mozi külön önálló független művészet, melynek sajátos lényege és e lényegből folyó törvényei vannak. Nem látják ezt, fájdalom, első sorban azok, a kik a filmet csinálják, akiknek az új művészet vagyont és jövőt jelent. Számukra a mozi hol a színpad élő fényképe, hol mozgó regény-illusztráció, hol pusztá propaganda eszköz. De mindig csak egy másik művészet alárendeltje, eszköze, képmása. Innen van az, hogy olyan eszközökkel, fogásokkal és modorosságokkal csinálnak mozit, mely a mozi lényegével halálos ellentétben van.

A mozi idői művészet: de hangtalan. Dolgok, házak, városok erdők, arcok, mozdulatok suhannak át rajtam s adják az emberi élet egy örök képletét. Az anyagnak ebben a művészetben több szava van mint bármely másban, mindenütt ott kísér, nevet, zuhog, vagy fenyeget, mint az emberi lélek világot betöltő külső húsa. Maga az a tény, hogy uccák, városok, országok és világrészek-az anyagi világ rengeteg sokféleségével rohannak át rajtam, mintegy egyetemesebb képletté, inkább az örökkévalóság jegyében beszélő művészetté teszi a mozit. Mintha bele állanánk az öröklevés rohanó záporába s ott olvasnók ki az emberi sírás és emberi kacagás nagy törvényeit.

Minden művészet az életnek egy-egy egyetemes képletét adja. Szofoklesz Antigonéja vagy Shakespeare Lear királya éppen olyan egyetemes képlete bizonyos emberi jelenségeknek, mint a Pithagorász tétele egyetemes képlete bizonyos térbeli viszonyoknak. A dráma elvontabb és tömörebb képletet ad, mint a regény. A regény még egész bozotos sokféleségében, minden mellékzörejével adja az életnek egy-egy egyetemes jelentését. A dráma a színpad határolt eszközeibe: az ott helyet található dolgokba, mozdulatokba: a döntő motívumokba tömörítette ezt a képletet. Ezért hatása sokkal inkább lélekbe ütő, villámcsapás-szerűbb mint a regényé.

A mozi-művészetnek az a sajátos szerencséje van, hogy míg eszköze, részlet-bősége végtelenül több van, mint bármely más művészetnek, mert az egész anyagi világ a díszletraktára: még egy fokkal tömöritettebb képletet tud adni mint a dráma. És így az örök jelentőségű képleteket magának az egész életnek, a millió múló részletnek folyton tovasikló szövedékében adja. És ezt az elvontabb, tömörebb képletet azzal éri el, hogy a történést csakis mozdulatokkal és mimikával fejezi ki. Mindaz, amivel a élő nyelv elvonhatja a figyelmet a lényegtől: a beszélő kellemes, vagy kelle-

metlen hangja, jó vagy rossz színezése, a stílus sajátosságai, a szavak külön élete stb. stb.: mind elmarad. Így pl. a monológ lehetetlenség lévén a moziban, azt, amit Hamlet híres monológjában elmond: a moziban egy tragikus helyzet pár mozdulatával döbenthetem a nézőbe. Nincs ostobább és kómikusabb, mint mikor pl. Abel Gans *J'accuse* című híres filmjén egy lelkes fiatal úr több ízben hosszasan szavalja verseit. Kidülledt szemmel, rángó arccal, némán öklendezik, az ember azt hiszi, hogy a tengeri betegség következményeit akarja lebonyolítani a közönség előtt. Szerencsére a közbe záporozó szép stílusú cettlik tudtára adják, hogy a fiatal úr a világmegváltás terciár állapotában vajúdik. Talán egy filmjelenet sem mutatta élesebben, hogy azok, akik a filmet csinálják, mennyire nincsenek tisztában a moziművészet lényegével.

Folyton tovasuhanó néma mozdulatok: mozdulat és némaság, ez a mozi lényege. A legművésztlenebb idétlenség az a kísérlet, hogy a mozit beszélő géppel kössük össze. A beszélő emberekre mégis csak a legjobb, legművészbibb masina az élő beszélő ember. A mozi művészet nem a drámához, nem is a képművészetekhez áll a legközelebb: hanem a zenéhez. Az időben tovavillanó dolgok, arcok mozdulatok: néma hangok, melyek szemedbe éneklük az emberi élet egy örök dallamát.

A mozi-művészet saját lényegéből folyó előnyei a többi művészetek fölött a következők:

1. Úgy adhat örökkévaló emberi képletet, hogy azért visszadhathja az integrális életet teljes tovamozduló szövetében. Szóval: azt az életszintézist, melyet át akar lüktetni a nézőkbe, összes hajszálas életgyökereivel, minden oda tartozó és oda nem tartozó kísérőjével adhatja. Így az élet folyton szövődő végtelen szövődékből mintegy magával a nézővel olvasatja ki a szerző azt az általános jelentésű képletet, melyet ő ott meglátott. Így a néző maga lesz alkotó művésszé: amit versben, drámában, regényben kész kivonatban, preparálva ad a művész: itt maga a néző éli egybe a szerző szuggesztíója alatt. Innen van az, hogy a néző cselekvő részvétele sokkal nagyobb a filmnél, mint akár az olvasásnál, akár a színpadi dráma nézésénél. Az esztétikai élvezés itt sokkal egyetemesebb: tehát fizikaibb is. Ezért több izom-munkát is jelent. Magamon és másokon is megfigyeltem: mennyire fáraszt egy szép mozi-film. Nem a szem fárad el, egészséges szem meg sem érzi. Hanem az egész test: a karok, a lábak, a mell. Mert karjainkban küzdjük, lábainkban rohanjuk, mellünkben szorongjuk a film életét. Ha a mozi nem volna néma művészet, a néző ez intenzív együttműködésének nagy része odaveszne.

2. Mindenüttvalósága: A mozi adhatja az egész világot, minden részét, országát, emberét, életét mindennapi folyama vélet-

lenes, természetes, teljes szövedékében. így legalkalmasabb művészet, hogy a tömegekbe töltse a világ képét és lelkét.

3. A mozi korlátlan lehetőségeivel visszaadhatja a legmélyebb valóságok: a szükséges emberi valótlanóságok: az álmok és mesék világát.

4. A mozi a legszélesebben demokratikus művészet. Minden igazi művészetnek vágyódása, hogy műve határtalanul élet és drágaság legyen minden lélekben, anélkül, hogy művészete tisztaságából feláldozzon valamit. Ez a cél a mozi által érhető el a legteljesebben a legkönnyebben. A néma mozdulat, mely legtisztábban, legolvashatóbban tömöríti a történő humánomot, és a környező élet mindennapi hű teljessége, mely teljes szuggesztíóval hiteti el a mesét: a legalkalmasabb arra, hogy vízióinkat, az életben megpillantott örök szomorúságokat és örömeiket átlobbantsuk a tömegek, a mindenki lelkébe.

II.

Ha a mozinak egyik lényeges sajátossága és előnye az, hogy a történőt nem mesterkéltné vázzá, stilizált képletté szegényítve: hanem az élet érintetlen gazdagságában adhatja: természetes, hogy a film első, lényegszerinti követelménye, az életszerűség. Hangsúlyozom a szót és erősen rá akarok mutatni a tartalmára. Ez az életszerűség nem jelent sem realizmust, sem naturalizmust, sem verizmust, sem más irodalmi, vagy művészi irányt. Hiszen realizmus, naturalizmus, verizmus: ez már mind megszegényített, bizonyos szempontból preparált, stilizált élet. Ha megállok a Krisztina-téren, szemembe mennek: a házak, az összetorkolló uccák, a járókelők, az eladó sátrak, a gyümölcsök és vetemények színes halmai, az újságárus, a kocsik, a villamosok: ez az egymásba mozgó színes kép nem realizmus (néha pillanatokra nagyon is romantikus), nem naturalizmus (néha egészen ideális és csupa lélek), nem verizmus (néha valószínűtlen és hazug), hanem egyszerűen: a folyton folyó változó mindennapi élet. Ebben az életben lássam tovafolyni a mozi történését, mert ezt csak a mozi teheti. Minden színpad, színpadi díszletezés, látható scenírozás, örült elficamodás a mozi-művészet lényegétől, mely ezt a nagyszerű művészetet a kis lupanar-színpadok vonalára süllyeszti. A kastély jelenetek az igazi kastélyok széles levegőjében, az erdőjelenetek a valódi erdőben, az uccajelenetek az ucca hemzsegésében vétessenek fel. A mozi-mese minden mozzanata az élő életben vétessék, hogy a történő ember minden mozzanatát ömölje körül az irracionális, millió hiábavalóságokban fakadó zuhatagos élet. Hogy pld. a férj mellett, ki

irtózatossá lelki agóniában megy rálepné hűtlen feleségére, ott lássam az ucca egész össze-vissza futó életét, a maga kegyetlen közönyösségében, hogy a száz és százezer élet testvértelen, részvétlen embervadonában lássam a hős tragédiáját. Ezt csak a mozi adhatja: ezt az egyetemes, kozmikus hátteret csak a mozi mélyítheti oda a maga valóságában a szenvedő ember mögé. Többé nem mesterkéltségek kis preparátumban, egy elkorlátolt művészet apró fogásai közt látom az életet vonagló embert: magában a tragikus élet sötét záporában, a minden élet össze-vissza kuszált vad csalitjában követem megpillantott elrendelt testvéremet, onnan olvasom ki az emberi élet egy-egy örök képletét.

Ezen a téren a filmszerzők végig pofozgatták a szegény új művészet minden szomjas kívánságát. Abból az ostoba, perverz tételből indulva ki, hogy a mozi a színpadi dráma egyik válfaja: a művészetgyilkolás minden nemét elkövezték. Te mindennapjaidba, kis robotodba, magadba börtönölt embergyermek odaülsz szomjasan a film elé, hogy lásd az élet gazdagabb patakjait, hogy a világ irtózatossá bozótjából emberi arcokon át kisugározzon valami irgalom, valami igazság, valami jószág-féle, mely lehetővé teszi a holnapot. Akkor jön először is egy név, mint a munka szerzője. Utána megjelenik egy többé-kevésbé elegáns ruhájú ficsúr vagy bácsi, ki meghajlik előtted azzal az obligált, fényképmasínnal szerzői mosollyal, mely úgy van raktáron a színpadi vacakok közt, mint a Néró babérkoszorúja vagy a Coriolanus sisakja. A bácsi eltűnik. Új név. Aláírva: a rendező. Új bácsi, új meghajlás, ugyanaz a mosoly, talán az előbb eltűnt bácsi adta át albrétbe. Aztán sorban jönnek a színészek, a színésznők, más más ruhában, de a meghajlás és a mosoly ugyanaz. És szerző, rendező, szereplők mind azt ordítják: – Te kárpótló valósággra szomjas embergyermek, nehogy egy pillanatra is életté hidd azt az ide-odamozgást, ami itt következik. Mind ez csak afféle smonca, mely honoráriumot és napi keresetet terem nekünk. – De nehogy a nagy gyermek, elhíthető valóság utáni szomjában mégis átzökkenjen abba a naiv elhívésbe, mely nélkül nincs művészi hatás: van még egy óvatosság. A filmen, a történet elején előttünk válnak szét a függönyök. A színpad, mint egy szemérmetlen görény, orrunk alá bűdösíti a maga mesterkéltségek világát. És azután jönnek jól szcenírozott jelenetek, hol az emberi bajlódáson keresztül átsírnak hangosan a színházi díszletek, mint zálogcédulák a szegény hivatalnok lakásán.

A mozi-művészet nem színpadi dráma, hiszen a mozin történő dolog műfajilag nem is okvetlenül dráma. A moziművészetnek semmi köze a színpadhoz. A moziművészetnek halála a színpad. Az élet természetes tovapatakzásában néma mozdulatokban

átvonagló mozidramánál – hogy az esztétikai elhíttetés teljes legyen – szükséges, hogy az egymásba folyó mozdulatokat és jeleneteket, melyekre lelkünk fokozatos feszültséggel tapad, melyeknek élete átmejj izmainkra: egy felvonáson belül semmi se szakítsa meg. A mozi lényegéből folyó alaptörvény: Az események és jelenetek közt lehetőleg ne legyenek magyarázó cédulák. Ezen a téren olyan beteges fejlődés mutatkozik, mely a mozit hasonlóná teszi azokhoz a gyermek-albumokhoz, melyekben mulatságos képek hozzájuk írt magyarázó versikékkal váltakoznak, ismert például megint Abel Gans *J'accusé*t hozom fel. Ezen a képtelen filmen minden két mozdulat vagy szép vidék között, hét-nyolc kilométeres felírások jelennek meg, melyek minden kereskedelmi utazót megkönnyeztető gyönyörű stílusban beszélnek örökbékéről, jövőről, nagy E-vel írt emberről s mindarról a szép dolgokról, melyek mögött olyan könnyen pörére lehet rabolni az emberiséget. De általában: a filmtörténetet mind jobban elárasszák a gyalázatosan szép és irodalmias stílusú cetlik, úgy hogy várni lehet, hogy nemsokára film helyett egy bácsi egyszerűen vászonra vetíti a film írott szövegét. Még képtelenebb művészi aberráció az, mikor a film-történet úgy van beállítva, hogy azt elejétől végig valami könyvből olvassa valaki. Olvas egy-két oldalt, jön az illusztráció és így tovább. Ez a cédulás eljárás éppen olyan lényegbe vágó esztétikai szörnyűség, mintha a zongora művész a műdarabot, az operaénekes a dalt két három hangonként külön adná elő s közbe-közbe részleteket olvasna fel a Schöplín tata regényeiből!!! Szóval: abban a percben, mikor egész lelkünkkel, testünkkel, vérkeringésünkkel, izmainkkal, idegeinkkel átsiklunk a mű életébe, elrántják a művet a szájunktól s eszünkbe juttatják a jövedelmi, a vagyon, a forgalmi, a luxus, és még kétezertizenkét másféle adónkat. És ezt megismétlik a film minden mozzanatában.

Ha nagy ritkán mégis teljesen elkerülhetetlen a magyarázat: legyen rövid, a lehető legkevesebb szavú, egyszerű és – az Istenért! – ne igyekezzék irodalmi és szépstílus lenni!

A meg nem nyírbált életbozótban történő mozidráma egy-séges hatását, millió apró benyomásból előálló életszerűségét, a filmről kiáradó élet fokozódó szuggesztióját tehát: nem szabad semmivel megszakítani, megtörni. Gyakori fogása a filmkészítőknek, hogy éppen a mozidráma legválságosabb, legvonaglóbb jeleneteinél hirtelen elsülyeszti a film egész áradó életét s egy-egy arc tölti meg az egész vásznat, melynek túlhuzamos mimikájában láthatjuk vastagon megfoghatólag az úgynevezett lelki hatást. Megint és megint fel kell kiáltanunk: mennyire nincs fogalmuk sem a film-készítőknek a mozi esztétikai hatásának lényegéről. Fokozódó erejű drámai jelenetek során pld. elérünk a törvényszéki tárgyaláshoz,

hol az ártatlan fölött az élet-halál ítéletét mondják ki. Előttünk van a tágas, rideg ítélőterem, az idegesen szétmozgó közönség, a vádlott, a hozzátartozók, a poroszlók. Száz és száz arcban, ezer és ezer mozdulatban lesz szorongásunkká, haragunkká, sírásunkká, igazságunk felébredt szomjává ez a sok patakkal egybeáradó élet. Es akkor ez egyszerre eltűnik s egy öregasszony, vagy egy férfi arc verejtékezik nekünk lelki hatást, arca minden mozgósított mozgathatóságával. Tehát magától a történő élettől külön preparálva látom annak külső hatását, az élethálóban rángó lélektől külön annak mozdulatát. Lehet ennél nagyobb örülséget elképzelni? Mintha pld. a színpadon a híres csatajelenetben harmadik Richard szép csendesen bejönne s olyan hangon, mintha egy pohár vizet kérne, mondaná: – Országomat egy lóért! – Azután pedig szólna:

– Tisztelt közönség, most pedig be fogom mutatni jelenlegi kellemetlen állapotom lelki hatását magamon. – És akkor némán levegőbe dobálná kezeit és az arcát percekig össze-vissza rángatná olyanra, amint egy kétségbeesett harmadik Richárdot elképzelsz.

Azt a nem fontos érvet nem is hozom fel, hogy a betörő a kassza megfúrása előtt nem csinál egy félórás betörő lelkiállapotát illusztráló mimikát s hogy az élet tragikus eseményei nem szoktak ilyen arcgimnásztikával járni. De tagadom a mimikának, az arcjátéknak mint külön művészetnek létezését és létjogosultságát. Az igazi művésznak természetesen változik az arca a műélete szerint, amint éppen úgy és akaratlanul változik a néző arca is. De most ezt az arcot, a rohanó mese életének egy pernyi külső momentumát kiszakítani a mese életének szövedékéből, mely őt teremte, külön csak rá irányozni a figyelmet és huzamosan egy önmagáért való jelenséggé izolálni éppen olyan megrugása a műéletének, mintha az almát úgy szolgálnák fel a vendéglőben, hogy egy üres tányért hoznának, melynek fenéke éppen olyan pirosra van festve, mint a kívánt alma. És ha kérdeném: hol az alma?

– Ezt felelnék: – Ma csak a színét szolgáljuk fel.

Különben is: a történő élet szövedékéből izolált, vagy a lelki hullám természetes kicsapásánál huzamosabb mimika végtelemül fárasztó és undorító. Megint csak a J'accuse lelkes ifjú költőjére utalok, aki minden nyomban negyedórás világlelkesedést mimikái. Dülledt szemei, rángó arca és szája, vonagló teste azt a hatást teszi, mintha egy élelmes patikus bérelte volna ki reklámnak egy általa feltalált hánytatószer hirdetésére. Utalok azokra a mimika és jellem művészekre, kik arcjátékokban mutatják be az apóst, az anyóst, a fiatal szerelmest stb. Milyen fárasztó, milyen undorító és milyen szegényes életű arc-vitustáncok ezek, milyen megcsúfolásai az emberi arcnak! Láttam effélet az idősebb Coquelintől s éppen olyan utálatos volt, mint azé a kézdivásárhelyi ripacsé.

aki körülbelül ugyanazt a programot gyötrődte el. És ha érvül felhozzák a görög maszkokat, ezt felelem: mi már nagyon régen nem vagyunk görögök és az egészen más dolog volt.

Megtöri a mese életszerű folyamatát az is, mikor a jelenetek feleslegessé vált személyeit vagy a lejátszott jeleneteket bizonyos modorossággal: folyton szűkülő fénykörrel etc. tüntetik el, a fellépő személyeket és kezdő jeleneteket pedig hasonlóan hozzák be a film életébe. A változatoknál minden fogás és modorosság mellőzendő.

Mégegyszer hangsúlyozom: életszerűség alatt nem a mozi-történet riportszerű realizmusát értem, ez nagy művészi gorombaság volna. Értem azt a meg nem szakított, fokozódó szuggesztiót, mellyel a mozidráma a néző életévé lesz. Azt a szuggesztiót, mely nélkül művészet nincs.

Ezt a szuggesztiót a legkellemetlenebbül megtörik a többszörösen, pláne kórusban ismételt sztereotip mozdulatok. A drágalátos német film-vígjátékokban van gazdag szürete ezeknek a mozdulatoknak. Bejön egyszerre hat-nyolc úr vagy asszonyság a színpadra s bölcs párhuzamosságú mozdulatokban csinálják a meglepetés, a harag, a csendreintés etc. refrényes mozdulatait, néha percekig. Nem tudom, hogy a kék bajor Isten népe mi komikumot talál ezekben a mozdulatokban. De nálunk megfigyeltem az első padok nagyszerű csibészeit, a mozi legbiztosabb esztétikai fokmérőjét. Még csak meg sem nyikkannak. Pedig milyen zuhatagos kacagás habzik ki belőlük minden igazi komikumra.

A művészi szuggesztió életszerűségének követelménye az is, - és ez a követelmény megvan a színpadnál is - hogy a mozi-történet szereplőin abszolúte ne látszódjék, hogy színészek. Hiszen a Gál Gyulák, az Ivánfi Jenők azért rossz színészek, mert szerepeik minden mozzanatában odadörzsölik a néző orrához: - Látod milyen derék jó színész vagyok? Úgy-e, hogy éppen úgy csinálom, ahogy kell? - Ha nem félnék attól a vádtól, hogy kenyeret csavarok ki éhes kezekből: azt mondanám: - A mozidramát lehetőleg ne színészek, vagy legalább is: a kisebb és statisza szerepeket lehetőleg ne színészek játszják. Természetes, hogy a színészség nem csak játékan, de külsején se látszódjék a szereplőnek. Nézzétek meg Jókai nagyszerű meséjét, az Arany embert, melyet az öreg mesefa igazán a film számára termett. A mesefolyó dus omlásából hogy kirikoltanak a Beregi pózai: - Tisztelt közönség én csak úgy fizetésért vagyok Timár Mihály, voltaképen én a híres Beregi Oszkár vagyok, akiért a Lipótváros minden hisztérikája tótágast áll! - Oh, inkább válasszuk meg képviselőnek az ilyen színészt, ott már ő sem ronthat többet: de ne bántsuk egyetlen kincsünket, a magyar mesét!

III.

A mozi végtelen eszközeivel a maga élő szövetében adhatja a valóság két vigasztaló testvérét: az álmot és a mesét. Ez maga olyan végtelen pályát és sajátos teret biztosít a mozinak, hogy a leggazdagabb jövőjű művészetté teszi. Hogy ezen a téren eddig még megközelítőleg sem tették meg azt, (bár szép és kedves kísérletek vannak) amit megtehettek volna: annak megint a mozi lényegének fel nem ismerése az oka. A mozinak a legtöbbet ártott, a leghalálosabb betegsége az irodalmiasság: az a törekvése a filmtákolónak, hogy irodalmat adjon. Kedves filmdramaturg úr, még az irodalomban is túl utálatos és szegény dolog az, ha az író azzal a céllal ül le, hogy irodalmat adjon. Hát mikor egy más, idegen művészet akar irodalmat adni. Igaz, hogy ez a századvégi szellemi anarkia divatja volt, hogy a meggajdult művészetek egymás dolgát akarták elvégezni: a költészet adott: ötvösmunkát, a festészet: irodalmat vagy zenét, a zene: szobrászatot vagy architektúrát. De szabad-é, szükséges-é egy fiatal, sőt csecsemő művészetet az öreg dekadensek útjára züllesztetni?

Ez az irodalmiság szorított ki minden szépet, minden lényegéhez tartozóan művészt a moziból. Mert ebben az irodalmiságban a kereskedelmi utazó és kedves neje, a rőfös kereskedősegéd és bájos jegyese, a házmester nagyobbik lánya s a zálogházi becsüs sógornéja magukat finom, szép lelkeknek, megértő kultúrlényeknek érezhetik. Ez az irodalmiság felel meg a filmsínálók és szerzők műveltségének és ízlésének is. Ez népszerű a színészek átlag tömege előtt. Ez kereste a mese, az álom helyett a nemzetközi irodalom-ószert tucatdarabjainak lefényképezését. Es ha adtak álmot vagy mesét, belestilizáltak, megjavították: adták úgy, ahogy azt a kereskedelmi utazó vagy rőfös kereskedősegéd a maga kis racionalis eszével elképzeli.

Gyermeknek, népnek: igazi művésznek kell lennünk, hogy álmot és mesét tudjunk a gyermek, a nép, az igazi művészi érzékű közönség életévé tenni. Minden irodalmi póznak, minden szimbolikus grimasznak távol kell lennie a mesétől, az álomtól. A szimbólumot nem csinálják, mint a bajuszkenőt: terem, mint a kenyér, mint a bor, mint az élet sokízű, mély nedvű valóságai, terem mint a vallás.

A mesének, az álomnak nem szabad csak csodálatos jelenések és jelenetek egymásba-fűződő sovány vázának lennie. A megszokott csodák, a valósággá szokott élet bonyolultságából szövődtek elő, hogy mint roppant dúvadakat a csalit mögött, az apró-jelenségek milliárdjai közt lássuk csörtetni az emberi képzelet valótlan valóságait.

A mozi, a fel nem ismert, művészi lényegében meg sem sejtett mozi eddig hozott általában irodalmias filmre írott drámákat, színpadi drámák mozgó fényképét és regény illusztrációkat. Ez az elvtelen kapkodás, az a rengeteg ízléstelenség, melyet eddig a filmen elkövettek, igen érthető és elkerülhetetlen volt. A mozi-filmeket most még nem művész, műveletlen s inkább csak üzleti szempontoktól vezetett emberek csinálják. Majd, ha oda fejlődik a mozi-művészet, hogy művészi alkotásait éppen úgy megbecsülik, az emberi szellem éppen olyan örökkévaló megnyilatkozásának látják, mint az irodalom, a festészet, vagy a szobrászat nagy dicsőségeit: a filmeket is igazi művészek fogják teremni és ez a művészet is megtalálja a maga útját.

Egyelőre azonban – nagy általánosságban – a legutolsó szellemi ripacsok és pénzvadászó vigécek kezében van ez a világ lelkét formáló művészet. Ez magyarázza meg, hogy egy végtelen lehetőségű művészetben megtaláljuk a szegény agyvelők minden modorosságát, unos-untalan ismétléseit, örök plágiumait. Az örökös játéklarangok, törvényszéki jelenetek stb. mindig ugyanazokkal a motívumokkal és jelenetezéssel bőven igazolják ezt a vádat. Ha valamelyik új filmen felmerül egy ötlet, rögtön rácsapnak,, száz és száz filmen felismélik. És teszik ezt egy olyan művészetben, mely végtelenül gazdagabb, mint a világ: mert a végtelen világ és a végtelen ember együttvéve.

Kétségtelenül vannak olyan színpadi drámák, melyek a mozi-művészetben is teljes kifejezésre juthatnak. Ilyen pld.: Shakespeare Szentiványiéji álma, melyet a film sokkal teljesebben megvalósíthat, mint a színpad. De végzetes művészi tévedés: az ilyen drámát a színpadi játékról lefotografálni. Ha én egy regényben a történő humánomot a Balaton-vidék egy szögletéhez akarom gyökeríteni; nem egy festőt küldök oda s annak festményébe, tehát egy idegen művészet idegen eszközökkel kifejezett életébe helyezem a történetet, hanem magam megyek le, hogy az én írói víziómban éljen az a vidék. Az ilyen drámákat a mozi művészi lényegének és végtelen eszközeinek megfelelőleg a színpadtól teljesen függetlenül, sőt: nem is emlékezve színpadi megjelenítésére, kell filmmé alakítani.

Ha regényt teszünk filmre, vigyáznunk kell, hogy a film ne regényillusztráció legyen. Csapni való film az, ahol magunk előtt látjuk ellapozni a regényt s közbe, közbe mozgó illusztrációk bukkannak fel. A mozidráma legyen saját életű, tovavillanó néma mozdulatainak megfelelő külön egységes élet, mely teljesen elfelejtse a regény létezését is és saját sodró életét vigye be életünkbe. Régen láttam, de úgy emlékszem, hogy ezen a téren a Hugo Nyomorultjai részesültek a legszerencsésebb megvalósításban.

Itt említem meg a detektív filmeket is. Kétségtelen, hogy a detektív dráma a mozi-művészet egyik örök attrakciója, mely túl fogja élni a kapitalizmust is, ha ugyan a világ túléli a kapitalizmust. Megfigyeltem, hogy azok, akik – rendszeren tüntetőleg – nem szeretik a detektív drámákat: élete-fonnyadt, szegény képzeletű, kultúr-lényekké véznult emberek. A detektív dráma az embergyermek legősibb szomjuhozásait elégíti ki: – Ormuzd és Árimán, az ős jó és az ős rossz párbaja folyik előtte, rohanó jelenetekben, zuhanó katasztrófákban, míg szorongások, könnyek, nagy megrémülések, egész életünk viharos megfeszülése árán mégis igazságtevés a vég, mégis igazságot lüktet elénk a világ mint az élet lelkét. Mert ha már a mindennapok ötvenpercentes megalkuvásaiban kell rothadnunk, ha az adófizető polgárokká szabályozott emberi dúvadak világában mértékkel és etikett szerint kell tennünk a mindennapi gonoszt: olyan jól esik ez a szorongás, úgy megvált ez az igazságot tevő vágy, úgy megöblíti lelkünk a végső öröm zuhataga. – Oh, mégis jó vagyok, mégis az igazság termő földje vagyok! – ujjongja az élet elhomályosított feyence. És a detektív drámát el akarják törölni azon a címen, mert beteg képzeletre rossz hatással van! A beteg képzeletre rossz hatással van minden, még az istentisztelet jelenetei is. Furcsa volna, ha a beteg képzeletre használatára rendeznék be a világot. Vagy azért akarják eltörölni a detektív drámákat, mert sok rossz van közöttük? Ezen a címen akkor el kell törölni az egész irodalmat, minden művészetet és mindenek előtt az emberi nemzedéket. A parlamenteket nem is merem említeni.

De a detektív drámáknál sérthetetlen alapelv: hogy a mozi-történet ne csak a tolvaj és a detektív birkózásának száraz váza legyen, minden élet- és mese-hús nélkül. Nincs unalmasabb, mint azok az ostoba filmek, ahol a detektív abból a fazékból, melyben megfőzték, rögtön rá esik arra a deszkára, melyen szétvágják, onnan besiklik abba a kötélbe, melylyel felakasszák, innen leesik abba a csapdába, ahol megfulasszák és így tovább. Megint csak a legjobb esztétikai mérőre: az első pad csibészeire hivatkozom. Mennyire nem ez az igazi gyönyörűségük, mennyire nem ez váltja ki belőlük azt az együtt sodródó, frenetikus életet, amelyet pedig minden igazi detektív-dráma felver bennük. Mert nem külön detektív preparátum, detektív esszencia, detektív konzerv kell nekik, összefőzve a Nick-Carterek minden el és el nem képzelhető eseteiből. Hanem: az élet gazdag folyása az emberi sírás és nevetés ezer viszonyával, amelyben az élet szövedékéből ki-kirémlő rossz ellen a detektív a védő gondviselő akarát. A mindennapi élet száz és száz jelenetébe, egy gazdag mese színes folyamába legyen beágyazva a jó és rossz párbaja.

V.

Nálunk leggyakrabban német, francia, olasz, svéd, amerikai és magyar filmeket adnak. A német filmek minden lehető és lehetetlen változatban mutatják ennek a talán éppen ereje túlszűfolt-ságaért beteg szellemnek az idétlenségeit. Mert a brutálisan imperialista vagy émelygősen szentimentális, kolosszálisra, mindenáron szimbólumra törekvő procc német szellem összefogva a racionalista zsidóval a legképtelenebb minden igazi művészetre. Itt dühöng aztán az irodalmiság, a jaj-de-fene-kolosszálisan-művészi-vagyok-törekvés, a sablonos és sztereotip motívumok és mindaz, ami elundorítja a szépre szomjas ember-gyermeket a filmtől. Mert a német és zsidó szellem kétségbeesetten nem tud naiv lenni. Csak meg kell nézni a német filmek bakfisait. Nyavalyatörős lánykák folytonos undorító arc-rángásokkal megpihenhetetlen, izléstelen vitus-táncot járnak s ez az epileptikus rángás „az örök bakfisság, a bakfisság mint Ding an sich” az ő szemükben. Igazán nem lehet eldönteni, melyek undorítóbbak és izléstelenebbek: a német komoly film-drámák vagy a német film-vígjátékok. Az ember kétségbeesik, hogy nyolcvan vagy száz millió embernek ilyen talajból nőhet ki a sírása és kacagása. Nem szívesen mondom ezt egy levert, tragikus nép művészetéről, de hiszen ha győztek volna, filmjeik éppen olyan utálatosak volnának.

A francia filmek általában kedvesebbek, ötletesebbek, művészebbek. Kár, hogy azokat a rövid, vidám film-fabliaukat, melyek a mozi első éveiben olyan zuhatagos szép kacagásokat váltottak ki a közönségből, abbahagyták. Max Lindner, Chaplin s egyéb rövid vígjátékok nem tudják ezeket pótolni, bár ezek közt is sok gyermek-kacagást-termő van. Detektív-drámáikat is jobban, életszerűbben körülpárnázzák az élet könnyes és kacagó húsával. Általában komoly drámáik sokkal életszerűbbek mint a német filmek.

Az olasz filmeknek megvan az a dicsérendő törekvése, hogy a történő humánumnak a természet nagyszerű színtereit adják hitterül. Ez végtelenül elmélyíti, mintegy egyetemes, kozmikus akarattá teszi az emberi lélekkel történőt. A Sapho filmen pld. (bár nem tudom biztosan, hogy ez olasz film) Sapho szeretőjének a tengerparton mondja el a nő múltját egy volt kedvese. A két férfi feje összehajlik: az elbeszélő arcán mind jobban kivonaglik a megcsalt hím dühe, a hallgató arcán mind döbbenetesebben látszik az elzuhant boldogság. És közvetlen a hátuk mögött előtorlik, visszarohan, feléjük habzik és ezer kart ráz az örökkévaló tenger: mint egy metafizikai túlharsogása az emberi fájdalomnak, mint a megszuhatatlan, könyörtelen végzet.

A svéd filmeknek is megvan ugyanez a törekvése, de annyira belebolondultak az úgynevezett művész-drámákba, a hamis metafizikai és lelki problémákba a németesen kolozsáliskodásba, Hiogy filmjeik az undorításig ismétlik ugyanazokat a motívumokat.

Amerikai címen a legízletlenebb és a legpompásabb filmeket kapjuk. Ezeknek az amerikai filmeknek egyrésze ugyanis Németországban, sőt nálunk is készül. A mozitechnika az amerikai filmekben a legfejlettebb s a legkáprázatosabb csodákat termi. Nagyszerűen hatnak az óriási természeti képek, a végtelen lovaglásokkal, a merész ezer ügyességű emberekkel: egy frissebb, egészségesebb világ erejét hozzák a beteg Európába.

A magyar filmek? Infandum jubes renovare dolorem. Mintha azt kérdezném: A magyar színpad? – Vagy: És a magyar kereskedelem? – Vagy: És a magyar ipar? – Vagy: – És a magyar szocializmus?

Filmművészetünk teljesen a hódító idegen nemzetiség kezében van. És ez természetesen csinál filmet a maga ízlése, a maga életérdeke szempontjai szerint. Mondom: természetesen. Mert csak az asszimilációs örület megkerültjei hiszik, hogy a lepottyant kókuszmag azzal a kitörő lelkesedéssel ver csirát Afrika földjében, hogy Kossuth apánk népe számára duzzadjon majd ágain kókuszdiót. Érdeke szempontjai pedig azt diktálják, hogy úgy alakítsa ezt a művészetet is: hogy a külföld azt higgye: itt csak a zsidó csinál életet és kultúrát Ugyanekkor lehetőleg széf lopja a magyar lelket, elvonja a magyar öntudatot minden önmagára emlékezésétől.

Közben ugyan csinálnak úgynevezett hazafias: irredenta és propaganda filmeket, amilyenektől óvjon meg a végzet minden szétszakított és szét nem szakított országot. Így pld. Rákosi Viktor kálvinista papból, oláh tatából s más efféléből összelimonádézott regényéből csináltak egy film-szkeccset. A film-szkeccs önmagában is ízléstelen megtévelyedés: a film hallgatagon rohanó életébe közberikácsolni. De soha sem rúgott még Budapest a magyar lélekbe szemtelenebbül, mint ezzel a film-szkeccsel. Erdélyi kálvinista székelyek, mint reszkető eszkimók, félig térdencsúszva mennek püspökükhöz papot kérni és sorra kezet csókolnak neki. Íme, hogy szűri a zsidó a svábon át a magyar lelket. Melyik erdélyi kálvinista székely csúszik ilyen eszkimó módra az isten bármilyen kétágúja elé? Kinek szokott az erdélyi kálvinista székely kezet csókolni? Közben-közben pedig a szemita származás minden függvényével bőven ellátott egyéniségek harsogó magyar öltözetben ágálnak, hörögnek, zsargon-jajdulnak: mint a magyar-nép fájdalmas végtagjai.

Végre jött egy művészet, melyben a magyar népköltészet csodás kincseit, a magyar élet sajátos szépségeit, a magyar szellem

termését: az egész magyar pszihét minden fordítás, tolmács nélkül? közvetlenül vihetjük az emberiség lelkébe. És mi ezt is hagyjuk, mint a színpadot, mint a sajtót: idegen faj életfegyverévé, idegen jövő dus vetésévé lenni. Csoda-é hát, ha néha átcsap a koriolánuszi hullám a magára hagyott magyar művészen: élet, miért büntettél magyarrá engem?

*

Még egy kérdés: kell-é kísérő zene a mozi-dráma mellé?

Láttam egyéneket, kik a kísérő zene miatt nem tudták élvezni a filmet. Kik minden áldott pillanatban oly érzékenyen zenei szakértők voltak, hogy folytonos migraine rohamokat kaptak a „művészietlen” zenétől. Az ilyen emberek úgy zenei szakértők, amint finomak, kulturáltak és esztétikusok azok, kik nem bírják ki a jó detektív filmet: mert nincs benne „artisztikum”, „nívóság”, „irodalom” és más efféle pesti fityfene. Említettem már a mozi művészet rokonságát a zenével s tagadhatatlan, hogy a zene a néma mozdulatokban tovavonagló humánusot elmélyíti, egyetemesebb és gyökerekig menőbb átrendüléssé teszi a lélekben. De ez a zene ne legyen egész zenekar zenéje, – legalkalmasabb a zongora – maradjon mindig a tudat háttérében, ne harsogja túl a dráma néma beszédét. A túlharsogó zenétől éppen úgy nem lehet zavartalanul látni a filmet, mintha a vászon előtt szálfákat rángatna a vihar. A mozi kísérő zene kétféle lehet. Vagy külön az illető mozidramához van írva s mint a történő humánus lelke, az összeszövődő örökemberi képlet metafizikai kizengése, halkan kíséri testhezállón a dráma minden mozzanatát. Vagy a zenész választ egy, a dráma általános hangulatának megfelelő dalt vagy darabot s azt játsza újból meg újból, egészen a dráma befejezéséig. A zenét csak a lelkünk könyökével érezzük, de lassan-lassan a mi életünk is a zene hangulatában omlik tova és folyamába belekeringenek a néma dráma jelenetei: mi vagyunk a zene, mi vagyunk a tovatűnő dráma, az esztétikai átlényegülés megteljesedett: élelem többé nem a magam életét, hanem a műben áramló emberi szenvedést vagy emberi örömet.

A Csodálatos élet.

Szabad-é, izléses-é az írónak saját munkájáról írni? Nem szebb-é, ha terem mint a fa, mint a föld: és nem magyaráz, nem véd és nem állapítja meg gyümölcsei becsét? Hadd végezze el azt a nehéz kalász és a sokízú gerezd, melyek új erőt és szélesebb életet visznek az emberekbe.

Egy bizonyos: boldog az az író, aki így tehet. Aki békés aratásokban oszthatja szét dus életét a szegény, szegény emberek életévé. Akinek műveit éhes, fogékony emberek százezrei várják s millió megfényesült szemben láthatja műve nagy frissítését. Aki körül sokféleképp rezdülő, egész emberi horizontú kritikuskok vigyáznak, kik belevilágítanak műve mélyebb csodáiba s nagy tömegek kincsévé teszik azt, amit eddig csak a kiválasztottak láttak meg. Ezerszer boldog az az író, aki nem kényszerül önművészetének magyarázója és gladiátora lenni.

És a magyar művész? Négy száz év óta egy nagy zokogás száll tova a magyar földön. Új és új ajkon új és új szívnek mondja ugyanazt a fájdalját. Ott volt ez a sírás Balassa ajkán, ki a keleti tenger partján jajgatott viszhangzó szív és testvéri kéz után. Széthordta ezt a sírást egész Európában Szenczi Molnár Albert és adott érte cserébe szép fehér szárnyakat a földtől felpárolgó magyar lelkeknek. Szétkóborolt ezzel a sírással az országban Csokonai Vitéz Mihály, akinek tüdejében a halál, ajkán fakadó szépségek, kezében az unt hisztrió koldusbotja volt. És Katonán, Bolyain, Berzsenyin, szent megszállottak seregén át egészen Adyig panasztolt vádolt, unszolt a sírás: – Nézzetek rám, jöjjetek felém, én vagyok a ti életetek igazolása, a ti örökkévaló természetek. Fakadó szépségnek, zengő csodának születtem a magyar pusztában. – De köröttük elfordult fejjel vicsorogtak a mindennapok, mint éhes mézáraskutyák. A mindennapok, melyek: piac, szemét, gróf, zsidó, zabáló szájak, emésztő hasak, Pintérjenők, Horváthjánosok.

Ma enyém ez a sírás! Az én súlyos királyi vagyonom és fizetem az adót utána. Mert hiában jók a fák s a Gellérthegy szelíd füvei, hiában segít a nap s csillapítanak a hűvös csillagok: emberre, emberre, emberre van szüksége annak, aki ad, aki

szomjúságot enyhít, aki terem! Édes magyarok, kegyes magyarok, könyörgöm nektek, gyertek felém, bizonyisten örökkévaló kincseket adok nektek, sokat, ősbőségben. Könyörgöm, nyújtsátok feléjük kezeteiket, szedjétek, mert meghalok, ha nem veszitek el. Kegyelmes, méltóságos, nagyságos és tekintetes koldusok, legyetek jók, kegyeskedjek szétszedni királyságomat, mert a király elpusztul, ha nem zsákmányoljátok ki.

*

A Csodálatos élet az Elsodort falu után jött. Az Elsodort falu váratlanul csapott le és olyan történelmi pillanatban, amikor letiport lelkek megnőtt ereje lehetett Senkisem állhatott ellent neki, legázolt minden ellenséget elárasztotta a szíveket mint a tavaszi Nílus. Szellemi divattá, előnyös pózzá lett, hogy bámulják szépségeit, mozdulják indulatait. Ellenségei olyanok voltak, hogy külföldi valutáért sem kaptam volna szánalmasabb legyőzötteket a diadalszekere mellé.

És futó özönben másztak rám az emberek mint éhes vadász a tovább láttató dombra. Ha elejtettem a ceruzám, kétszáz írócska ugrott utána, hogy felvegye. Ha tüsszentettem, ötszáz „tisztelőm” jelentette ki becsület szavára, hogy ilyen zseniálisan, ilyen ős erővel, ilyen turáni magyar daccal még nem tüsszentettek a naprendszer vámsorompói közt. Minden dicsőség és megtiszteltetés záporpróbát rendezett a fejem búbja fölött: a tömegek tapsoltak és szétnyíltak, ezüstkoszorúkat kaptam, Bangha páter féltette tőlem a lapjait és Schöpflin tata a fuldokló Vasárnapi Újságban mitrailleuset csinált az öregebbik epéjéből ellenem.

Bumm! bumm! csinaratta bumm! Ez Vasárnap volt nagy V-vel. Aztán jött hétfő, kedd, szerda s a többi kollegái, ezek a sűrke fegyencokcsik, melyek nem unnak meg keringeni az emberek országútján. És íme a hevültek kezdték észre venni: hogy én nem vagyok hajlandó arra, hogy olcsó csecsebecse emberek kirakata legyek. Hogy nem fizetek vissza dicsérő kritikákkal, elismerő szép mondatokkal. Hogy fogatlan lajtorja vagyok, nem lehet rajtam jól fizető lapokhoz, miniszteri titkárságokhoz s más nyájas helyekre jutni. Hogy még egy sertéskiviteli engedélyt sem lehet általam megszerezni. Hát ez is valaki! Hiszen ez csak és csupán az Elsodort falu szerzője, csak egy koszos termő génusz, ott egye meg a fene!

Igaz, hogy én is megrázkódtam s így azok is lehulltak rólam, akik maradni akartak volna. Így új regényem már szervezett rosszindulat várhatta. – Egyszer meglepetésből áttörhetted a frontunkat, de ilyen többet nem pipálsz, ha a Shakespeare tetejébe mászol is, – mondta a tehetségtelenség hatalmas szabadkőművessége.

Még nem ismerték a regény címét és tárgyát és máris tudták, hogy csak az Elsodort falut ismétli, kiadta már minden erejét, csak harsogni tud stb., stb., stb.

És jött a Csodálatos élet. A valóság véres húsából épülő zord eposz helyett jött a kalászbán, vízben, mindennapi munkás emberekben folytatódó élet szelíd meséje. A harsogó ditirambus helyett a termés csendes dala jött, mely úgy párologott fel a meg-hasított rögökből és egyszerű imádságos szívekből.

Nagy volt a megrökönyödés. – Hát ez az ember megint meglepett minket! Hát ezt a nótát is tudja! Kihez dobjuk már most mi elkészített bombácskáinkat? Ez csalás! – Ebből a hirtelen támadt zavarból jöttek aztán az ilyen kritikák: – A regény első része művészi képe a falusi életnek, de a második része zavaros értéktelen romantika. – Vagy: – A regény második kötete színes, megragadó mese, de első része unalmas, terjengő semmi. És ezt megtoldották a szármunició raktári srapneleivel: – A szerkezet ... a nyelv . . . nem regény. . . stb. Mindazokkal az ártatlanságokkal, melyekkel a kis gonoszok, a nagy ostobák és a közepes akarnokok meg próbálnak ölni egy-egy új szépséget.

Írok én valaha első, második és harmadik kötetet? Egyetlen egységes művet írok, mely bennem egyetlen gondolat- vagy érzés-egység egyetlen mondata. Az tisztán a kiadói technika véletlenes munkája, hogy hány kötetre osztva kerül a közönség elé. Az életem egyetlen nagy mondata ez a regény is. Hogyan keletkezett és mit jelent e mondat?

*

A kommün júniusában a koplalás, a vörös sorozás, a mindennapi szomorúságok elől lemenekültem Sümegre. Itt éltem egy szőlő pincéjében, távol a falutól. Ahogy kiszakadtam a fővárosi döbbenetből ebbe a szelíd szépségű világba, heteken át valami sajátságos, végtelenül édes bágyadtság uralkodott rajtam. Nem tudtam gondolkozni, dolgozni, olvasni; csak sétáltam, hevertem a fűvön és néztem, néztem a világot. Soha olyan részletesen, olyan vérré, lélegzetté válón nem volt szép a természet, mint ezekben a napokban. A megvert gyermek, amint látja, hogy édesanyja szeme szelídülni, öléhez szorítja magát és szepegeve kérdi: – Ugye, szeret, mama, ugye azért szeret mama? Így szorítottam én tompult sajgásaimon át magamhoz az erdőt, a szőlős halmokat, a jóságos anyag világát: – Ugye, mégis te vagy a valóság, az egyetlen valóság?

Egy délután felmentem egy dombtetőre s addig-addig néztem a messzibe futó utakat s a komoly jegénye bácsikat, hogy elaludtam. Mélyen, álomtalanul aludtam több órát. Mikor felébredtem, a nap már igen meghajolt. És én abban az abszolút hitben voltam, hogy

a kolozsvári Hója egyik szokott dombján fekszem s hogy tegnap tettem le az érettségít. Még a fülemben volt társaim és tanáraink tegnapi hangja, szememben édes anyám örömének édes íze. És ott hanyatt fekve a fűvön kezdtem tusakodni, hogy milyen pályára menjek. – Mindenáron Pestre megyek – mondtam félhangon és éreztem a jövő nyomorúság szorongását.

Mintegy félórai tünődés után felegyenesedtem, hogy haza menjek, a kolozsvári anyás „hazába”. És akkor lassan-lassan hihetetlen meglepetéssel jött belém Sümeg és a vidék képe. Több perc telt bele, amíg tudatára jöttem valami egész sajátos, soha nem érzett érzéssel, hogy már negyvenéves vagyok, hogy húszévnél távolságra vagyok képzeltem önmagamtól s hogy ez alatt a húszév alatt. . .

Egész bizonyos, hogy akkor már ott volt lelkem valamelyik rejtettebb völgyében a vízió, csak nem tudtam róla. Egy mese víziója, mely élő húsával ezt mondja: Az életnek csak a két szélső fele valóság. A gyermekkor és az első zsenge-íjjúság, amikor napról-napra a világmeze millió betűjéből telik belénk az élet. Amikor gyűl belénk az a föld s e földbe azok a magvak, melyeknek termése egész életünk. Valóság azután az érett férfikor s az öregség. A mindennapi munka, az örökös vetés, az örökös reményesség, az életet egyedül kárpótló szent család világa. A közbeeső évek: a fiatalok viharos szerelmei, határozatlan vágyai, az első férfikor erő frenézise, hatalmi és dicsőség vágya, gyönyörűség szomjazása, metafizikai szárnyalásai: lázban rohanó képek, viharos mese, vad, romantikus álom. Az ember-must kaotikus, zivataros forrása, hogy tiszta bor legyen és ezer ízzel legyen ember.

1920 nyarán, amint már egy helyütt elbeszéltem, Somogyvamosra bűjtam le, hogy azt a nagy regényemet írjam meg, melyen most dolgozom. És ott, amint tollhoz nyúltam, egyszerre, egy fordulásban előttem volt a sümegi délután és előttem volt az egész Csodálatos élet. Mint csatatér zsúfolt rögein a termés: egész életemen, hova nem nyúl az akarat, tudattalan test-lelkemen nőtt át ez a széles kelyhű virág, hogy egyszerű szívek illatát s a magyar mezők széles levegőjét hozza egy beteg világba.

Ez a mesébe kitesztendő alapvízió (gondolat? sejtés? érzés? – hogy nevezzem?) adja meg a magyarázatát: miért mese-regény ez a regény, miért olyan a szerkezete, amilyen. Szabó Pista él a valóságban: a csendes falu, az egyszerű emberek, apró bibik és jó örömeik mindennapi valóságában, melyet csak a tisztaság, a munka hite s a minden reggel megújuló szeretete tehetnek lehetővé. Aztán jön az erő-vízió, a szerelem-frenézis, jönnek a vágy zivatark, kitépik a faluból, átsodorják az izzó álmokba, az eposzba, a földtelén nekirugaszkodásokba: az élet zivataros meséjébe. Aztán égő

szomjúságok, halálos kaccenjammerek, véres zúzódások után az érett férfi felébred a visszahívó faluban, az elpihent apák rögein. A rajta átsapott életvízióból csak egy csörgősipka és bohócruha maradt: és nagy nyugodtság és sok jóság s a család végtelen vágya. Egyetemesen emberi ez a regény, mint egyetemesen emberi a fiataltság, a vágy, a hívó munka. Magyar ez a regény: mint magyar a népdal szava és dallama. Nincs egyetlen magyar mű sem, melyben az egyetemesen emberi és a sajátosan magyar olyan egységes, mindenkitől érthető dallamban egyesült volna, mint ebben a regényben.

*

Mióta az emberek tudják, hogy van egy szimbólum nevezetű csodabogár, mely mást jelent, mint amit jelent: azóta a macska óvatosságával szimbólummá szagolgtatnak mindent s a legkülönb jelentéseket dugják a szegény mű zsebeibe. Ez a nagy alkalom, mikor Ziccflájs János teremt s ez olyan jól esik szegénynek, hogy nem elégszik meg a bibliai hat nappal. Szabó Pista átlendülése az élethallucinációba a nagyváros szerelmi jeleneteivel kezdődik s a csodás sziget, a tengeri és a sivatagi jelenet után a nagyvárosban ér véget, mikor palotáját, vagyonát elveszik s ő betegen hull össze. Ezeknek a jeleneteknek a legkülönbözőbb magyarázatokat adták, minden mozzanatuknak volt náluk egy szimbolikus jelentősége, sőt: kulcsregénnyé tették, megtudták nevezni az egyes alakok élő valódiáját, hogy ki a főúr, a lánya, a király stb. Nincs komikusabb a szerzőre, mint ezek a nyakába sózott szimbólumok és megfelelések, melyek neki eszeágába sem voltak. E jeleneteknek abszolúte nincs több szimbolikus jelentőségük, mint amennyit az alapgondolat ad nekik. És leghalványabb szándékom sem volt, hogy bárkit is átöltöztessenek regényem alakjává. Egyetlen jelenetet kivéve: a főváros íróit, kiket tényleg az élet egyes alakjaiból karikatúráztam át. Mert itt csak könnyű körvonalú karikatúrákra volt szükségem. De mert az Elsodort falu némely szereplője tényleg emlékeztetett egyes ismert alakokra, hát mentek a megkezdett csapáson.

*

Az Elsodort falu körül nyöszörögve tipegtek a Horváthjánosok: – Nincs főhős! Ki a főhős? Hol a főhős? Hogy mondjak én róla kritikát, ha nincs főhős? Ebben a regényben adtam nekik főhőst: nesztek főhős. És ez a főhős hűségesen, megfoghatólag ott is van a regény minden sorában.

Csakhogy tévedtem ám, ha azt hittem, hogy ettől jóllaknak az én kecskéim. Ebből még nagyobb baj kerekedett: A főhős Szabó Pista. Szabó Pista pedig – Szabó Dezső. Tehát a szerző önmagát tette a regény hőisévé. Ez lira! A regény pedig nem lírai

műfaj. Tehát: a Csodálatos élet nem regény. Amennyiben regény,, rossz regény. Lám, milyen aljas ez a Szabó Dezső. A főhőssel azonosítja magát. Ők, „Objektív jánosék, még sohasem azonosodtak semmilyen főhőssel. Ők vissza tudták tartani magukat ettől. Mert már akármit beszéljünk: mégis van erkölcsi világrénd.

Olyan szép volt ez a dedukció és konklúzió, hogy a gyönyörűség átpállott az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság minden Jánosán. A főhős azonossága a szerzővel olyan általános irodalmi kérdés, hogy nem árt körülmutatni egy kicsit.

Minél nagyobb művész a regényíró, főhősei annál inkább hasonlítanak egymáshoz, helyesebben: főhősei egy, két, legfeljebb három típusba sorolhatók. Egyébként teremtenek embert az élet gazdag változatával, de a főhősre, a megszállottság ígézetével mindegyre és mindegyre ugyanaz az arc merül fel.

Vegyük a világ két legnagyobb regényíróját: Balzacot és Dosztojevszkit. Balzacnak két főhőse van. „Az egyik: a hódítás végtelen vágyával, az irreális hatalmi álmokkal életberontó napóleoni típus, aki az élet nyers húsával az üzletben, a tudományban, a politikában, vagy más téren akarja valósággá halmozni álmai piramisát. Ilyen Rastignac, Vautrin, Birotteau, Grandet, a Recherche de l'absolu főhőse, Lucien de Rubempré st. A másik főhős: a szíve egyetlen szenvedélyének, egyetlen heroikus gyengeségének élő elhajított ember. Aki ezért a szenvedélyért lesz aljas és szent, zsarnok és mártír, mert ebben az egyetlen szenvedélyben élet neki az élet, ez az ő egyetlen értelme. Ilyen Eugénie Grandet, Goriot apó, Pons bátya. Néha – elég sokszor – a két típus egyesül egyazon személyben. A hős könyörtelenül hódító Napoleon minden léttel szemben, de csak azért, hogy szíve nagy szenvedélyének odadobjon mindent, pl. (Birotteau). Aki ismeri Balzac életét, tudja, hogy mit jelent ez. Ez Balzac kettős énje, a két Balzac, kik életét a hódítás kergetett lázává s egy tragikus szenvedély mártírumságává tették.

És Dosztojevszky? A Megalázottak és megszorítottak, a Bűn és bűnhődés, az Együgyű, az Ördögösök főhősei? Félhomályos, lázas lelkek, kik féllábukkal a valóságban, féllábukkal a belénk ömlő élet tudattól meg nem világított, kaotikus homályában tántorognak. A tudattalan, ösztönös énnék ez a ráburjánozása a tudatos mindennapi énné okozza, hogy néha örültek, néha élesen látók a divinációig, néha hülyék, néha teljes fellobogásban zsenik. Énjüket kínos, sajtó göggel érzik, de szeretnek feloldódni a mindenben: végtelen megalázkodásban vagy végtelen szánalomban oszolni mindenki életévé. Kinek az arca ez a minden műben annyiszor megisméltató mély emberi beteg arc? Ugye, a Dosztojevszkyé? És lehet-e ez másképp? Az író regényében a magába élt világ

szintézisét adja. Lehet-e ennek az egyetemes arca más, mint az író arca? Az élet, a beléje özönlött világ végső képletét, legeggyetemesebb tanulságát, végzetszerű, örök jelentését önmagában látja minden igazi nagy művész. Abban az önmagában, mely a legmélyebben lira, de egyszersmind sub specie aeternitatis objektivitás. Amikor nem mint éneket látom magamat napi bajaim, apró sajátosságaim, mindennapi viszonyaim múltó vetítéseiben. Hanem mint egy az örökkévalóság falára vetődött egyetemes emberi képletet, az emberi zokogásnak, az emberi örömnak egy új, örökbehangzó dallamát. Minden műve, minden regénye egy-egy lázas, sokszor tudatlan keresése, hogy megteljesítse ezt az arcát az el nem múlóban. Egyik főhősére sem lehet azt mondani, hogy ez ő. Mert ő nem csak az. De összes főhősei mégis összeadják arcát, vagy annyit az arcából, amennyit megtudott valósítani. A világirodalom minden első rangú alkotásának főhőse: az író saját arcának keresése az élet embererdején keresztül.

*

Azt is kipintérezték Jánosék, hogy: ez a regény irány-regény! Hogy abból az egyetlen szándékból íratott, hogy megfogható tanulsága legyen az individualizmus ellen. Az egész világegyetem egyetlen irányregény az individualizmus ellen. De azért amikor születünk, csecset szopunk, nővünk, megcsókoljuk a babánkat, fátyagunk vagy fagyaltot eszünk, nem lüktet mindig ez a tendencia belénk. igaz, hogy én antiindividualista vagyok. De ennek a regénynek a megírásánál ez nem bántott hangsúlyozottabban, mint akkor, mikor fagyaltot eszem vagy a Nemzeti Színház előtt elmenve kicsorduló szájalommal mondom: Szegény Danton!

*

Ha egy új szépség felfakad a magyar Szaharán: pintérék nekijánosulnak a világirodalom műveinek: melyiket lehet a magyar termés alapjává tenni, hol lehet hatást és közös motívumot felbolhászni. Nem a művet vizsgálják a maga sajátos világában és azt a titokzatos fogantatást, hogyan nőtt ki az új szépség a magyar televényből. Nem, ennél ők sokkal hazafiasabbak: mindenekelőtt egy idfgen, rendesen sokkal kisebb művész nyakába várják az új mű ősapaságát, mert az előbbi munkához érzék és ész kellene, ehhez pedig filológia kell. Ha a regényben egy fecske pötytyent egyet valamelyik szereplő fejebúbjára, az a fecske okvetlenül Goethetől vagy más idegen;ró azon művéből röpi át ide, melyen egy fecske átvillant. És kész a tudományos téma: A fecske mint világirodalmi motívum a magyar irodalomban. Új regényemnél odáig gajdultak, hogy a Peer Gynt egy válfajának mondták. Miért? Mert Peer Gynt is faluban születik, rossz fiú, elviszik a

a faluból, kalandokon megy át, visszakérül. Peer Gygyntnek is van anyja és Szabó Pista éppen úgy fia az anyjának, mint Peer Gygynt. az övének. Szabó Pistát is az anyja szülte, mint Peert az övé! Hiszen ez már nem is közös motívum, hanem plagium. Egy ilyen felfedezés, ha jó vaskosan jelenik meg, valóságos szezámm tárulj, melyre felpattannak az Egyetem, az Akadémia s az árva Petőfi kompániájának a kapui.

Én édes Istenem vagy szegény Koppány vagy hogysis mondjam! Bizony kár ezért az örök ős mesevázért a mai idegen valutával Skandináviáig hajkurászni. Hiszen ez a váz minden magyar mese s még a filológusok előtt sem egészen ismeretlen Toldi váza. Hát a magyar szépség nem nőhet ki a magyar talajból, hazafias, erkölcsi-világrendes filológus urak?

De jön ennél még cifrább. A regényben két ember megy együtt: Szabó Pista és Magyar Peti. Mi több: kalandokon mennek át együtt. Melyik az az idegen mű, melyben két ember megy együtt s mi több, kalandokon mennek át együtt? Van ilyen egy pár százezer, de leginkább kéznél a Don Quixote van. Tehát: Szabó Pista és Magyar Peti nem egyebek, mint a Don Quixote és a Sancho Panza fotografált képmásai, filológiai változatai.

A donkisottságot még csak hagynám, mert minden hős Donkisott egy bizonyos értelemben s a donkisottság csak a Jánosok számára irodalmi motívum. De vajjon Szabó Pistát egy beteg képzelet űzi lázálmodok után. Nem éppen valóságos túlerők kergetik az élet vaskos realitásainak: a nőnek, a dicsőségnek, a hatalomnak meghódítására? Ez a vérszerinti férfi – imperializmus a Szomorukéjú lovag harcainak a lökő oka? Természetes, hogy nem, de minek erre több szót fecsérelni.

Hanem Magyar Peti! Ez az örök képzelgésben, elhithető szép mondatokban élő örök magyar, aki még meztelenre rabolva is adakozni, urat játszani, cigánynak ezresbankót dobni akar. Ez a valóság meglátására, mindennapi józanságra képtelen álom-gyerek. Ez Sanchó Panza! Vaskosan józan, minden heroikus tett nyomán reális hasznot szimatoló Sanchó Panza! Hiszen Magyar Peti elrendeltettebben donkisott minden Donkisottnál. Most értem csak azt a nemes undorodást, mellyel Brehm tíz vaskos kötetében sem adott helyet a filológusnak.

És itt meg is izenhetem hazafias filológusainknak: végig bolhászhatnak Homérosztól Victor Hugóig minden idegen író, áthurcolhatnak a filológia progressiva minden fázisán: győztesen és megöhlhetetlenül egyike vagyok azoknak a sajátos erejű, külön világu teremtőknek, kik odaültették fajukat az emberi szépség örök asztalához.

És mikor már hozzám vertek egy vagon külföldi apát, szét-néztek al-apa után a magyar írók közt is, hogy a filológia folytonossága belföldön is biztosíttassék, és azok az agy-csökvények, akiknek még most is Kemény Zsigmond a legnagyobb regényíró, odacéduláztak a Jókai rekeszbe. Szegény öreg, aranyos Jókai, milyen óriásira nyitná ibolyakék szemeit, ha engem olvasva azt hallaná, hogy az ő folytatása vagyok. Ha van két ellentétes világlátás, képzelet és kifejezési mód: az bizonyára a Jókaié és az enyim. Mennyire közelebb áll bármelyik magyar regényíró, Kemény Zsigmond is, Jókaihoz, mint én. Itt megint egy hatalmas elmeművelet eredményével állunk szemben: Jókainak volt képzelete. Szabó Dezsőnek van képzelete. Tehát: Szabó Dezső Jókai követője. – Vegyük észre a lelki egységet. Nem ugyanannak a mély pszichológiai analízisnek a munkája ez, mely kimutatta, hogy nem a Petőfi lábai lógtak le a juhász szamaráról?

A Jókai képzelete – bár igen sokszor – víziós képzelet is – mindenek előtt meseszövvő képzelet, melyet, ha én írnék lélektant, talán nem is soroznék a képzelet fajtái közzé. Mert a képzelet, akárhogyan is értelmezzük, mégis csak az öt érzékszerv megjelenítő, kombinálva építő, nagy mitologikus egységekbe verő, vagy mozaikra törő játékos vagy tragikus munkája. Mesét szőni pedig lehet a világ végéig az érzékszervek ilyen munkája nélkül. Az én képzeletem fűtyül a meseszövésekre. Az én képzeletem organikus, ott van az élet minden pillanatában: mert ott van testem meghatározottságában, az öt érzékszervben, hol életemmé szívom az ötízű világot. Beszínez, sajátosan módosít minden perceptiót és ilyen saját gyárban készített téglákkal építi a maga gigászi épületeit. Ezért van ott a nyelv minden csücskében, a szó illatában, ízében hangjában, ezért teszi a nyelvet az öt érzék egybehangzó dalává s ez a nyelv lesz eleven húsa a képzelet nagyobb gyermekeinek. A Jókai képzelete mintegy külső képzelet, melyet mindig meglehet rajzolni vagy festeni. Az enyém néha az élet legbelsejében, a tagolatlanul, tudatlanul folyó énben történik, melyet legfennebb megmuzsikálni lehetne, de megfesteni nem.

És Jókai emberlátása! A Jókai romantikus emberlátása mennyire közelebb van a Keményéhez, mert bármit mondjanak jánosék, ez is romantikus – mint az enyémhez. Bennem is vannak romantikus vonások egyéb vonatkozásban: de embert meglátni oly elítélten élően, olyan menthetetlenül valóságosan senki sem tud a magyar irodalomban, mint én. Amit én hozzá teszek az emberhez, azt minden művészet megteszi: egyetemes, végzet-szerű képletté mutatom az elmúltót. Senkisem hálásabb Jókaihoz, mint én: hisz gyermekkorom aranynapjaival tartozom neki. De jobban hasonlít Kemény Zsigmond a regény Zerkovitzhoz:

Szomaházihoz, mint az én művészetem a Jókaiéhoz. Pedig ilyent talán még a legmegpintérültebb jános sem felségsértene Kemény tökéletlen, de komoly, szép művészete ellen

*

És hát, azért is, beszéljünk a nyelvről is. Amint azt, hogy hogyan adom vissza a magyar falu életét, a pesti kávéházak lötyedt emlőin felnőtt írócskák bírálgatják, műveim nyelvét, magyarságát a svábságból, tótságból átabortált nyelvészek és sajtó-voltinák boncolgatják. És a Jánosok, a Jánosok! Akiknek még ma is Négyessy stilsztikája, az Eötvös Károly és Tömörkény magyarsága a legfőbb nyelvi ideáljuk.

Hogyan termett ez a nyelv bennem? Legfőbb részében előttem sem tudatos ez a hosszú folyamat, mely valószínűleg visszanyúl a gyermekkor első benyomásaihoz, az első lúdbőrözésekhez, melyekben sejtelemmé, réműletté, néha a kínzásig sajgó örömmé lett bennem a világ. A gimnázium éveiben én is odajutottam ahhoz a szép stílushoz, mellyel mindenről tudtam igen szépen és zengően írni vagy beszélni, különösen olyan dolgokról, amikről semmi pozitívet nem tudtam. De már a hetedik gimnázium elején beláttam ennek a svádának az ürességét és halálosan megundorodtam tőle. Ott hagytam az önképzőkört, abba hagytam minden firkálást és halálos szomjúsággal vettem magam az idegen nyelveknek s a világ-irodalom remekeinek. Az egyetemi évek alatt pedig a rokonnyelvekben, a régi magyar nyelvben s a magyar népnelvben merültem el a leghosszabbik hajszárom tetejéig. Ugy sikerű t széttipranom azt a gyalázatos svádát, hogy egyetemi hallgató koromban majdnem képtelen voltam gondolataim kifejezésére. Társaim kissé dadogónak ismertek, sokat utánoztad s egy percre szinte kérdéssé lett: lehetek-e tanár ezzel a sajtásággal. Aztán belémtiport az élet, nagy száanalom és tiszta, gyermeki megváltó akarat lökték meg szívemet s elkezdtem újságcikkeket írni: helyesebben zúdulni. Aztán megint évek hallgatása jött. Emlékszem: első tanulmányaim a Nyugatba még igen nagy nehézséggel írtam. Művészi fejlődésemben Sűmeg jelenti a legfontosabb állomást. Mikor ott az első éjszakán egy vénkisasszony szűk, penészes szobájában kizokogtam magamból a Don Kisott penitencián című darabomat, egyszerre felzengett bennem az egész hangszer, éreztem minden húrját, meghallottam minden dalát, melynek nagy részét talán sohasem fogom kimondani magamból.

Ez a nyelv olyan mint a képzeletem: nem külön valami véremtől, húsomtól, öt érzékem világteremtő misztikus munkájától. Ahogy nem lehet külön adni a vért és a vér színét, nem lehet ezt a nyelvet külön választani a bennem történő, az életemmé

összezuhogó világtól. Őrülség azt mondani az én nyelvemről, hogy stílusom van. Amint nem stílus a tenger örökmozgása, a meteor hulló pályája, nem stílus ez a nyelv. Minden szóban, minden mondathajlásban, nyelvem minden mozzanatában olt vagyok egész élő magammal, életet ujjongó, életet jajgató véres test-lelkemmel. Őt érzékelem folyton egybehangzó kacagása vagy sírása ez a nyelv. Folyton folyó átlényegülés, de fordított irányban, caro verbum facta est: a test igévé lett. A világot teli torokkal ivó testem rohanó patakozása szavakká. Nem enyém ez a nyelv. Én, aki nem vagyok test és nem vagyok lélek, mert a testem is lélek s a lelkem is test, az emberen átfájó világnak, a lélekké rohanó egyetemes anyagnak közvetlenül fakadó dala vagyok e nyelvben. Bennem új élettel szívódtak meg a magyar szavak s a magyar orgona ujjaim alatt visszaadja az élet minden rezdülését. Az vagyok a magyar nyelvnek, ami Wagner volt a német zenének.

*

Sajátságosan vagyok műveimmel. Amíg kéziratban és kefele nyomtatásban vannak, idegenek hozzám. Gyanakvólag és nagy megfáradásokkal nézem őket. Mikor megjelennek, akkor elolvasom azzal az olvasással, mely élet és kárpótlás. Azután sohasem olvasom, kezembe sem veszem őket. Annyira kifakulnak az emlékezetemből, hogy mikor egy-egy rajongóm szembe citál egy-egy részlettel: mint gyermekkorban hallott dallamnak keresem a hovatartozását. A Csodálatos élet az egyetlen kivétel.

Éjjelenként-pontban két óraker felszoktam ébredni. Az egy-másba nyíló szobában hallgatnak a könyvek. Künn az éjszaka széles mezőin hallgatnak a nagy fényes kelyhű margaréták. Az élet áll. És mind, mind hangosabban dobog a szívem.

Mind hangosabban ketyeg az élet vén órája. Öreg-öreg fali órák, mintha megéreznék halálukat: egyszerre csak el kezdenek lázasan ketyegni, aztán egy különös nyikkanás és megállnak. És nem lehet felhúzni többé őket.

Átléptem már az ormot s a sötét mezőn közeledik felém a komoly dajka. Még sajog lábam alatt a föld, de érzem már a tenger lehelletét.

Az éjszaka fekete vize beomlik. Jaj megmozdult, árad az éjszaka. Elmossa a csillagokat, a hegyeket, elmossa könyveim s minden képét a hegyen inneni életnek. Már fekete árján ring ágyam, már szétoldódom az éjszakában. És nem vagyok emberi sírás nem vagyok emberi öröm többé.

Végtelen szorongás facsar meg. Kapaszkodom ágyfámba, mint elragadt csolnakos. Oh maradni, maradni még. Minden tragédia csak bibi, amíg süt a nap.

Döbbenve gyújtom fel ilyenkor a villanyt. És mint forró anyaölhöz: ehhez a regényhez menekülök. Rászívom magam, mint édestejű csecsre.

Es lassú melegség árad szét bennem. Kis göndör köd juhok futnak az ég kapui felé. Édes széles székely hangok kérdik: hol van az eke? Mint madárfiókák a reggeli fészekből, az élet apró pelyhes kis örömei felcsipognak szívemben. Szájamban van minden gyümölcs íze, minden csók jósága. Nagy, forró hála szorít könnyet a szemembe. Lelkem síkságain elterülnek a székely mezők és felsüt a nap. Fakadó jósággal, szent fogantatással tárulok meg előtted, csodálatos élet.

Oh Erdély, egyetlen végtelen szerelmem, életem íze, egyetlen nagy zokogásom, hogyan ölhetnének idegenné téged? Im eltékozolt fiad ajkain örök szépségű dallá lettél, mely a szálló idők szárnyain hirt visz a messzi szíveknek: hogyan fájtak és hogyan szerettek székelyül?

Tartalom:

	Oldal
1. Vádlók és vádlottak	5
2. Ady arcához	28
3. Szellemi életünk tragédiája: I. Horváth János könyve Petőfiről	39
4. A magyar irodalomtörténetírás. Pintér Jenő könyve.....	56
5. Az irodalom betegségei	81
6. Faj és világirodalom	91
7. A mozi.....	103
8. A Csodálatos élet	117